

Аҳмад Лутфий Қозончи

АБУ БАКР СИДДИҚ (Расулulloҳнинг ғордаги биродари)

МОВАРОУННАҲР
2005

Азиз ўқувчи, ушбу мўъжазгина рисолада сиз олам—олам маъноларга бой бўлган тарихдан воқиф бўласиз. Чунки, унда башариятга ислом динини ёйган Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан сўнг илк халифа бўлмиш Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) ҳақларида баён этилади. У зотнинг қисқагина халифалик муддатларида нечоғлик улкан ишларни амалга оширганларини рисоламизни ўқиғач шоҳиди бўласиз. Ҳидоят ва тавфиқ Аллоҳдандир.

Таржимон: Сарвар Жаҳонгиров

БИРИНЧИ ХАЛИФА

МУҚАДДИМА

Иймон соҳиби бўлиш барчамизнинг энг аввалги ниятимиз ва мақсадимиздир. Бу мақсад бизни бевосита динни чуқурроқ ўрганишга, саҳобалар ҳаёти билан танишишга рўбарў қилади. Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо (с.а.в.)нинг дўстлари, замондошлари диққатимизни тортади. Уларнинг баъзиларининг исми бизга таниш, қайси маънодаки, ҳадис ва ривоятларда уларнинг номларини учратганмиз. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг дўстлари деганда, аввало ёдга олинadиган зот бу ҳазрат Абу Бакр розияллоҳу анҳудир. Улар Хотамул анбиёи вал мурсалин бўлмиш пайғамбаримизнинг севимли ва энг вафоли биродарларидир. Бу биродарлик нубувват вазифаси топширилмасдан бир неча йил аввал, жуда самимий ўлчовлар ичида бошланиб, вафо ва севгининг энг гўзал намуналари ила давом этгандир. Бу икки биродарлардан бирининг энг машҳур лақаби «ал—Амин» (ишончли инсон) дир, иккинчисиники эса «ас —Сиддиқ»дир, яъни энг тўғри, ростгўй инсон...

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ишончли эканлиги шу даражадаки, Муҳтарам Расулимиз (с.а.в.) «Мен Аллоҳнинг Пайғамбариман» деганларида ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳеч иккиланмасдан "ишонаман" дея олган. «Агар пайғамбар бўлсанг буни исботла!», дейиш ҳуқуқидан фойдаланмаган икки аҳамиятли зотдан биридир.

Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни энг яхши билган, инсонларга Уни яхши танита олган буюк инсонлар бошида шу шахс туради.

Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни энг яхши таниган, бошқаларга насиб қилмаган кўпгина хотираларга эга бу қимматли инсондан ҳам, афсуски жуда кам хотирага эгамиз.

Тақдир битиги, Расулulloҳ (с.а.в.)ни ёнларида бўлган, ҳаёти давомидо энг яқин дўст бўлиш шарафига эришган инсонни, «Биринчи халифа» қилиб тайинлаган. Аммо, Аллоҳ таолонинг қисмати буюк халифага икки йил, уч ой, ўн кун ҳаёт инъом қилиб, сўнг Ўз ҳузурига чақирган.

Ислом тарихи ва ҳадис китоблари бу икки йиллик давр ҳақида ҳам, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг шахси ҳақида ҳам бизни қониқтирадиган даражада етарли маълумот бермайди. Бу даврда Мусайлама, Тулайҳа, Сажоҳ... каби пайғамбарлик даъвосини қилган ёлғончиларга қарши жанглари, Бизанс ва Эрон билан бўлган урушлар, Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг Мадинада қилган ишлари, инсонларга нисбатан ҳаракатлари ила боғлиқ маълумотлар афсуски етарли

эмас.

Ушбу китобни тайёрлаш жараёнида имкон қадар саҳиҳ ҳадис ва ривоятларга жой ажратишга ҳаракат қилиб, ҳақиқий ҳаёт билан унчалик алоқадор бўлмаган ривоятлардан узоқлашдик.

Масалан, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг «Аллоҳим, қиёмат куни мени жаҳаннамнингга қўй, вужудимни шу даража катталаштирки, токи жаҳаннамда мендан бошқа ҳеч бир кишига жой қолмасин» деган ривоят келтирилади. Бу сўзлар ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг марҳаматига ишорадир албатта ва бу орқали инсонлар севгисига далолат қилган бир иймон соҳиби эканлигини таъкидлайди. Бироқ ривоятнинг ҳақиқат эканлигига етарли исбот йўқ. Шундай бўлса-да, айтишим лозимки, азиз биродарим, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг бу сўзлари бир мажозий ифодадир. Мақсад ўзининг жаҳаннамга кириши эмас. Инсонларнинг жаҳаннамдан озод қилинишини, кечирилишини тилашдир. Бу эҳсон истаги ҳазрат Абу Бакр (р.а.) тарафидан шундай тилга олинган, дейишимиз мумкин.

Аллоҳ таолонинг китобидан келтирилган сураларга эса сўзсиз ишонамиз. Жумладан, Бақара сураси 201-оятда шундай дейилган: **«Яна шундайлари ҳам борки, улар: Эй, Раббимиз, бизга бу дунёда ҳам яхшилик ато этгин, охирада ҳам яхшилик (ато этгин) ва бизни дўзах азобидан асрагин, — дейдилар».**

Абу Бакр (р.а.) Ҳазрат Пайғамбар (с.а.в.)нинг ҳар кун қилган бу дуосини била туриб ўзини оташга отадиган инсон эмас!

Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳаёт эканликларида ҳам, вафотларидан сўнг ҳам қилич кўтариб мушриклар билан жангга кирганлар.

Пайғамбаримиз Расули Акрам (с.а.в.) комил иймон соҳиби мўминни англатаркан, *«Аллоҳ ризоси учун севган. Аллоҳ ризоси учун нафратланган. Аллоҳ ризоси учун берган, Аллоҳ ризоси учун бермаган»* дея таърифлаганлар. Хаёлида, ҳаракатида, инсонларга нисбатан муомаласида доимо Аллоҳ таоло ризолигини ўйлаган инсон англатилади. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Муҳаммад (с.а.в.) уммати ичида бу хусусиятларни айни тарзда руҳига сингдирган, Яратгиннинг ризолиги учун ҳаракат қилган инсондир. Бутун мақсад ва фикри Аллоҳ таоло ризолигига қаратилган, қўлга киритган нарсани Аллоҳ таоло ризолиги учун сарфлаган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) мадҳ этилганда ҳазрат Пайғамбаримиз (с.а.в.) англатган ҳадис китобларда келтирилган маълумотлар нурида улуғланади.

Дарҳақиқат, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўта марҳаматли бир инсондир. Аммо бу марҳамат туйғуси, исломни қабул қилгандан кейин Аллоҳ таолонинг ва Расулининг ризолари билан бўлгандир. Қуръон ҳақиқий мусулмонларни англатаркан, **«Муҳаммад Аллоҳнинг расулидир. У билан бирга бўлган (мўмин)лар кофирларга қаҳрли, ўз ораларида (мўминларга нисбатан) эса раҳм-шафқатлидирлар»** - дейилади (Фатҳ сураси, 29-оят).

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) эса, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ёнларида бўлганларнинг энг олдидан жой эгаллаганидир. Шу даражадаки, пайғамбаримиз (с.а.в.)га, ундан ҳам яхшироғи йўқдир.

Яна бошқа бир оятда Буюк Раббимиз мўминларни: **«Эй, имон келтирганлар! Сизлардан кимки динидан қайтса, Аллоҳ шундай бир қавмни келтирурки, уларни Аллоҳ севадиган ва улар ҳам Уни севадиган, мўминларга (нисбатан) камтар, кофирлардан эса (ўзларини) юқори тутувчи, Аллоҳнинг (тоати) йўлида жидду жаҳд қилувчи, маломатчининг маломатидан қўрқмайдиган бўлурлар. Бу Аллоҳнинг фазлидирки, уни Ўзи хоҳлаган (бандалари)га берур. Аллоҳ (карами) кенг, доно зотдир»**, - дея марҳамат қилинади (Моида сураси, 54-оят).

Қуръонда келтирилган сабр, таваккул, яхшилик, ҳайр — эҳсон каби Яратган томонидан афзал кўрилган сифатларнинг барчасига ҳазрат Абу Бакр (р.а.) том маънода эга бўлганлар. Бу ҳақда ушбу рисоламизда имкон қадар маълумот берилади.

Рисолани ўқиганлар Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг энг яқин дўстлари билан руҳан танишадилар. Уларнинг ҳаққига қилинган дуо шубҳасиз ўзимизга ҳам дуо бўлиб қайтади.

Рисоланинг ҳар бир саҳифасида эса буюклар ҳаққига дуо бор. Аллоҳ рози бўлсин.

АБУ БАКРНИНГ ТАВАЛЛУДИ

Шошиб кетаётган Уммулхайрдан сўрадилар:

— Қаёққа кетаяпсан, эй Уммулхайр?

— Байтуллоҳ зиёратига, — жавоб қилди у.

— Тўққанингга атиги уч кун бўлди, сен дамингни олишинг керак.

— Гапинг рост...

Уммулхайр нафасини ростлаган бўлди ва қучоғидаги чақалоғини кўрсатиб, сўзида давом этди:

— Қачонки мана шу болам яшаб кетсагина мен хотиржам бўламан. Шу вақтгача кўрган фарзанддаримнинг бирортасидан «Онажон» деган сўзни эшитмадим. Бу нарса эса мени жуда қийнайди.

Уммулхайр пешонасидаги терни артаркан, сўзида давом этди:

— Ҳаммасини ерга топширдим.

Уммулхайр қадамини тезлатди. Байтуллоҳ қаршисида тўхтади-ю, аммо бирор қарорга келолмасди. Оёғи ёнидаги бутга қаради. Унсиз, садосиз ҳаракатсиз, жонсиз бутларнинг қай бирига таъзим қилишни, аҳволини қай бирига айтишни, қай биридан мадад сўрашни билмасди... Бирига борса иккинчиси нима дейди?... Биринчисидан ёрдам сўраса иккинчисиничг ғазаби келмайдими?... «Мени ёқтирмадингми?» деб ғазабланса нима бўлади?..

Дадил қадамлар билан бир чапга бир ўнгга қараб юрди. Бир муддат ўтгач ўзини қўлга олиб, ўз-ўзига савол берди: «Авалло Каъбани тавоф қилиш афзал эмасми?».

Ҳажар ул-асваднинг қаршисида тўхтади-да, қучоғидаги чақалоқни ерга қўйиб Каъбани тавоф қила бошлади. Байтуллоҳни етти марта айланиб, мурожаатини бошлади:

— Аллоҳим, бу бола сенга қурбон бўлсин, уни менга эҳсон қил.

Шу тарзда хаста кўнгил билан ушбу дуони бир неча марта такрорлади. Бутлардан бирини танлаб «ҳожатимни мана шунга арз этдим» дея олмасди. Агар шу пайтда Уммулхайрдан "кимга илтижо қилдинг",— деб сўрашса «Байтуллоҳнинг асл эгаси ким бўлса ўшанга» — дея оларди, холос.

Илтижоси қабул бўлганига ишониб, уйига қайтди. Муштипар онанинг кўнглидаги дуоси фақат шундай бўлиши мумкин эди.

* * *

Уммулхайрни бежиз бу исм билан чақиришмасди. Барчага яхшилик соғинувчи бу аёлнинг ушбу хислатини яхши билган атрофдагилари унга «Уммулхайр, яъни эзгулик онаси» деб ном қўйишганди. Ва бу исм унга шунчалик сингиб кетган эдики, унинг асл исми «Салма»лигини баъзилар билишмасди ҳам. Гўзал хулқ ва эзгуликлар онаси бўлган бу аёлнинг ҳаётини ўртага қўйиб, минг бир азоб билан дунёга келтирган фарзандларини, ҳали қадам босиб улгурмасданоқ тупроққа топшириши, атрофдагиларини ҳам қаттиқ қайғуга қўйганди.

Сўнги ҳомилалик даврида Салма хоним бир дуони кўп такрорларди: «Эй, фил асҳобини маҳв этган ва байтуллоҳни сақлаган Зот, сенинг куч — қудратинг чексизлигига шубҳа йўқ... Шу байтуллоҳ ҳаққи менинг жигаргўшамни ҳаётини сақла ва умр бер!». Хокисор, аммо умидвор она илтижосидаги «ниёз (қурбонлик)» сўзи кейинчалик боланинг лақабига айланиб кетди. Отаси Абу Қўҳофа Усмон бин Амир томонидан болага Абдуллоҳ деган исм қўйилди.

* * *

Уммулхайр фарзандининг дастлаб «умми» яъни, «онажон» деганини эшитганида, бу ширин сўзни қулоғи билан эшитдими ёки қалби биланми—англай олмади. Демак, у ҳам она бўлишининг

тотли меваларини терди, она эканлигини ўз фарзандидан эшитди. Байтуллоҳ қаршисида қилган дуолари қабул бўлган, фарзанди ёруғ дунёда соғ — омон яшаётган эди.

Шундан кейин Уммулхайр яна Каъбага борди. Байтуллоҳнинг кўринмас соҳибига такрор ва такрор шукроналарини айтди.

Вақт Абу Қуҳофанинг уйига бир қиз фарзанд келтирди. У Абу Қуҳофанинг бошқа аёли — Ҳинд бинти Нуфайлдан эди. Асосийси, энди Абу Бакрнинг синглиси бор эди.

Тайм қабиласи Абу Қуҳофанинг солиҳ ўғли борлигини билар, аммо улар ўғилнинг тақдирини, келажакнинг буюк халифаси Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) бўлишини билишмасди. Аниқки, ғайбни олдиндан билиш ҳаққи ҳеч кимга насиб этмаганди.

* * *

Араблар лақабга катта аҳамият беришлари билан бошқа миллатлардан ажралиб туришади. Эркагу аёлга исмдан кўра кўпроқ лақаб билан мурожаат қилишади. Чунки лақаб сифатлаш ва ҳурмат ифодаси сифатида ҳам қабул қилинади. Баъзида отага биринчи ўғил фарзандининг исми лақаб қилиб айтилади. Яъни фарзанднинг исми Али бўлса, отасига Абу Али, онасига Умму Али каби. Баъзан эса фарзандга жуда кичиклигидан лақаб беришади. Аммо, бу ҳолатда ўша инсоннинг бирор фазилати назарда тутилади, худди Абулхайр, Уммулхайрдек. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг аёлларидан Зайнаб онамизнинг исломдан аввал ҳам фақирларга нисбатан ўта меҳрибон ва марҳаматли эканликлари сабаб «Уммулмасакин» яъни мискинлар онаси лақабини олганлари маълум.

Хуллас, кейинчалик Абу Қуҳофа Усмон бин Амирнинг ўғли Абдуллоҳга Абу Бакр исми берилди. Бу номга шунчалик ўрганиб кетдики, бора-бора Абу Бакр дейилмагунча унинг ўзи ҳам ўзига мурожаат этишаётганларини билолмасди.

Болалик ва ўсмирлик даврида Абу Бакр отасининг қўйларини олиб сувсиз, ўтсиз водийларни кезарди. Бир тутам ўт топган қўзисининг иштаҳа билан ейишини севинч билан кузатарди. Деҳқончиликка қулай бўлмаган Макка водийлари кўпгина инсонлар қатори Абу Бакрни ҳам ёшлигидан тижорат билан шуғулланишга ундарди. Ёзда Шомга, қишда Яманга қилинадиган тижорат карвонларига у ҳам қўшилди. Ўзидан ўттиз уч ёш катта бўлган отасига ёрдам бериш имконини топди. Тижорат карвонларининг йўлини тўсган босқинчиларга қарши тўқнашувларда бўлди. Молини муҳофаза қилиш учун қўлига қилич олди ва курашди. Баъзан зиёфатларга кириб қолиб, ичкиликдан нафратландиган биродарлари билан бирга сармаст одамларни жирканч ҳаракатларига гувоҳ бўлди. Макка ташқарисидаги карвонда олиб юрилган маъбудлар ерга қўйилиб, уларга сиғина бошлашганда кўнглидан кечганларини отасига айтолмасди. Унга ҳам бутларга сиғинишни таклиф қилувчилар йўқ эмас эди. Бундай пайтларда Абу Бакр шундай жавоб қиларди:

— Ўзимни саждага мажбур қила олмайман. Шундай ҳолатларга гувоҳ бўлдики, Маккадан бут олиб кела олмаганлар тан йиғимига чиқишарди. Қўйниларида бир нечта тош кўтариб келишди. Уларнинг бир қисми ўчоқ учун ишлатилса, қолган қисми эса илоҳ сифатида улуғланарди, унга сажда қилинарди. Аммо бироздан кейин айнан ўша бут бошқалари каби ўша жойда қолиб кетарди. Оқибат араблар учун илоҳлик вазифасини бажарган бу тошга кейин ҳеч ким эътибор бермас, ҳатто бошқа сафар бу ердан ўтаётганлар ундан ўчоқ тани сифатида фойдаланишарди.

Шу ва шунга ўхшаш қатор ҳолатлар, ақлга сиғмайдиган расм — русумлар Абу Бакрни зийраклантирди. Бир қатор жиҳатдан инсонларни чуқурроқ билиш имконини берди. Кўплаб хушфеъл инсонларнинг ўз манфаатлари йўлида биродарликдан ҳам кечишига, инсонийлик қадрини манфаатдан устун тутишларига гувоҳ бўлди.

Ғапини устун қўйгучи тоифа кишилари билан ҳам танишди, қалби бир пулларни ҳам таниди. Ҳижознинг қум тепаликлари, сувсиз воҳалари ва жазирама қуёши бўлганидек, замонанинг мафтункор ва ўзига маҳлиё қилувчи воқеалари ҳам шундай кўп эдики, у етарлича

тажрибага эга бўлди.

Абу Бакр(р.а) покиза хулқли инсон эди. Бу фазилат унга бошқаларни алдаш имконини бермасди. Кўнгли, ишига ҳийла аралаштирувчиларни ёқтирмасди. Ҳалол ва самимий инсонларга доимо эшиги очик ва қайноқ меҳр туйғуси билан яшади. Руҳида улар билан бўлишни хоҳлади.

Бозорма бозор юрди. Уккоз, Мажанна, Зулмажас бозорларида савдо-сотик қилди. Адабий суҳбатларни тинглади, шеър —мушоираларига қатнашди. Бир гуруҳ инсонлар учун бозорларда махсус байроқлар қолдирилганини, «Фалончи айтган сўзини бузди, аҳдига вафо қилмади, қарзини тўламади» шаклидаги эълонлар қилинганига гувоҳ бўлди. Унинг келган хулосаси шу бўлдики, хулқи бузилмаган, покиза инсонлар ҳам у каби ўйлашади, инсоний фазилатларни ёқтиришади.

Баъзида бозорлардаги «Кимнинг қарзи бўлса келсин, фалон кишига учрасин!» каби эълонларга дуч келди. Мискинлар учун дастурхон ёзганларга, меҳмон кутишаётганини жар солиб хабар қилаётганларга учради. Бундай кишилар бошқа инсонларга хизмат кўрсатишда балки ўз мулкларини намойиш этишни хошлашар, аммо нима бўлганда ҳам халқнинг молини зўрлаб олишдан, ўғирлаш, фитна ва фасоддан завқланувчи кишилар ёнида инсонларга кўмаклашишдан лаззатланувчи инсонларнинг алоҳида ҳурмати бор эди. Абу Бакр савдо — сотик ишларида катта-кичик келишувлар асосида иш олиб борди. Шериклари унинг манфаатга асирлигини кўришмади, у билан олди-берди қилганлар алданмаганлигига ишонч ҳосил қилишди. Ёнига келганлар юзида самимият уфуриб турган инсон ҳузурида эканликларини ҳис этдилар. Макка халқи ва айниқса унинг харидорлари ўз сўзига муносиб, тили ва дили бир инсонни таниш бахтига муяссар эдилар.

Абу Бакр Абдулмутталиб хонадонидаги Муҳаммад бин Абдуллоҳни ҳам болалик чоғларида учратди. Ўзидан икки ёш катга бўлган бу биродари билан доимо шодлик туйғулари ила ёдга олинувчи бир дўстлик тамалини қўйди. У ҳам ўзидек ичкиликни оғзига олмаган, зинодан умуман йироқ, бутлар қаршисида ҳеч қачон бош эгмаган покиза бир ўспирин эди. Халқ сажда қилиб топинувчи тош ва дарахт парчаларига нисбатан У ҳам нафрат назари билан қарарди. Абу Бакр ва Муҳаммад бин Абдуллоҳни кўнгил муштараклиги ва фикрлар бирлиги ипсиз боғлаб турар эди. Ота дийдоридан бенасиб бўлган, дастлаб бобоси, сўнг амакиси қўлида улғайган бу ўспирин, умуман оила тарбиясидан маҳрум қолганга ўхшамас, ҳар томонлама етук, покиза ва намунали инсон эканлигини кўрсатарди.

Табиийки, дўстлар вақти-вақти билан фикр алмашиб, учрашиб турмаса, манфаат йўлида узоқлашиб кетиши эҳтимолдан ҳоли эмас, ҳатто муносабатлари мутлақо узилиши мумкин. Айнан манфаат сабаб дўстлик ўрнини нафрат эгаллаши ҳам ҳақиқатдан мутлақо йироқ бўлган ҳолат эмас. Аммо орадан ўтган йиллар, Абу Бакр билан унинг дўсти ўртасида бундай жанжаллар келиб чиқишига олиб келмади. Балки янада самимий ва қалбан бирлик вужудга келишига сабаб бўлди. Бу дўстлик гўёки руҳлар дунёсида вужудга келган ва мустаҳкамланган эди. Ақл, меҳр-муҳаббат, инсонийлик туйғулари билан бошланган йўлларида йиллаб бирга бўлдилар. Ҳамжихатликда фаолият олиб бордилар.

* * *

Абу Қўҳофа ҳар томонлама фахрланса арзийдиган фарзанднинг отаси эканлигидан бахтиёр бўлса, Уммулхайр ҳам, том маънода етук, инсоний фазилатларга бой бир инсоннинг волидаси сифатида хурсанд эди.

Бир кун Абу Бакр (р.а.)нинг ота — онаси ўзаро суҳбатлашиб, ўғилларининг уйланиш вақти етганлигини муҳокама қилишди. Оқибат, Абу Қўҳофа, Амр бин Луий қабиласи томон йўл олди. Абдул Уззо бин Абди Асъаднинг эшигини қоқиб, Қўтайла исмли қизларига совчиликка келганлигини билдирди.

Абу Қўҳофанинг таклифи оила ичида муҳокама қилинди ва муносиб қарши олинди.

Натижада Абу Бакр (р.а.)нинг оила даври бошланди. Бу ердаги анъанага биноан, Абу Бакр (р.а.)нинг уч кун мудлатга қиз уйида қолишини айтишди. Шундай қилинди. Тўртинчи кун тонгда Қутайла ота уйини тарк этди. Абу Қўхофа ва Уммулхайрга келин, Абу Бакрга, завжа бўлиб уйига келди. Бу никоҳдан туғилган тўнғич фарзанд исми Абдуллоҳ эди. Араблар одатига биноан отага энди «Абу Абдуллоҳ» номи берилиши керак. Аммо ота эски номини ташлашни хоҳламади ва Абу Бакрлигича қолди.

Бир неча йил ўтгач, Абу Қўхофа уйида иккинчи набира ҳам туғилди. Қиз бўлган бу иккинчи гўдак исми Асмо эди. Уммулхайр бу икки гўдакнинг бувиси бўлиш бахтини ҳам кўрди. Олтмишга етган Абу Қўхофа кексайиб, турмуш юмушлари энди Абу Бакр (р.а.) зиммасига юкланганди. Ҳамон ёшлик йилларини ўтказаетган Абу Бакр бозорма —бозор кезар, қўл меҳнати ва пешона тери билан топганларини дастурхонга тўкарди. Ўрта ҳолли оила фарзанди бўлиб бошланган тижорати баракали бўлиб, бойий бошлади. Бунга ҳалоллиги сабаб эришганлигини унутмади. Кечаги ҳаёти бугун ҳам айни синовлар ичида давом этарди.

Бу орада Абу Бакр иккинчи марта уйланди. Умму Руммон исми хоним ҳам Абу Қўхофа ва Уммулхайрнинг келини бўлди.

Ўттиз тўрт ёшларида ёнғин фалокатига учраган Каъбанинг қайта қурилишида Абу Бакрнинг шахсан ўзи тош ташиб, тер тўқди. Ўтириб ҳордиқ чиқараркан бу муқаддас даргоҳнинг нега бутларга тўлалигини, шонли ва иродали инсонларнинг нега жонсиз ва иродасиз борлиқларнинг қули ва сояси эканликларини тушунмасди. Кунлик ҳаётларида ақлли эканликларини ҳар қандай вазиятда исбот қила оладиган ва қўлларидан алдаб бир дирҳам олиб бўлмайдиган бу инсонлар бутлар қаршисига келгач тушуниб бўлмас ҳолга тушар, миялари заҳарланиб қоларди. Нега йилдирки қўйилган жойларидан бир одим ҳам жилмаган, шамол, ёмғир, иссиқ, совуқда сас — садосиз турган, келиб — кетувчилардан беҳабар, ҳатто ўзларига ибодат қилинаётганидан хабарсиз бўлган бу борлиқлар қандай қилиб илоҳ бўлиши мумкин, қандай қилиб маъбуд даражасига кўтарилиши мумкин, бу ҳақда ўйлашмасди.

Абу Бакр(р.а) атрофида ўзидек фикрловчи кўплаб инсонлар борлигини, уларнинг бир қанчаси ҳақ динни ахтариб, Маккани тарк этишганини биларди. Ўзи ҳам қилган сафарларида дин масаласини ўртага ташлаган, бироқ қониқарли жавоб ололмаганди. Энг ишончли инсон, ҳамма тарафидан «Ал—Амин» дея номланган Муҳаммад бин Абдуллоҳ эди. У билан ҳам бу масалада суҳбатлашган, аммо у ҳам бирор аниқ фикр айтмаган, фақат бутларга нафратини билдирганди, холос.

Абу Бакр (р.а.) оғир вазиятда эди. Фақатгина у эмас, аҳли инсоният шу аҳволда эди. Уларнинг қўлидан тутиб, ҳақ йўлни кўрсатувчи ҳидоят йўлбошчисига эҳтиёж катта ва бу эҳтиёжни ҳис қилаётган инсонлар кўп эди.

Рамазон ойи келгач бир гуруҳ инсонларнинг озиқ — овқатларини олиб Маккадан кетишларига ҳам айнан шу эҳтиёж сабаб бўлди.

Абу Бакр (р.а.) анчадан буён таниган, севган, ҳурмат қиладиган Абдулмутталибнинг набирасини кўпдан бери кўрмаганди. Бу самимий дўсти ёнидалигида қалби роҳатланар, кўнгли таскин топарди. Шу ўйларда Абу Бакр Ҳадича бинти Ҳувайлид уйига келди дўстини сўради ва унинг ҳам нотинчлигини, ёлғиз қолиш учун кетганлигини билди.

Бундай муҳитда яшаган инсон фақатгина ёлғизликда, одамлардан йироқда таскин топа олади. Аммо бу чора эмасди. Инсонлар орасида, инсонлар билан бирга топилмаган ҳузур татимайди. Киши фақат вақтинча ўзига ором беради, холос.

Кейинги пайтда қилган бир сафарида яна дин масаласи тилга олинганида бир руҳоний, «нажот умиди сен келган тупроқлардадир» деганди. Ҳолбуки, Абу Бакр (р.а.) Ҳижоздаги ҳаёт кўрсатган изтироблар билан дардига даво қидирмоқда эди.

* * *

Ниҳоят бир кун, кўнглига яқин, содиқ дўстини учратганда хурсандчилигини яширмади:

— Дўстим, сени ниҳоятда соғиниб кетдим, қаерларда юрибсан, ахир?...

— **«Бутун борлиқни яратган зот бўлмиш Раббингиз номи билан ўқинг! У инсонни лахта қондан яратди. Ўқинг! Раббингиз эса карамли зотдир. У инсонга қалам билан (ёзишни) ўргатган зотдир. У инсонга билмаган нарсаларини ўргатди»** (Алақ сураси. 1—5 оятлар).

Дўсти айтган сўзлар саволининг жавоби бўлмаса—да, бемаъни сўзлар ҳам эмас эди.

— Сўзларингни яна бир карра такрорла, эй, Мухаммад!..

Такрор тинглади. Руҳи тўлқинланганди, гўё. Номаълум, аммо зинҳор бегона сўзлар эмас эди. Бу сўзларнинг хаамири гўё ўзидан олинганди.

— Гапларинг мени мафтун қилди, эй, Амин. Аммо сен буларни кимдан эшитдинг?.. Ахир булар сенинг сўзларинг эмас. Шунча йилдан бери сендан бу каби сўз эшитмагандим...

Дўсти жавоб берди:

— Эй, Абу Бакр, унда сўзларимни тингла!..

«Эй, (либосларига) бурканиб олган киши. Туринг-да, (инсонларни охират тўғрисида) огоҳлантинг. Раббингизни улуғланг. Либосларингизни покланг. Бутлардан йироқ бўлинг». (Муддассир сураси 1—5 оятлар).

— Эй, Абдуллоҳнинг ўғли, менга нима бўляпти, сенинг сўзларинг менга қанчалик ёқмасин, мен уларнинг маъзини тушунолмаяман. Гапларингнинг маъносини англа!

Абу Бакр (р.а.) Ҳиро тоғида аввал малакнинг келгани, бироздан сўнг ваҳий эшитилганини, кейин эса кутишдан сўнг тоғдан қайтаркан, Батни Водийсида малакнинг яна кўрингани, кўрқувдан титраб уйга келиб ётганда малакнинг қайта келиб аввал ўқиган **«Эй, (либосларига) бурканиб олган киши»** — дея бошланувчи оятларни келтирганини дўсти— биродаридан эшитди. Абдулмутғалибнинг набираси ушбу сўзларни сўзларкан, Абу Бакр (р.а.) ҳам ёлғондан йироқ, риёкорликдан беҳабар бу инсонни қулоғи билан эмас, балки қалби билан тингларди.

— Шуни билгинки, эй, Абу Бакр, мен Аллоҳнинг ердаги пайғамбариман. Мен инсонларга ҳақ динни танитиш амрини олдим. Сендан Аллоҳ таолонинг ягоналигига ишонишингни ва менинг Пайғамбарлигимни қабул қилишингни сўрайман...

Абу Бакр (р.а.)нинг кўнгли излаганини топганди. Кўп йиллардан буён дин, иймон, пайғамбарликка тегишли бирор марта ҳам сўзламаган, аммо ҳеч кимни алдамаган бу инсоннинг ҳақиқатдан пайғамбарлигига асло шубҳа йўқ эди. Ҳеч иккиланмасдан Унинг қўлини тутди ва дўстига мурожаат этди:

— Эй, Амин, мен сенга ишонаман, сен ҳақиқатдан ҳам Аллоҳ юборган Пайғамбарсан...

Абу Бакр (р.а.) ҳеч иккиланмади. Сабаби узоқ йиллардан буён билган, ҳар бир сўзи ҳақиқат, ор — номус соҳиби бу инсоннинг ҳаракатлари асло таназзулга учрамаслигини мушоҳада қилганди. Ишонганга гумон билан қараш, синалганни қайта синаш, ақл ва мантиқ соҳиби бўлган инсонларга хос эмас эди.

Маъноли ҳаётнинг илк саҳифаси очилган эди, Абу Бакр қайтадан дунёга келганди. Ҳақиқий ҳаёт, яшашга қадрли умр мана шу онлардан бошланганди.

Мухаммад ал—Амин(с.а.в) ҳам бахтли эди. Узоқ йиллик қадрдон, ишончли дўсти, ҳақиқатдан дўстлигини исботлаган, унинг гапига жавобан ақалли «бир ўйлаб кўрайин» ҳам демаганди. Абу Бакр (р.а.) ўша кундан эътиборан ҳаётга бошқача назар ташлай бошлади. Бундан кейинги ҳаёт яшашга арзир эди.

Унинг назарида ҳаёт фақатгина шу таскин, шу ишонч ва шу диннинг борлиги билан қадр, маъно топган эди.

Шу вақтгача нафратланиб юрган ва бирор маротаба уларнинг ҳузурига қадам босмаган бутларнинг ҳақиқатдан ҳам қадрсизлигини бу сафар Аллоҳ таолонинг Пайғамбаридан ҳам эшитган, турли шубҳа-гумонлар ва ботил ҳаёллар қуршовидан йироқлашиб, Оламлар Рабби бўлган Аллоҳ таолога иймон келтирди. Ўша кеча ётоғига кираркан, бутун вужуди тилга

айланиб, Расулulloҳ (с.а.в.)дан эшитган муборак сўзларни такрорларди: **«Яратган Раббинг номи билан ўки...»**. Ўзини ажиб бир дунёда ҳис қиларди.

МАЗМУНЛИ ҲАЁТ

Ҳазрати Абу Бакр (р.а.) икки дунё саодатига етакловчи бу мазмунли ҳаётида энди мулоҳазали иш бошлаш вақти келганлигига амин бўлди ва дарҳол шунга киришди. Унинг назарида Аллоҳ таолонинг Расули (с.а.в.)га елкадош бўлмоқ керак эди. Шу фикрда аввало ишончли кишилар билан учрашиб чиқди. Янги динни Расулulloҳ (с.а.в.)дан эшитганидек қилиб уларга тушунтирди. Бу билан ўзини муваффақиятга бошлаётганди. Бунинг сабабларидан бири, учрашган барча инсонлари жоҳилият даврининг беҳузур ҳавосидан безган ва нажоткор кутаётганлар эди.

Барчаларининг қалби ислом динига мойил, ҳидоят нури билан йўғрилган эди. Бироздан сўнг пайғамбарлар буюги ҳузурига йўл олишди. Янги динни Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан тингладилар ва шаҳодат калималарини келтириб мусулмон бўлдилар. Улар Усмон бин Аффон, Абдурахмон бин Авф, Билол бин Абу Рабоҳ, Ҳолид бин Саид каби ислом шарафи ҳисобланган бир гуруҳ кишилар бўлиб, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг шарофати билан иймон ва ислом доирасидан жой олгандилар.

* * *

Фарзанди ҳар қанча улғайса—да, она учун у барибир бола. Умумлайнинг ҳам назаридан бир муддат бўлсин ўғли нари кетмайди. Ўттиз саккизга чиққан, тижоратда яхши ва ҳалол инсон кишиси бўлиб танилган ўғлининг сўнги пайтларда анча ўзгариб қолганини сезди. Фақат унга бўлган қатъий ишончи унга нимадир бўлаётганидан хавотирга тушишга моънелик қиларди. Исломга ошкора даъват бошланиши билан иймон келтирган бечора мўминларга ҳам азоб даври бошланди. Бу қийноқларни руҳида ҳис қилган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) чорани уларни қулликдан қутқаришда деб ўйлади. Шу кунгача тўплаган давлатини Аллоҳ таоло ризолиги учун сарфлади. Азоб чеккан қулларнинг хожалари билан савдога киришди. Билол, Амр бин Фуқайра, Зубёна, Зимурра, Наҳдийя ва Умму Абас номли икки эркак, тўрт аёл ҳазрат Абу Бакр (р.а.) томонидан сотиб олинди ва дарҳол озод қилиниб, ҳурриятга эришдилар. Мана шу пайт, бир неча йил аввал онаси томонидан қўйилган «Атиқ» лақаби яна бир маротаба бошқа томондан изоҳланиб, баҳслашилди ва азобда қолган бечораларни қутқариши Аллоҳ таоло томонидан юксак тақдирланди. Расулulloҳ (с.а.в.): *«Жаҳаннамдан озод қилинган инсонни кўриш билан бахтиёрлик ҳис қиладиганлар бу одамга боқсинлар»* дея ҳазрат Абу Бакрни кўрсатдилар.

«Атиқ» бўлиш (жаҳаннамдан озод этилиш)нинг яққол кўриниши мана шу эди. Буни у инсонларнинг озодликка ҳақиқий муносиблигини ва ўзи ҳурриятга чиқарган кишилардан ҳеч нарса талаб қилмаганлиги билан исботлади. Амалларининг барчасини у, Аллоҳ таоло ризолиги учун бажарганди. Аллоҳ учун қилганларининг ажрини бандасининг қўлидан кутишга ҳаққи йўқлигини биларди. Бундан кейин ҳам шу фикр ва ниятда қолиб, ҳатто Билол бин Абу Рабоҳа кўнгили учун эмас, юксак иймон таъсиридан «Пайғамбаримиз» (с.а.в.) дейишидан бахтли эди.

Ўғлининг йиллар бўйи Яман, Шом орасидага мингларча чақиримлик масофаларни, минг бир таҳликага кўксини кериб, пешона тери билан тўплаган шунча бойликни бир неча қулни озод қилиш учун сарфлаганини кўрган Абу Қуҳофа ўзини бу ишга аралашини лозим деб ўйлади ва ўғлига бироз ақл билан иш юритишни хотирлатди. Ҳеч бўлмаса, навқирон, қўлидан иш келадиган, меҳнатга ярайдиган қулларни олиб қолишни, шундай қилса зарар кўрмаслигини таъкидлади.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) отасини ҳам хафа қилмади. Яъни бу савдодан зинҳор зарар кўрмаслигини айтиш билан кифояланди.

Зарар қилиш эмас, балки Абу Бакр (р.а.) бир инсон қилиши мумкин бўлган энг фойдали

ишни бажараётганди. Чунки Аллоҳ таоло шарафли элчиси — Пайғамбари қалбига шу оятларни ёзганди:

«Қайсики, у мол-давлатини (яхшилик йўлида) сарф қилур. Унинг ҳузурида (зиммасида) бирор кимсага қайтариладиган неъмат йўқдир. У фақат энг олий зот бўлмиш Парвардигорининг "юзи"ни истаб (эхсон қилур). (У) яқинда (ато этилажак мукофотдан) рози бўлур.». (Лайл сураси 18 — 21 оятлар)

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўзига тегишли бўлган ушбу оятларни сўнгсиз ҳаяжон ва кўзлари ёшга тўлиб тинглади. Чексиз бахт эди бу. Узоқ йиллардан сўнг туширилган бошқа бир оятда эса: **«Эй, инсонлар, дарҳақиқат, Биз сизларни бир эркак (Одам) ва бир аёл (Ҳавво)дан яратдик ҳамда, бир-бирларингиз билан танишишларингиз учун сизларни (турли-туман) халқлар ва қабила (элат)лар қилиб қўйдик. Албатта, Аллоҳ наздида (энг азизу) мукаррамроғингиз тақводорроғингиздир. Албатта, Аллоҳ билувчи ва хабардор зотдир.»** (Ҳужурот сураси 13-оят) дея марҳамат қилинади ва бу билан Муҳаммад (с.а.в.) умматининг энг устун шахсияти билдирилади.

* * *

Ўша кунларда Абу Бакр (р.а.) иккинчи аёлининг иккинчи чақалоғини қўлига олди. Исмини Ойша қўйишди. Жуда гўзал ва ёқимтой бу қиз доимо шундай бўлиб қолди ва дунё ҳаётида севимли аёл бўлиш бахтига муяссар бўлди.

Абу Бакр (р.а.) Умму Руммондан бўлган тўнғич ўғлига Абдулкаъба дея исм қўйган, аммо Исломи дини келгандан сўнг Расулуллоҳ (с.а.в.) бу боланинг исмини Абдурахмон дея ўзгартиргандилар.

* * *

Бир кун Расулуллоҳ (с.а.в.) мушриклар ҳужумига дуч келди. Масжиди Ҳарамда намоз ўқиётганларида мушриклар бостириб кирдилар ва унинг жонига қасд қилмоқчи бўлишди. Бўйнига арқон солиб бўғмоқчи бўлдилар. Бу ҳолни кўрган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) мушрикларнинг ёнига борди ва уларга қарата хитоб қилди:

— Бир одамни «Раббим Аллоҳдир» дегани учун ўлдирмоқчимисизлар ?

У ўзини ўртага қўйиб Расулуллоҳ (с.а.в.)ни қутқариш фикрида эди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) муваффақият қозонди. Мушриклар Пайғамбар (с.а.в.)ни ўз ҳолига қўйдилар вэ ўзларига қарши чиқаётган ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га юзландилар. Ёлғиз ўзи уларга қарши чиқиши ақлга ҳам сиғмасди. Аслида ҳеч жанжаллашиб юрмаган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) атрофини қуршаган одамлар туширган шапалоқ (тарсаки), мушт ва тепкиларга қарши ҳеч нарса қилолмасди. Уни бу ҳолда ташлаб кетишган жанжалкашлар бир четга чиқишган пайт, воқеани томоша қилиб турган Тайм қабиласидан бир неча киши келди. Юз-кўзи таниб бўлмас ҳолга тушган бу инсонни бир четга ётқиздилар ва уйига йўл олишди.

Уммулхайр бир аҳволдаги ўғлини кўриб кўзларига ишонмади. Ахир фикри — ёди эзгулик, кишиларга яхшилик қилиш учун яшаган инсон қандай қилиб бу ҳолга тушиши мумкин?

Бечора она ўғлини бу кўйга солганларга лаънатлар ёғдириб, фарёд чекаркан, уни олиб келганлар ортларига қайтишди ва кетиш олдидан Уммулхайрни огоҳлантиришди:

— Эй, Уммулхайр, унга бирор нарса едир, ниҳоятда ҳолдан тойган, ҳеч қурса сув ичир.

Аммо бу тавсия қор қилмади. Шомга яқин кўзларини очган Абу Бакр (р.а.)нинг дастлабки сўзи Пайғамбарини сўраш бўлди:

— Муҳаммад (с.а.в.)нинг аҳволи қандай?...

— Билмадим. Сен бирор нарса ейишинг ва ичишинг керак, ўғлим, деб жавоб берди Уммулхайр.

Абу Бакр (р.а.) саволини такрорлади:

«Муҳаммад (с.а.в.)нинг аҳволи қандай?..» дер, бошқа сўз айтмасди ҳам, тингламасди ҳам.

Натижада Уммулхайр аввал Муҳаммад (с.а.в.) бин Абдуллоҳдан хабар олиши лозимлигини англади.

— Уни қаердан топаман? — ўғлидан сўради у.

— Хаттобнинг қизи Умму Жамил ёнига бор, ундан сўра, — жавоб қилди Абу Бакр.

* * *

Асли исми Фотима бўлган Умму Жамил, келган аёлни уйига киритди. Аммо унга ёрдам беролмаслигини, чунки Абу Бакрни ҳам, Муҳаммад бин Абдуллоҳни ҳам танимаслигини айтди.

— Қизим, илтимос қиламан, ўғлимни бир аҳволда ташлаб келдим. Сендан оладиган хабаримдан тинчланар. Бирор нарса едириб — ичириш имконияти бўлар, ёрдам бер.

— Холажон, уларни танимаслигимни айтдим-ку, — Умму Жамил қайта рад жавобини берди.

— Жонқизим...

Онанинг ёлворишлари Умму Жамилни юмшатди:

— Хоҳласангиз, сиз билан боришим мумкин, — охириги сўзи шу бўлди Умму Жамилнинг.

Икки аёл биргаликда йўлга тушишди. Уйга келганларида ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни бу ҳолда кўрган Умму Жамил бирдан фарёд чекиб, «Сени бу ҳолга солганлар албатта, фосиқдир, кофирдир!», дея йиғлай бошлади.

Уммулхайр ажабланди. Шунча ёлворганда ҳам, танимайман деб турган бу аёл, энди жон жигаридек куйинаётган эди. Хаста эса яна аввалги саволини қайтарди.

Умму Жамил эса ниҳоятда паст овозда унга жавоб берди:

— Онанг шу ерда, эй, Абу Бакр, гапларимизни эшитади.

— Ташвишланма, онамдан кўрқишнинг ҳожати йўқ, — деб тинчлантирди уни Абу Бакр.

Шундан кейин улар ўртасида суҳбат бошланди:

— Сенга шуни айтишим мумкинки, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг аҳволи яхши, соғ — саломат.

— Ҳозир қаердалар?

— Арқамнинг уйида. Уммулхайр ҳазрат Абу Бакрга:

— Ўғлим, мақсадингга эришдинг. Бирор нарса еб олишинг керак — деди. Аммо хаста:

— Йўқ, аввал Уни кўришим керак. Сўз бераманки токи Уни кўрмагунимча ҳеч нарса емайман ва ичмайман.

Ортиқча уринишнинг фойдасизлиги аниқ эди. Қуёш ботиб, кўчаларда қатнов камайгунча кутдилар. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) зўрға ўрнидан турди. Икки аёл ёрдамида қадам ташлади. Аъзои бадани зирқираб оғрирди. Оёқлари гўё ерга ботиб кетаётганди. Сафо тепалиги томонга йўл олишди ва Арқамнинг уйига етиб келишди. Уни бу ҳолда кўрган Расулulloҳ (с.а.в.) жуда хафа бўлдилар, кўзларидан оқаёган ёшлар билан дуо қилди. Расулulloҳ (с.а.в.)ни соғ — саломат кўрган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) жонлангандек бўлди, гўё хасталигини унутганди:

— Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, бу менинг онам, у оқила аёл. Ҳидоят топиши учун Аллоҳ таолога дуо қил:

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг бу истаги бажо келтирилди. Пайғамбар(с.а.в.)нинг ҳузуридан эзгулик истовчи она учун дуолар олиб қайтишди. Ҳақиқатдан ҳам ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бироз оёққа тургач тўғри Набийлар Султони Пайғамбаримиз (с.а.в.)га бориб онасининг исломни қабул қилганлиги ҳақида хабар берди.

Абу Бакр (р.а.) исломни қабул қилмасдан аввал ҳам Расулulloҳ (с.а.в.) билан дўст эди. Аммо бу дўстлик, шаҳодат калималарини келтирган кундан буён ўзга бир маъно касб этганди. Ҳеч бир моддий туйғусиз, фақат Аллоҳ таоло ризолигидаги дўстлик ва биродарликнинг энг гўзал намунаси, уларнинг муносабатлари эди. Бу дўстликдан Абу Бакр (р.а.) таърифсиз бир севги — муҳаббат ичида ҳис қиларди ўзини... Бу севги унинг бутун борлигини қоплаган фикр ва туйғу оламида Расулulloҳ (с.а.в.) билан доимо бирга эди. Тунда кўзларини юмаркан, Расулulloҳ (с.а.в.) севгиси ила ҳузурланарди ва тонгда ҳам шу севги ила уйғонарди.

Бу севги Расулulloҳ (с.а.в.)ни, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) учун мукамал ойна ҳолига

келтирди. Шу ойнага қараб хатти—ҳаракатлар тўғриланди. Фикру—хаёлларга бу ойна қаршида чек қўйишди. Аллоҳ таоло Ҳабибани қай ҳолда тарбиялаб истаганидек ҳолга келтирган бўлса, Расулulloҳ (са.в.) ҳам севимли дўстини шундай етиштирди. У вояга етган эркалар орасида илк маротаба иймон келтирибгина қолмади, балки Аллоҳ таолога бориш йўлида Расулulloҳ (са.в.)га энг яқин ва севимли инсон бўлиш шарафини ҳам доимо муҳофаза қилди. Бу севги ва дўстлик натижасида Расулulloҳ (с.а.в.)ни мамнун қилган ҳар бир нарса уни ҳам севинтирди. Аллоҳ таолонинг Расулини ранжитган нарса уни ҳам ранжитарди.

Пайғамбарлар Султонининг дўстлиги ва тарбияси натижасида ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бундан кейинги йигирма беш йил муддат ичида Аллоҳ таоло учун севишнинг, Аллоҳ таоло учун севмасликнинг ҳақиқий ва жонли намунаси бўлиб қолди. Берса Аллоҳ таоло ризолиги учун берди. Бермаса бу ҳам Аллоҳ таоло ризолигини кўзлаган фикру мақсадда бермади. Ҳаётининг ҳар бир саҳифаси шу туйғу ва фикр, шу ишонч ва қаноат билан тўғри йўлда кетди. Аммо бу севги жавобсиз қолмади. Аллоҳ таолонинг Расули (са.в.) ҳам, севилишига ҳақиқатдан лойиқ бўлган бу инсонга нисбатан доимо айни шу туйғуларни асради. Шундай қилиб, Абу Бакр (р.а.) оиласи Макка аҳли бўйича, Расули Амин (с.а.в.) тарафидан ҳар кун йўқланиш бахтига эришдилар ва бу зиёратлар улар учун ширин хотира бўлиб қолди.

Сўнги нафасигача давом этган бу севги, қабрларининг ёнма — ён қазилиши билан ниҳояланди. Охират ҳаётининг дўстлиги эса абадиятга қадар давом этиб кетади. Пайғамбаримиз (са.в.), *«севган севгани билан биргадир»*,— деганлар, бу биргаликнинг энг гўзал намунаси ила ўзи ва севимли дўсти ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўртасида бўлди.

* * *

Расулulloҳни (с.а.в.) Масжиди Ақсога қадар бориб — келганини, ҳатто самога чиқарилгани ва жаннат — жаҳаннамни кўрсатилгани ҳақидаги хабарни дарҳол Абу Бакр (р.а.)га етказдилар.

Бошқалар Абу Бакр (р.а.)нинг иймони энди ниҳояланади, деб ўйлардилар. Чунки, бундай воқеани инсон зоти ақлига сиғдира олмайди, деб ҳисобларди улар. Ўтириб ҳаммасини гапириб бердилар.

— Буларни кимдан эшитдингиз? — дедилар, ҳазрат Абу Бакр (р.а.).

— Муҳаммад бин Абдуллоҳнинг ўзидан эшитдик, деб жавоб бердилар.

— У ҳолда тўғри. Мен бутун қалбим билан Унинг тўғри хабар беришига ишонаман— дедилар.

— Шунақа хабарга ҳам ишонасанми, эй, Абу Бакр?.. Ҳеч ўйлаб кўрмайсанми?... —деб ажабландилар.

— Ўйлаганим учун ишонаман. Чунки мен Унинг ҳеч қачон ёлғон гапирганини эшитмадим. Агар буларни У хабар берган бўлса тўғридир, — деб қатъий жавоб бердилар.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг бу ҳолда Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни тасдиқлагани сабаб бир лақаби бор эди. Шахсан Пайғамбаримиз(с.а.в.) тарафидан унга Сиддиқ (тўғри, тўғрини тасдиқловчи инсон) дея ном берилди. Ислом олами уни шундан сўнг «Абу Бакр Сиддиқ» (р.а.) дея таниди.

* * *

Кўрилган ҳеч бир чора ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни иймон йўлида берган сўзидан қайтара олмади. Ажратиш йўлида қилинган барча ҳаракат натижасиз қолди. Абу Бакр (р.а.) Расулulloҳ (с.а.в.) билан бирга кечирган йилларнинг азобларини ҳам севарди. Ҳатто бу йўлда чеккан изтиробларни ўзи учун унутишини жоиз билмаган бир шараф дея қабул қилди.

Унинг уйи ёнида ўтириб Қуръон ўқиши мушрикларни безовта қилди. Қилинган азиятларга парво қилмаслигини айтиб Расулulloҳ (с.а.в.)дан изн олиб Маккани тарк этди. Аммо ибни Дағина томонидан ортга қайтариб, Маккага келтирилди.

Расулulloҳ (са.в.)нинг араб қабилалари билан бўлган учрашувларда доимо ёнларида

бўлди. Ниҳоят, Мадинага ҳижрат изни бўлиб Расулуллоҳ (с.а.в.) билан бирга кетишни эшитганда кўзларидан оқаётган ёшларни тўхтатиш иложи йўқ эди. Бу билан ҳазрат Ойша ҳаётида севинчдан йиғлаган инсонни илк маротаба кўриш имконини қўлга киритганди.

ШАРАФЛИ САФАР

Абу Бакр (р.а.), ўзи учун ниҳоятда катга бахт ва абадий шараф деб билган ҳижратни Расулуллоҳ (с.а.в.) билан бирга ўтказди. Уни «ғор биродари» қилиб Исломи оламига танитди. Асҳоби киромда энг юқори мавқе эгаси бўлган ҳазрат Умар ғордаги уч кунлик муддатнинг баҳосини қуйидаги сўзлар билан изоҳлади: «Аллоҳ таолога қасамки Абу Бакрнинг ғорда кечган бир куни ва бир кечаси Умардан ҳам, Умар оиласидан ҳам хайрлидир».

Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳам, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳам ғорда кечган уч кун ҳақида кўп гапиришмади. Аммо ортларидан изма—из келганларнинг ғор оғзига яқинлашаётганини кўрган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) шундай деди:

—Эй, Аллоҳ таолонинг Пайғамбари, агар улардан бири оёқлари учига қарасалар бизни кўради.

Аммо, Набийлар Сарвари Пайғамбаримиз (с.а.в.) матонатини йўқотмаган ҳолда жавоб бердилар:

—Эй, Абу Бакр, қўрқма, бу икки дўстнинг учинчиси Аллоҳдир. Аллоҳ биз билан.

Бу жавоби билан Пайғамбаримиз (с.а.в.) хавотирга тушмасликни билдирганди. Аммо Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳам билардики, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг хавотири ўзига келадиган таҳликадан кўпроқ Расулуллоҳ (с.а.в.)га зарар бўлса... Қўрқуви шундан эди.

Аслида ғорда кечган уч кун муддат «Аллоҳ таоло билан бирга бўлиш» эди. Улар бу бирликнинг ҳузурини тоттишганди.

Асосан бу туйғуни ташкил қилган ҳузурбахш сўхбат шу ғорда бўлиши лозим эди. Уч кундан кейин Абдуллоҳ бин Урайқит ёнида икки туя билан келди ва сафарга тайёр эканлигини билдирди.

—Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, бу икки туяни ҳижрат сафариди минарсиз, дея олиб қўйгандим. Улардан бирини сизга ҳадя қилмоқчиман. Қай бирини истасангиз олинг, у сизга бўлсин.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) қатъий жавоб бердилар:

—Хўп, аммо мен унинг ҳаққини тўлаб олмоқчиман — деди. Бундан кейин минадиган туянинг пулини тўлаб, сотиб олди. Кейин эса унга «Қасва» деб ном берди.

* * *

Сафар бошланди. Ҳар қадами раҳматларга йўғрилган заҳматли тўрт юз эллик чақиримлик йўлда Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) абадий дўсти ёнида кетаркан баъзан йўл кўринмас, шу пайт Расулуллоҳ (с.а.в.) олдинга ўтар ва шундай юрардилар. Баъзан орқа тараф шунақа бўлар ва орқа томондан юришга тўғри келарди. Бундан ажабланган пайғамбаримиз (с.а.в.) сўрадилар:

—Нега бундай қиялсан, эй, Абу Бакр?..

—Олд тарафдан хатар келиши мумкин деб ўйлаганимдан сизга қалқон бўлиш мақсадида олдинга ўтаяпман. Таҳлика орқадан келишини ўйлаганимда орқада қолаяпман.

Унинг айнан шу фикрда эканлигини, заррача сохталик қилмаганини Аллоҳ таоло биларди. Расул (с.а.в.) сезарди. Агар шу сафар давомида икки кишидан бирига зарар келиши муқаррар бўлса, шубҳасиз ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўзини қурбон қилишга тайёр эди.

* * *

Бу сафар афтидан, фақат икки кишининг ҳижратидан иборат эди. Аммо Одам Атодан тортиб, энг сўнги инсонгача, ҳеч бир зот «Оламларга раҳмат» бўлиш даражасига

эришолмаган. «Мақоми Маҳмуд» мартабасига юксалиш ваъдасини олмаган, ҳеч бирига «Шафоат-и Узмо» (Энг буюк шафоат) ҳаққи берилмаган, ҳеч бирига «бутун замонлар Пайғамбари» унвони берилмаганди...

Иккинчиси эса Муҳаммад (с.в.) умматининг кўз нури, Расулulloҳ (с.в.)нинг энг севимли, содиқ дўсти... У шундай бир дўстки, Аллоҳ таоло тарафидан Ҳабибига «фор биродари» бўлиб танланган, кейинчалик «қабр биродари» бўлиб сайланадиган ва бу бирлик ҳеч қандай шаклда бирор воқеа сабаб бузилмас, доғ тушмас... Инсоният билган ва биладиган энг самимий ўлчовлар билан давом этади ва абадият оламида «*киши севгани билан биргадир*» марҳамати ила тақдирланади.

Сафар чоғида ҳазрат Абу Бакр (р.а.) орқадан чанг — тўзонга қоришиб келаётган бир отлични кўриб, хавотирга туша бошлади. Пайғамбаримиз Набий Акрам (с.а.в.) эса туя ёнида Қуръон ўқиш билан машғул эдилар. Форда қанчалик осойишта бўлсалар, яна шу матонатини давом эттирарди.

— Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, отлич жуда яқинлашди.

— Қўрқма, эй, Абу Бакр, ташвишланма. Аллоҳ биз билан биргадир.

Бироздан сўнг ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Набий Акрам (с.а.в.)нинг қўлларини кўтарган ҳолда «Аллоҳим, шу одамни йиқит!» — дея дуо қилаётганини кўрди. Шу онда, Суроқа исмли бу одам ерга думалаб тушди. От оёқлари қумга кўмилиб табиий равишда йиқилиб тушганди.

Қўлга киритган юз туялик мол бадалини тўлаган кишининг такрор отига мингач, уч марта ҳам кетма-кет шу ҳолатга тушгандан сўнг, бунинг тасодиф эмаслигини, бу йўловчининг илоҳий кучлар томонидан ҳимояланганини фаҳмлади ва омонлик топади. Қайсарлик қилган тақдирда ҳам илоҳий шамол унинг пешонасини терга ботирарди.

Унинг истаги билан бир суяк парчасига ҳазрат Абу Бакр (р.а.) томонидан ёзилган ёзув узоқ йиллар сақланди.

* * *

Йўл четидаги чодирда истиқомат қилувчи Умма Маъбад исмли аёлнинг ҳижрат йўловчиларига берадиган ҳеч вақоси йўқ эди.

— Шу ётган қўйингни соғишимизга изн берасанми?

— Ундан сут олишингизга кўзим етмайди. Юролмаганлиги сабаб сурувдан ажралиб қолди. Истасангиз қараб кўринг.

Аллоҳ таолонинг буюк исми билан соғилган сут Умму Маъбаднинг ҳайратланиб боқишлари ила давом этарди. У шу кунга қадар ҳеч бир қўйнинг шунча сут берганини кўрмаганди. Қайта— қайта соғилган қўй сути ичилди ва яна соғилиб, Абу Маъбад келгач ичади, дея қолдирилди. Бироздан сўнг бу аёлга қилинган тавсия шундай бўлди:

— Бу қўйни зинҳор сўйдирмагин, эй, Умму Маъбад. Умму Маъбад ҳайратланиб кузатиб қолган бу бахтли инсонлар тавсиясига биноан яна ўн саккиз йил бу қўйдан фойдаланди. Бу вақт давомида қўй Умму Маъбад оиласининг барака манбаи бўлиб хизмат қилди.

* * *

Сафар давомида йўлда учраган барча танишлар ҳазрат Абу Бакр (р.а.) билан саломлашар, ҳол—аҳвол сўрашарди. Ёнидаги нур чеҳра кишини кўрсатиб, унинг кимлигини билишга қизиқишарди.

— Йўл кўрсатувчимдир, — Абу Бакр (р.а.)нинг сўровчиларга жавоби бир хил бўларди.

Улар бу сўзни ҳаққи тўлаб олинган йўл кўрсатувчи шаклида тушундилар. Чунки шунда хатар бўлмайди. Дарҳақиқат, унинг сўзи рост эди. Сабаби Абу Бакр (р.а.) Яратганнинг ризолигига кетаётган бу йўлни, ҳақиқий тижорат йўлини Унинг йўлбошчилигида ўрганди ва ўрганмоқда эди.

Кейинги умри доимо шу Йўлбошчининг одимларини таъқиб этиш билан ўтади.

МАДИНАДАГИ ҲАЁТ

Мадинада Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Пайғамбаримиз Расулуллоҳ (с.а.в.) билан биргаликда Ҳомид бин Зайд Абу Айюб ал Ансорийнинг уйида меҳмон бўлишди. Масжид қурилишида у ҳам қатнашганди. Исломга қилинган хизмат йўлида ҳеч бир фаолиятдан четда қолмади.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўғли Абдуллоҳни Маккага юборди. Аёли Умму Руммон ва қизи Ойшани ҳам олиб келтирди. Иккинчи ўғли Абдурахмон хануз исломни қабул қилмаганлиги боис Маккада қолишини маъқул кўрди. Бундан эса Абу Бакр (р.а.)нинг норизолигини айтиб ўтишимиз лозим. Буни фақат фарзандини ҳидоят йўлида кўриш бахтидан маҳрум бўлган оталаргина ҳис қила оладилар.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) оила аъзолари билан Ҳориса бин Зайднинг уйига жойлашди.

Расулуллоҳ (с.а.в.) эса муҳожир ва ансордан ҳосил бўлган бир жамоа билан Умму Сулаймнинг уйига жойлашдилар. Мадинадаги яҳудий қабилалари ва исломни қабул қилмаганларга нисбатан яхши бир куч бирлигини вужудга келтириб, муҳожир — ансор биродарлигини пайдо қилдилар. Бири Маккалик, бири Мадиналик икки мўминни чақирар, қўлни — қўлга берар ва бир — бирлари билан Аллоҳ таоло йўлида биродар эканликларини сўзларди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) билан Ҳориса бин Зайд биродар бўлишди. Кейин эса Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Ҳорисанинг қизи Ҳабибага уйланди ва бу биродарлик куёв — қайнота тарзига ўзгарди. Маккада эканлигида қизи Ойшани Расулуллоҳ (с.а.в.)га унаштирган Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) вақти келиб уларнинг никоҳини ҳам кўрди. Бир неча йиллардан буён энг самимий туйғулар билан давом этиб келаётган дўстлик бу сафар қариндошлик билан алмашди.

Амр бин Авф ўғиллари Қубо қишлоғида яшарди. Бир кун бу оилалар ичида тушунмовчилик пайдо бўлиб бир неча оила бир — бирига қарши душманларча қилич кўтаришди. Ҳолбуки ислом сулҳ ва тинчлик ваъда қилувчи диндир. Қариндошларнинг севги ва ҳурмат ришталари ила боғланишни буюради.

Пайғамбаримиз Расулуллоҳ (с.а.в.) бу хабарни эшитиб қаттиқ ранжидилар. Дарҳол ёнларига бир неча биродарини олиб Қубо қишлоғига йўл олдилар ва оила бошлиқларини бир жойга тўпладилар. Арзларини тингладилар. Ҳақ ҳукми сўзлаб, ўрталарида тотувлик, ҳурмат ва муҳаббатни қайтадан тиклашга ҳаракат қилиб қайтишди.

Бу ёқда пешинга яқин Билол Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ёнига келди, намоз ўқишни ўргатишини сўради. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) имом сифатида меҳробга ўтиб намозга турдилар. Жамоат билан намозни бошладилар. Айна пайтда масжидга кириб келган Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳам ён сафга бориб қўшилдилар ва намозни бошладилар. Набий Акрам Пайғамбаримиз(с.а.в.) нинг келганини пайқаган жамоат қўл силкиб Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни огоҳлантирмоқчи бўлишди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) намозни давом эттирарди. Шундай қилиши ҳам керак эди. Аллоҳ таолога ибодат этувчи ҳар бир киши, албатта ён-атрофга қарамас, бошқа нарсаларга чалғимасди. Аммо қўл силташлар тўхтамади. Пайғамбаримиз Расулуллоҳ (с.а.в.) келганларини фаҳмлади. Юзини қиблага ўгираркан орқага силжий бошлади. Биринчи сафга келгач, турди. Бу сафар Расули Муҳтарам (с.а.в.) олға силжидилар ва намозни давом эттирдилар.

Салом бергандан сўнг жамоага юзландилар. Намозда қўл кўтариш аёлларга хос хусусият эканлигини ва агарда имомга бирор нарсани билдирмоқчи бўлсалар, «СУБҲАНАЛЛОҲ» дея овоз беришларини айтдилар. Кейин:

— Эй, Абу Бакр, сенга ишорат этганимда жойингда туриб намозни давом эттиришинга нима моненьлик қилди? — дея сўрадилар. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) жавоб бердилар:

— Абу Қуҳофанинг ўғлига, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг олдиларида намоз ўқиш ярашмасди..

Кейин яна сўради:

— Эй, Аллоҳнинг Расули, менга намозда ўқиладиган бир дуо ўргат. Мен бу дуони уйимда ҳам такрорлаб юрайин...

— Қуйидагича дуо қил, эй, Абу Бакр: *«Аллоҳим, мен ўзимга кўп зулм қилдим. Сендан бошқа гуноҳларни кечирувчи йўқдир. Шу ҳолда мағфират хазинангдаги лутфу-карамингла мени кечиргин, марҳаматинг ила муомала лутф қил. Шубҳасиз сен, марҳамати кенг, чексиздирсан».*

Шундан сўнг ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бутун умри давомида ушбу дуони такрорлаб юрди.

* * *

Ўшанда уч юз ўн уч кишилик ислом қўшини Бадрда Макканинг тўққиз юз эллик кишилик қўшини билан қарама — қарши келган эди..

Расули Мухтарам (с.а.в.) жанг бошланмасдан олдин ўзига қилинган сояда қўлини кўтариб, *«Аллоҳим, агар бу қўшин мағлуб бўлса, кейин ер юзида Сенга ибодат қиладиган одам қолмайди»*, — дея ниёз қила бошлади. Ёнида эса ҳазрат Абу Бакр (р.а.) «омин» дерди. Пайғамбаримиз Набий Акрам (с.а.в.) шундай узоқ дуо қилдиларки, устиларидаги ридо ерга тушиб кетганди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) уни олиб Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг устларига ташларкан, *«Етишасан, эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, Аллоҳ таоло сенга кўмак беради»*, — деди.

Жанг давомида мушрикларнинг Пайғамбаримиз (с.а.в.)га ҳужум қилишлари кутилди. Шу сабаб ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ва Хазраж қабиласининг раиси Саъд бин Муоз қабиладан бир гуруҳ киши билан Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг муҳофазасида эдилар.

Аммо икки қўшин ичида майдонга чиққан ва талабгор истаётган бир паҳлавонни кўриб ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўзини тўхтата олмади:

— Тарбиясиз одам, нима бўлди менинг шунча молим?.. — деб юборди.

Йигит:

— Жангда қўлланадиган бир қанча қурол, шамолдек елувчи Ёқуб (исмли от) ва йўлда шошилган қарияларга ўғирлатмаслик шарти билан қўлга киритилган кескир қиличдан бошқа ҳеч нарса қолмади, — дея бақирди.

Унинг бу аҳлоқсизларча ҳаракатидан ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўзи тўқнашмоқ учун жанг майдонига қараб юрди. Аммо, бу сафар уни Расулulloҳ (с.а.в.)нинг амрлари тўхтатди. Ортиқ олдинга изн йўқ ва такрор жойига қайтди. Тўқнашувга отланган йигит унинг ўғли Абдурахмон эди. Афзали унга яхши сабоқ беради, Аллоҳнинг Расулига ва динига қарши туриб қилич кўтаришнинг нималигини ўргатади, йўқса ўлади. Аммо бу кун ота ва ўғилнинг тўқнашуви тақдирда йўқ. Кейинчалик эса бу ўғил ҳам, қалбида уйғонган ҳидоят қуёш нури ила юзини қиблага ўғирди, кўнгли куйган ота юрагига сув сепилди. Шубҳасиз, Аллоҳ таоло ҳамма нарсага қодирдир.

* * *

Бадр жангининг зафар билан тугаши ва қурайшлардан етмиш киши асир олиниши Маккаликларнинг режаларини остин — устун қилиб юборганди. Истаса ҳар дақиқа мағлуб қила олишларига ишонганлар Мадина жамоасидан мағлуб бўлишган, аввалдан араблар ичида энг ҳурматли қабила бўлган қурайш обрўси оёқости бўлганди.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) асирларга қандай муносабатда бўлиш ҳақида асҳоблари ила маслаҳатлашарди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўз фикрини шундай баён этди:

—Эй Аллоҳнинг Пайғамбари, булар сенинг амакиваччаларингдир. Бизнинг ҳам яқин қариндош, биродарларимиздир. Мен улардан қутулишда аввал бойлиги олинишини маъқул деб биламан. Олинадиган бу маблағ кофирларга қарши қувват бўлади. Умид қиламанки, Аллоҳ таоло улардан бир қисмига ҳидоят қилади, мусулмон бўлишади, — деди.

— Эй, Хаттоб ўғли сен нима дейсан?

— Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, Валлоҳи, мен Абу Бакрдек ўйламаяпман. Менга изн бер, фалон кишини ўлдирайин. Али, биродарим Ақилнинг бўйнини узсин. Ҳамза биродари Аббосни ўлдирсин. Токи Раббимизга қалбимизда мушрикларга нисбатан майл ва меҳр йўқлигини

исботлайлик.

Ҳазрат Умар (р.а.) мушриклар қилган зулмларни гапирди ва жазо берилиши тарафдори эканлигини билдирди.

Пайғамбар (с.а.в.) бу фикрларни тинглагач, ҳазрат Абу Бакрга юзланди:

— Эй, Абу Бакр сенинг аҳволинг, ҳазрат Иброҳим (а.с.)нинг аҳволига ўхшайди. У, Раббига «Эй, Раббим, менга тобе бўлганлар мендандир. Менга қарши чиқувчилар эса сенинг раҳматингга ҳавола. Сен мағфирати чексиз, марҳамати кенг Зотсан», — дея дуо қилган эди. Абу Бакр яна ҳазрат Исо (а.с.)га ҳам ўхшайдирки, У Аллоҳ таолога шундай ёлворади: «Агар уларни азобласанг, улар Сенинг бандаларинг. Агар уларни мағфират қилсанг, албатта Сен Ўзинг қудрат, раҳмат эгасидирсан».

Расулulloҳ (с.а.в.) кейин ҳазрат Умарга юзландилар:

— Эй, Умар сенинг аҳволинг эса Нуҳ (а.с.)нинг аҳволи кабидирки, у Аллоҳга «Эй, Раббим, ер юзида кофирлардан бир кишини ҳам қолдирма, маҳв эт», — дея дуо қилганлар. Ва яна ҳазрат Мусо (а.с.)нинг аҳволи кабидирки, у ҳам Аллоҳ таолога шундай дуо қилганлар: «Парвардигоро, уларнинг мол-дунёларини йўқ қилгин, кўнгилларини қаттиқ қилгин, токи улар оламни азобини кўрмагунларича, иймон келтирмасинлар».

Ниҳоят, асҳоблар фикрига кўра, қутулиш учун уларнинг пулини олиш йўли тутилди. Аммо, бир кун ҳазрат Умар (р.а.) Расули Амин (с.а.в.) ва ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни маҳзун ҳолда кўрди. Ҳар иккисининг ҳам кўзлари ёшли эди. Уларга юзланиб, сўради:

— Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, сизга ҳамдард бўлайин, бирга йиғлайин. Аммо, сизни йиғлатган нима?

Расулulloҳ (с.а.в.) шу жавобни бердилар:

— Биродарларим таклиф қилишган ва олишган маблағ сабаб йиғлаяпман.

Сизга келадиган азоб менга дарҳол шу дарахт қадар яқинда кўрсатилди.

Расулulloҳ (с.а.в.) бироздан сўнг шу оятларни ўқиди: **«Ҳеч бир пайғамбар, ер юзида зафар қозонгунга қадар, асир олиш имкони бўлмагач Сиз дунё ҳаётининг ўткинчи молини орзу қиляпсиз. Ҳолбуки, Аллоҳ сизнинг, охират савобини қўлга киритишингизни истайди. Аллоҳ ҳар нарсага ҳукмдордир, ҳикмат соҳибидир. Агар Аллоҳнинг сизга азоб бермаслигига ва кечирмаслигига доир ўтмиш ёзуви бўлмасайди, олганимиз маблағ масаласида сизга ҳар ҳолда буюк азоб бериларди. Ортиқ қўлингиздаги ғаниматдан ҳалол ва тўғри фойдаланинг. Аллоҳга нисбатан ҳурматли бўлинг. Шубҳа йўқки, Аллоҳ кечиримлидир, марҳаматлидир».**

Кейин Набий Акрам (с.а.в.)нинг *«Шояд бу азоб тушсайди Умар ва Саъд бин Муоздан бошқа қутулолмасди»*, — деганлари ривоят қилинади.

ЁДНОМАЛАР

Бир ёдномаларида Абу Мусо ал—Ашъарий шундай ҳикоя қиладилар: "Бир кун Расулulloҳ (с.а.в.)дан айрилмайман" — деб қарор қилдим ва Уларнинг ортидан юрдим.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) ансорлардан бирининг боғига кириб, эҳтиёжини битиргач, менга юзландилар:

— Эшикда тур ва менинг рухсатимсиз ҳеч кимни ичкарига киритма.

Бир пайт эшик тақиллади, қарасам ташқарида Абу Бакр турган эканлар. Уларга бир дақиқа кутиб туришларини айтдим—да, Расулulloҳ (с.а.в.) ҳузурларига кириб, у кишининг келганлиги ҳақида хабар бердим.

Абу Бакрни ичкарига кирит ва уни жаннат билан муждала (унга жаннат хабарини бер), — дедилар ўшанда Расулulloҳ (с.а.в.).

* * *

Бир кун Расулulloҳ (с.а.в.) *«Инсонлардан кимки гердайиб, кўйлагини судраб юрувчи бўлса, у кишига қиёмат кунда Аллоҳ таоло ҳеч қандай қадр бермас ва юзига ҳам боқмас»*, — дедилар. Шунда Абу Бакр (р.а.) Унга (с.а.в.) савол берди:

— Эй, Аллоҳ таолонинг Пайғамбари, гердайиб юрмайман, аммо кўйлагимнинг бир учини алоҳида тутмасам у осилиб туради. Бу ҳолимга нима дейсиз?

Агар буни бошқаларга нисбатан кибрланиш ва ғурурланиш мақсадида қилмасанг, бу мустаснодир, - дедилар.

* * *

Амр бин Ос Зотуссалосил жиҳодига бошлиқ қилиб тайинланган эди. Илк мусулмонлардан иборат беш юз кишилик қўшин билан кетган ва зафар билан қайтганди. Унинг измида ҳазрат Абу Бакр (р.а.), ҳазрат Умар (р.а.) ва ҳазрат Абу Убайда каби саҳобалар ҳам бор эди. Эндигина Исломни қабул қилганлигига қарамай бу инсонларга бошлиқ қилиб тайинланиши Амр бин Осни Расулulloҳ (с.а.в.) ёнларига чорлади ва у келиб савол бера бошлади:

— Энг кўп кимни севасиз, эй, Расулulloҳ?...

— Ойшани, — дея жавоб бердилар Расул (с.а.в.).

— Эркаклардан кимни севасиз?

— Ойшанинг отасини.

— Ундан кейин —чи?

— Умарни севаман.

Амр бин Ос булардан кейин яна кимларни севишни сўрашда давом этди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳеч куттирмасдан жавоб қайтардилар. Шундай бўлдики, ортиқ савол берса Амр ўзининг энг охирига қолишини ҳис қилди ва сўрашдан воз кечди. Аммо, Амр бин Ос бу воқеани ёдга олар экан, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ҳазрат Умар (р.а.)дан кейин кимларни севишларини айтмади. Агар айтганларида кейингиларга мукамал бир ҳадя тақдим қилган бўлардилар.

* * *

Улар жаннат ҳаётидан ҳақида баҳс юритишмоқда эди. Абу Саид ал—Худрий Расулulloҳ (с.а.в.)ни қуйидаги сўзларини ёдга олди:

"Сиз кўкдаги юлдузни қандай кўраётган бўлсангиз, жаннатнинг қуйи табақасида бўлганлар ҳам буюк мартаба соҳибларини шундай нур ичидаги ҳолда юксакларда кўрадилар. Абу Бакр ва Умар шулар қаторидандир. Чунки улар инсонларнинг энг ҳурматлисидир".

* * *

Пайғамбаримиз (с.а.в.) бир сафарларида ҳазрат Ойша (р.а.)ни ҳам олиб кетдилар. Зотулжайш деган жойга келганларида унинг опаси Асмодан омонат олиб таққан мунчоғи йўқ эди. Ҳазрати Ойша (р.а.)нинг пешонасини совуқ тер қоплади. Атрофини ахтарди. Вазиятни Расулulloҳ (с.а.в.)га билдирди. Ҳазрат Пайғамбар (с.а.в.)нинг амри билан изловлар бошланди. Қўшин мажбурий юришини тўхтатди.

Атрофда сув йўқ, мешлар бўшаган эди. Мўминлардан бир қисми келиб ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни топдилар. Ҳазрат Ойша (р.а.) сабаб шундай сувсиз жойда тўхтаганликларини билдиришди.

Бу хабардан кейин Абу Бакр (р.а.) изтироб ва қайғу билан ўрнидан турди. Ҳазрат Пайғамбаримиз (с.а.в.) чодирларига келди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳазрат Ойша (р.а.)нинг тиззаларига бош қўйиб ухлаётган эди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) қўли билан қизининг ёнига урар ва секингина:

— Сен инсонларни ва Расулulloҳни (с.а.в.) сувсиз жойда қолдирдинг, — дея норизолигини билдирди.

Ҳазрат Ойша Расулulloҳ (с.а.в.)ни уйғотиб юбормаслик илинжида қимирламади, отасининг

сўзлари юрагини куйдириб ўтган бўлса —да, унинг бу сўзларга эътибор бермасликка ҳаракат қилди. Оқибат Расули Акрам (с.а.в.) уйғонмадилар ва қўшин тунни ўша ерда ўтказди.

Бомдод намозига таҳорат олиш керак, аммо унинг ҳам имкони йўқ эди. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг чодирларидан чиқишни кутишдан ўзга чоралари йўқ эди. Ниҳоят, Саййидул Анбиё Пайғамбаримиз (с.а.в.) ташқарига чиқдилар ва шу кеча ваҳий қилинган оятларни ўқидилар: **«Эй, имон келтирганлар! Намоз (ўқиш)га турар экансиз, албатта, юзларингизни, қўлларингизни тирсакларигача ювингизлар, бошларингизга масҳ тортингизлар ва оёқларингизни тўпиқларигача (ювингизлар)! Агар жунуб бўлсангиз, обдон покланингизлар (чўмилингизлар)! Агар бемор ёки сафарда бўлсангиз, ёки сизлардан бирор киши ҳожатхонадан (чиқиб) келса, ёхуд хотинларингиз билан суркалишган (қовушган) бўлсангизу, (лекин) сув топмасангиз, пок тупроққа таяммум қилиб, ундан юзларингиз ва қўлларингизга суртинг! Аллоҳ сизларга бирор қийинчилик (пайдо) қилишни раво кўрмайди. Аксинча, сизларни поклаш ва неъмат(лар)ини сизларга мукамал беришни хоҳлайди, зора шукр қилсангизлар».** (Моида сураси 6-оят.)

Таяммум ояти сув тополмаганлар ёки сувдан фойдаланиш имкони бўлмаганлар учун катта қулайлик келтирганди. Хазраж қабиласининг бошлиғи Усайд бин Ҳудайр шодлигини қасида сифатида келтирди. «Эй, Абу Бакр хонадони, бу сизнинг Муҳаммад (с.а.в.) умматларига келтирган илк баракот эмас...» деди.

Таяммум қилишда Расулуллоҳ (с.а.в.) ўргатганларидек қўллар, бармоқлар очиқ ҳолда ерга қўйилди ва юзга суртилди. Иккинчи маротаба эса аввал ўнг қўл тирсакларигача, кейин яна чап қўл тирсакларигача масҳ тортилди. Бош ва оёқларга масҳ тортилмади. Бироздан сўнг Пайғамбаримиз (с.а.в.) олдинга ўтдилар ва намозни бошладилар.

Энди йўлга тушиш лозим эди. Ҳазрат Ойша (р.а.) ўз туясига минди. Туя оёққа турган заҳоти уни турғазган кишининг кўзлари чақнаб кетди. Эгилиб туя тагида қолган мунчоқни олди ва эгасига топширди.

* * *

Бир кеча Расулуллоҳ (с.а.в.) ёнида икки севимли биродари Абу Бакр (р.а.) ва Умар (р.а.) билан Қуръон ўқиётган бир кишини мириқиб тингладилар. Бир вақтлар чўпонлик қилган бу қул исломни қабул қилган ва бу муборак динга унутилмас хизматлар қилган Абдуллоҳ бин Масъуд эди. У киши паст бўйли, кўса, озғин кўринишда бўлиб, Қуръонни жуда чиройли қироат қиларди. Икки биродар бахтиёр эдилар. Чунки биринчидан оламларга раҳмат бўлган буюк Пайғамбар (с.а.в.)нинг ёнларида, иккинчидан шунақанги гўзал ўқиладиган Қуръонни У (с.а.в.) билан бирга тинглашарди. Қироат тугагач, Расулуллоҳ (с.а.в.) *«Қуръони каримни туширилганидек гўзал ўқишни истаганлар Ибни Умму Абднинг (Абдуллоҳ бин Масъуд) ўқигани каби ўқисин»*, —дедилар.

Бироздан сўнг Расулуллоҳ (с.а.в.)дан айрилган ҳазрат Абу Бакр ва Умар Абдуллоҳ бин Масъудни топдилар ва унга айтдилар:

— Биродар, сенга хушxabаримиз бор...

Улар шундай деб пайғамбаримиз (с.а.в.)яинг сўзларини етказдилар. Ва. у кичиккина одам ушбу муждани, ислом умматининг икки буюк вакилидан тинглади.

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Қуръони каримни ҳақиқатдан гўзал қироат қиларди. Ёқимли овози бор эди. Қуръонга бўлган иймони ва севгиси ҳам уйғунлашиб, овозида ўзгача бир майинлик пайдо бўларди.

Шундай қилиб Маккада эканликларида мушриклар, унинг уйида ўқиладиган қуръонни тинглаган аёлларнинг бу қироатга берилиб, динларидан воз кечишларидан қўрқардилар.

Исломнинг илк йилларида аҳволи шундай бўлган ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг кейинчалик, фақат ўзи эшитадиган бир овозда ўқишни давом эттирганлиги нақл қилинади. Нега баланд овозда ўқимаганини эса «Мен кимга муножат қилсам У яширин бўлса ҳам, ошкора бўлса ҳам билади», — дея жавоб берганлар.

Зотан Қуръони каримда: **«Аллоҳ яширган нарсаларингизни ҳам, ошкор қилган нарсаларингизни ҳам билур»** (Наҳл 19-оят) — дея марҳамат қилинади.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) табиати ижобий тарзда яширин зикр йўлини тутганди. У кўнгил теранликларида, лаблари ҳам қимирламасдан зикр келтираркан, фақат Мавлоси ила бирга эди. Бунақанги зикрга риё аралашиси мумкин эмас эди. Қилинган бу зикрни, ҳар нарсани билгувчи Улуғ Аллоҳ биларди. Шунингдек, бошқа бировнинг билиши шарт ҳам эмасди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Пайғамбар (с.а.в.)нинг ҳар тун, ярим кечада ширин уйқусидан кечиб, Олий девонга туришини биларди. Фақат Саййидул Анбиё (с.а.в.)га фарз бўлган бу намозни, Муҳаммад (с.а.в.) умматининг бажариш мажбурияти йўқ эди. Аммо, Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг уйғоқ соатларида туриб таҳорат олиб, Аллоҳ таоло ҳузурда туриш таъқиқланмаганди.

Бошқа — бошқа ерда, аммо кўнгил бирлигида илоҳий ҳузурга бош қўйиш, шукроналар келтириш унга алоҳида ўзгача бир ҳузур бахш этарди.

Ўзига ўзидан ҳам яқинлигига ишонган Мавлосининг исмини зикр этиш қанчалик ёқимли экаилогии ҳазрат Абу Бакр (р.а.) билади ва ишонади—ки, шу онда риёкорликка умуман алоқадор бўлмаган бу зикр туфайли Буюк Яратувчи ҳам Абу Бакр (р.а.)ни зикр қилмоқда эди. Чунки, У китобида: **«Бас, Мени ёд этингиз, Мен ҳам сизларни ед этурман. Менга шукр қилингиз, ношукрчилик қилмангиз!»** (Бақара сураси 152-оят), —дея марҳамат қилган.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) «Зикри хофий» яъни, яширин зикр йўлининг сардори эди.

Жаноби Ҳақни зикр этишнинг муҳим томонларидан бири, ҳам Уни қудрат ва азамати, ҳикмат, авфининг чексизлиги, азобининг шиддати, раҳматининг кенглиги ила ёдлашдир. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу масалага алоқадор. Ҳазрат Али (р.а.) ҳам бўлган бир жамоатда, шу ҳадиси шарифни келтиради: *«Инсон бир гуноҳ килиб қўйса—да, кетидан таҳорат олиб икки ракат намоз ўқиб, Аллоҳ таолодан кечирилишини сўраб илтижо қилса мутлақо кечирилади».*

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Саййидул Анбиё Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг шу сўзлардан сўнг ушбу ояти каримани ўқиганларини келтиради:

«Улар бирор фаҳш иш қилиб қўйсалар ёки ўзларига зулм қилиб қўйсалар, (дарҳол) Аллоҳни эслаб, истиғфор айтадилар. Ваҳоланки, гуноҳларни фақат Аллоҳгина мағфират этар. Яна била туриб, қилмишларида давом этмайдиган кишилардир. Айнан уларнинг мукофотлари - Парвардигорларидан мағфират ва остидан анҳорлар оқиб турувчи жаннат боғлари бўлиб, ўша жойда абадий бўлурлар. (Яхши) амал қилувчиларнинг мукофоти нақадар яхши!» (Оли — Имрон сураси 135 — 136 оятлар).

* * *

Абу Бакр (р.а.) Ҳанзаладан сўради:

— Аҳволларинг қалай эй, Ҳанзала?

— Яхши эмас, эй, Абу Бакр.

— Нега, — ажабланди Абу Бакр.

— Чунки мен бир мунофиқ кишиман. СУБҲАНАЛЛОҲ... Сендақалар мунофиқ бўлолмайдилар, эй, Ҳанзала! Нималар дея ётганингни билаяпсанми?

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳақли эди. Чунки иликларига қадар иймонга тўла бу одам мунофиқ бўлса, мунофиқ бўлмаганлар қолмасди.

Макка аҳли жонларини ўртага қўйиб монезлик қилаётган исломга, Мадинанинг ҳалим, хушхулқ инсонлари қучоқ очишганда мусулмонлар енгил нафас олишди, кундан кунга қувват

олишди. Кўнгиллари исломдан йироқ бир гуруҳ инсонлар бу ҳолат қаршисида ягона чорани яъни, мусулмонлардек кўриниб яна куфрда давом этишни қўллашди. Исломи келтирган неъматлардан фойдаланишади. Аммо, фурсат бўлди дегунча мусулмонлар орасига фитна ва фасод уруғларини сочишга ҳаракат қилишади.

Қуръони каримда булар ҳақида кенг маълумот берилган ва Расулulloҳ (с.а.в.) ҳам уларнинг энг муҳим хусусиятларини англатгандилар. Бу ўлчовларга кўра Ҳанзала мунофиқ ҳисобланмасди. Аммо бу одамни шундай дейишга нима сабаб бўлганлигини билиш лозим.

— Сен менга нима демоқчи эканлигингни очиқ гапира оласанми?

—Қара, эй, Абу Бакр (р.а.), биз Пайғамбаримиз Саййидул Анбиё (с.а.в.) ёнларидамиз. Жаҳаннамдан сўзладилар, жаннатни тасвирладилар. Шу даражада-ки биз шу оламни ўз кўзимиз билан кўраётгандек, гўё у оламда яшаётгандекмиз. Расулulloҳ (с.а.в.)дан айрилганимизда эса оиламиз, фарзандларимиз, ишларимиз билан бўлиб, Пайғамбаримиз (с.а.в.) сўзларидан кўпини унутамиз ва бошқа бир оламга ўтиб қоламиз. У кишининг (с.а.в.) ёнларида бошқача, қолган вақтда ўзгача бўламиз. Шу ҳолат сабаб мунофиқ бўлишдан қўрқаман.

— Эй, Ҳанзала, аминманки, сен айтаётган ҳаётни биз ҳам кечираяпмиз.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)дан эшитган бу сўзлар Ҳанзалага қувонч келтирмади. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг энг яқин биродари ҳам мендек бўлса андишага ўрни йўқ, демади.

— Мен ҳолимни Пайғамбар (с.а.в.)га баён қилмагунча хотиржам бўла олмайман, — деди Ҳанзала.

—Ундай бўлса бирга борамиз.

Йўлга тушишди, Ҳанзала у ерда ҳам ўзининг мунофиқлигини сўзлади.

—Жим, нималар деяпсан?

Ҳанзала, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га айтганларини Расулulloҳ (с.а.в.)га ҳам очиқ-ойдин гапирди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) унинг сўзларини охиригача тингладилар ва шундай изоҳ бердилар:

— Жоним Унинг қўлида бўлган Аллоҳ таоло номи билан айтаманки, агар менинг ёнимдаги ҳолингизни давом эттирмақчи бўлсангиз ётоқларингизда, йўлларингизда ҳам фаришталар сиз билан бўлишади ва сиз билан саломлашишади ҳол—аҳвол сўрашади. Аммо, эй Ҳанзала, вақти-вақти билан бу ҳолни такрорлашга ҳаракат қил. Ора-сира, вақти-вақти билан... дедилар.

ҲАКАМНИНГ УРИШИ

Бир кун Пайғамбаримиз (с.а.в.) ва ҳазрат Ойша (р.а.) ораларида бир англашилмовчилик юз берди. Масалани ҳал этиш учун ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳакам қилиб тайинланди. Хабар юборилди ва ҳазрат Абу Бакр (р.а.) келди.

Ҳакам келгач, Расулulloҳ (с.а.в.) ҳазрат Ойша (р.а.)га қарата дедилар:

— Аввал сен гапирасанми, йўқса мен гапирайинми?

Ҳазрат Ойша бош силкидилар ва:

— Аввал сиз гапиринг, аммо тўғриси сўзланг, — дедилар.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) қулоқларига ишонмасди. Ҳаёти давомида қизидан эшитиши мумкин бўлмаган бир сўзни эшитганди. Бунинг маъноси эса: «Ёлғон гапириш, ўзингни ҳақли қилиб кўрсатишга ҳаракат қилиб ҳақиқатни эгиб — букмагин» дегани эди. Ҳазрати қайнаб кетди. Аслида ўта марҳаматли, шахсан қизига нисбатан буюк севгиси бўлган отанинг қўли бирдан кўтарилди ва ҳавода ярим доира чизиб ҳазрат Ойшаинг юзларига тушди. Тарсакини тушираркан:

— Ҳой, жонииинг душмани, Расулulloҳ (с.а.в.) ҳақ сўздан бошқасини сўзлаши мумкинми?.. —деди.

Иккинчи тарсакига кўтарилган қўли нишонига етолмай қолди. Чунки оғзидан қон сизиб

чиққан ҳазрат Ойша (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг орқаларига яширинганди. Пайғамбаримиз Набий Акрам (са.в.) ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га:

— Биз сени бунинг учун чақирмагандик. Бунақа иш қилишингни эмас, ҳакамлик қилишингни хоҳлагандик, — дедилар.

Шундай бўлса—да, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) яхши ҳакамлик қилдим деб ўйларди. Фақат ҳақ сўз чиқади, фақат тўғри сўз гапирилади. Вақти—вақти билан ҳазиллашган Пайғамбаримизга (с.а.в.):

— Ё НабийАллоҳ, Сен ҳам ора—сира ҳазил қиласан, — деганларида У (с.а.в.)нинг:

— Мен ҳазиллашсам ҳам тўғри гапираман..., деганларини бугунгидек хотирларди.

Макка халқи узоқ йиллар тажрибадан ўтказишгандан сўнг, «ал —Амин» номини муносиб кўришганди. Алоҳида Расулуллоҳ (с.а.в.)ни энг яхши танигувчиларнинг бошида аёллари туради. Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) тўғри ва ишончли эканликларига энг катга гувоҳ «Мўминлар онаси» эдилар. У ҳолда қизига нима бўлди, уни бундай дейишга қайси ишончсизлик сабаб бўлди? Аммо ҳазрат Ойша (р.а.) ҳам бу гапни айтаркан, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ҳақ сўзни ечиб—букишларига, тескари кўрсатишларига ишонмасди. Айтган бўлса мунозара ҳаяжонидан ва севгимнинг севгилисига нозланишидек айтганди.

Шунга қарамасдан отасидан яхши ва унутилмас сабоқ олганлигига шубҳа йўқ.

ХИЗМАТЧИ КЕЛТИРГАН СУТ

Бир куни ҳазрат Абу Бакр (р.а.) хизматчи келтирган таомни еди ва сут ичди. Хизматчи гўё ёдига тушиб қолгандек, балки мақтаниш мақсадида:

— Сен доимо мендан келтирган таомимни қаердан олганимни сўрардинг. Бу сафар сўрамадинг, — деди.

— Бу сафар сўрамаганлигимга сабаб очлигимдир. Гапир, уни қаердан олдинг?

— Жоҳилият даврида бир одамга фолбинлик қилгандим. Аслида мен фолбин эмасман. Фақат уни алдагандим. Бугун ўша одамни учратиб қолдим, ҳақимни берди. Бу ўшанинг ҳақидир, — деди.

Бу сўзлардан ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг қулоқлари қизиби кетди. Оз қолди мени маҳв этардинг, дея ўрнидан туриб кетди. Бармоғини томоғига тикди ва меъдасидагини чиқаришга ҳаракат қила бошлади.

Бўғиларди, аммо ичидаги ҳамма нарсани чиқармагунча хотиржам бўлмаслигини биларди. Ортиқ меъдасида ҳеч нарса қолмаганига қаноат ҳосил қилгач қўлларини чиқарди.

— Аллоҳим, томирларимга синган ички аъзоларимга тарқалган қисмини чиқаришга кучим етмайди, мени маъзур тут ва кечир, — дея дуо қилди.

Чеккан азобидан пешонасини тер қоплаганди. Қайтиб жойига ўтираркан: «Аллоҳ таоло сенга раҳматини ёғдирсин, буларнинг бари шу ичган бир неча қултум сут ва бир — икки лўқма учунмиди» — деди.

Эҳтимолки, бу сўзлар ҳам яна, унинг бу ҳолини ҳайратланиб кузатган хизматчи томонидан айтилгандир. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) яна ўша қатъийлик билан жавоб берди:

— Агарда қорнимдаги бировнинг ҳақи жоним билан бирга чиқишини билсам ҳам, ҳеч тараддудланмасдан чиқарардим. Чунки мен Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг шундай сўзларини эшитган эдим: «*Ҳаром аралашган вужуднинг жойи жаҳаннамдир*». Мен вужудимни ҳаром билан қувватланиши ва тарбияланиши кўрқувидан буни қилдим.

Шундан сўнг ҳазрат Абу Бакр (р.а.) хизматчини жазоладими, йўқми билмаймиз. Аммо ҳар гал у овқат келтирганда уни қаердан, қандай йўл билан топиб келганини сўрар ва бу сафар шу одатини унутгани сабаб бошига бу иш келганди. Бу ишда жоҳил хизматчидан кўра кўпроқ ўзини айбдор ҳисобларди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўзини ўйламаса хизматчи уни ўйлайдими? Ёйилган ҳаром лўқманинг ҳисоби сўралаётганда бориб хизматчидан сўранг— дея олмайди.

Расулulloҳ (с.а.в.) уч—беш кишилиқ бир жамоада:

— Аллоҳ таолодан лозим бўлгани каби уялингиз, — деган сўзлари ҳамон қулоқлари остида жарангларди. Биродарлари:

— Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, шукрлар бўлсинки, биз Аллоҳ таолодан уялган кишилармиз, — дедилар.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) эса:

— Йўқ, масала сиз ўйлаганингиздек осон эмас. Аллоҳ таолодан ҳақиқий маънода ҳаё этмоқ (уялмоқ), бошни ва бошдаги аъзоларни ҳаромдан муҳофаза қилиш, қоринни ва қориндаги аъзоларни ҳаромдан муҳофаза қилиш ва охиратни ёдда тутишдир. Буларни бажарган дунёнинг алдамчи зийнатларини тарк этади. Мана шуларни ойдинлатган ҳам Аллоҳ таолодан керагича уялган ҳисобланади, — дедилар.

Аллоҳ таоло Қуръони каримда: **«Аллоҳ сизларга ризқ қилиб берган нарсаларнинг ҳалолу покларини тановул қилингизлар ва ўзларингиз имон келтирган Аллоҳдан қўрқингизлар!»**, (Моида сураси 88-оят) — дея марҳамат қилгандир. Шунга кўра солиҳ амал қилишнинг илк шарт, вужуднинг ҳалол ва тоза ризқ билан таъминланишидир.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) исломни қабул қилмасдан аввалги ҳаётида ҳам покиза, ҳалол ва ишончли бир тижорат одами эди. Ўша пайтда ҳам инсонларни алдаб, ёлғон гапириб бойлиқ орттириш йўлидан бормаган, бундай йўлни ор — номусдан маҳрум инсонлар тутишлари мумкин деган фикрда эди. Ислони қабул қилгач эса бу туйғу янада ортди. Кўзи ҳам кўнгли ҳам ҳаромга ёпиқ эди. Афсуски бу сут ичиш воқеаси Расулulloҳ (с.а.в.)га англантилганда *«Сиз Абу Бакрнинг меъдасига пок ва ҳалолдан бошқа нарса кирмаслигини билмайсизми?»*, дейиши билан тақдирланганди.

Расулulloҳ (с.а.в.) томонидан бунақа танилиш буюк бахт эди. Бир умр биродарлиқ қилган инсон ҳақида Аллоҳ таоло ваҳий билан қувватлаган Пайғамбар (с.а.в.) шундай гувоҳлиқ қилганди.

Бир дақиқалиқ ғафлатда ичилган бу сутни бўғилар даражада чиқаришга ундаган туйғу, иймон қувватидандир. Аллоҳ таолога бўлган ҳурмат ва қўрқувга таянарди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бунақа нохушлиқ билан бошланган аммо ҳузурга боғланган бу воқеадан сўнг янада эътиборлироқ, диққатлироқ бўлади.

* * *

Бир кун Пайғамбаримиз (с.а.в.) уйларига кирдилар. Ичкарида ҳазрат Ойша (р.а.) ва Авс қабиласидан икки қиз бор эди. Қўлларидаги дафтарни варақлай, варақлай Буос куни билан боғлиқ шеърларни ўқиётган қизлар, аслида чолғучи ҳам эмасди. Фақат кўнгил очиб вақтларини ўтказишаётган эди.

Буос куни ислом динидан аввал Авс ва Хазраж қабилалари ўртасида пайдо бўлган бир муҳораба эди ва у Авсликларнинг муваффақияти билан якунланганди.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) киргач ҳам қизлар қўшиқларини тўхтатишмади. Расулulloҳ (с.а.в.) ҳам ҳеч нарса демасдан хонанинг бошқа бир тарафига ўтиб, орқаларини ўгириб ётдилар.

Бироздан сўнг хонага ҳазрат Абу Бакр (р.а.) келди. Бу манзара уни ғазаблантирди ва қизига:

— Расулulloҳ (с.а.в.) ёнларида шайтоннинг чолғулари... Ҳа!... Қандай қилиб, —дея озорлашдан ўзини тўхтатолмади.

Буни эшитган Пайғамбаримиз (с.а.в.):

Қўявер, эй, Абу Бакр (р.а.), ҳар миллатнинг ўз байрами бор. Бу кунлар ҳам бизнинг байрамимиздир, — дедилар.

Бу сўзлар ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ғазабини йўқотди. Расулulloҳ (с.а.в.) ёнларига ўтириб суҳбатлаша бошладилар. Бироздан сўнг ҳазрат Ойша (р.а.) дугоналарига имо қилдилар ва улар туриб кетишди.

Ўша кун Расулulloҳ (с.а.в.) билан бўлган суҳбат қайси мавзуда эканлиги бизга номаълум. Аммо бундан сўнг ҳазрат Абу Бакр (р.а.) янада хушхулқ бўлганлигига шубҳа йўқ.

* * *

Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ёнларида бир киши ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га гап ташлади ва унга қарата номаъқул сўзларни сўзлади.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) эса бу ҳақоратларни жавобсиз қолдирди. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг: *"Орангизда рўздорлар бўлса ёмон сўзлар сўзламасин, ақл ва динга тўғри келмайдиган ишларни қилмасин. Агар унга биров ёмон гапирса, мен рўздорман, мен рўздорман, десин"*, — дея буюрганларини эслади.

Гарчи ушбу дақиқада у рўздор бўлмаса-да, юқоридаги тавсияни қилган Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ёнларида эди. Алоҳида Буюк Мавло: **«Қилинган ёмонликнинг жавоби, ўша унинг тенги бўлган ёмонликдир. Аммо, кимки кечирса ва сулҳни таъминласа, у кишининг ажри Аллоҳ таолога оиддир»**, — дея марҳамат қилгандир. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) шу ўлчовлар ичида қолишни афзал кўриб сукут сақлашни маъқул топган эди.

Аммо ўша одам Абу Бакр (р.а.)нинг бу ҳаракатини ожизлик деб тушунди. Расулulloҳ (с.а.в.) ёнларида унинг энг яқин биродарига нисбатан бемаъни сўзларни сўзлаётганини ўйламади. Вазият шу даражага етдики, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳам унга жавоб қайтаришга мажбур бўлди. Аммо бу сафар ғалати бўлиб кетди. Чунки Пайғамбаримиз (с.а.в.) юзларида нохушлик сезилди ва туриб кета бошладилар.

Абу Бакр (р.а.) бу ҳолни тушунолмади. Ўз ўлчовларига кўра бу ҳаракатнинг ҳикматини ечолмади. Ортиқ бу одамга гапиришнинг ҳожати йўқ эди. Дарҳол ўрнидан турди ва Муҳтарам Пайғамбаримиз Набийи Акрам (с.а.в.) ортларидан кетди ва унга мурожаат қилди:

— Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, у одам мени ҳақоратлаётганда ўтирган эдинг. Аммо мен сўз бошлагач нега туриб кетдинг?

Бу билан у биродар сифатида мени ҳимоя қилишинг керак эди, мен мудофаага турганим хуш келмади, демоқчи эди. Аммо Расули Акрам (с.а.в.) воқеани бошқача изоҳладилар:

— *"Сен жим турганингда бир фаришта ортингда туриб у одамга жавоб бермоқда эди. Сўз бошлаганингда эса фаришта чекинди ва мажлисга шайтон келиб кўшилди. Мен эса шайтон бор жойда бўлишни хоҳламайман."*

Бу воқеага боғлиқ оятлар. Пайғамбаримиз Набийи Муҳтарам (с.а.в.) қалбларига нақш этилди: **«Агар шукр қилсангиз ва имон келтирсангиз, Аллоҳ сизларни азоблаб нима ҳам қилади?! Аллоҳ шукрни қабул этувчи ва билувчи зотдир. Аллоҳ ёмонликни сўз билан ошкора айтишликни сўймайди. Зулм қилинган киши бундан мустасно. Аллоҳ эшитувчи ва билувчидир»**. (Нисо сураси 147 — 148 оятлар)

* * *

Бу оятларда Буюк Мавлонинг жазо бериш билан бирга авф этувчи ҳам эканлиги билдирилган экан. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га ҳам янада сабрли, босиқ, хушмуомала бўлиши хотирлатилган эди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) уйга қайтгач, ўғли Абдурахмонни қўшни билан баҳслашиб турганини кўрди. Авзойи бузилди, орага тушиб яхши гаплар билан ишни ҳал қилди. Қўшни уйига кирди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳам ўғлини ичкарига чорлади ва шу сўзларни айтди:

— Ўғилгинам, қўшни билан тортишма. Чунки сизни бу ҳолатда кўрганлар яна кетишади ва сен яна қўшнинг билан қоласан.

Ўзининг насихатида Абу Бакр (р.а.) қўшнилари билан бир умр бирга бўласан, ҳаётинг тинч ўтиши учун қўшнилари билан яхши муносабатда бўлишинг керак, демоқчи эди. Ёмон қўшничилик инсонга фақат беҳузурлик келтиришини ҳаётий тажрибаларга таяниб биларди.

Бир вақтлар Абу Лаҳаб, Уқба бин Абу Муайт ва Ҳаким бин Аскарнинг Расулulloҳ (с.а.в.)га нисбатан чиркин қўшничилик қилганликларини унутмаганди. Унутилмаган, унутиб бўлмайдиган бошқа масала эса, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг қўшни ҳуқуқига ўта аҳамият беришлари эди ва: «Аллоҳ таолога ва охират кунига ишонганлар қўшниларига икром этсин!»— дея буюрганларини биларди.

Ҳа, Абдурахмон навқирон эди. Бадр жангида исломга қарши бўлиб, муслмонларга қилич кўтарган бу йигит бир кун келиб шаҳодат калималарини келтириб ҳидоят йўлига кирган ва юраги кўйган ота ҳам енгил нафас олиш бахтига муяссар бўлиб кўзларига севинч ёшлари келганди. Эски ҳаётдан буткул воз кечган бу йигит ислом одобини ўрганиб эртанинг мўмини бўлган эди.

Ҳазрат Абубакр (р.а.) ҳазрат Расулulloҳ (с.а.в.)нинг қўшни ҳақидаги амр ва тавсияларини била туриб бошқа йўлни тутолмас, қўшниси билан ёмон муносабатда бўлолмасди. Ўғлининг бу мунозарада ҳақ ёки ноҳақлиги иккинчи бир масала эди. Ҳақли бўлса рози ризолик қилинар, ноҳақ бўлса бориб узр сўраларди.

* * *

Абу Дардо бир ёдномасини шундай баён қилади: Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ёнларида ўтирардик. Бир пайт ҳазрат Абу Бакр (р.а.) оёқларига ўралмасин деб кўйлагининг учини тутиб, шахдам қадамлар билан келарди. Уни бу ҳолда кўрган Пайғамбаримиз (с.а.в.) биродарининг муҳим иш юзасидан шошиб келаётганини сездилар. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) келиб салом берди ва шундай деди:

—Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, Хаттоб билан орамизда бир келишмовчилик юзага келди. Аммо мен устун чиқдим. Бироздан сўнг қилган ишимдан пушаймон бўлдим. Кечирини илтимос қилдим, бироқ у қабул қилмади. Мен сенинг ёнингга келдим.

Расули Муҳтарам (с.а.в.) вазиятга жавобан шундай дедилар:

— Аллоҳ кечирсин сени, эй, Абу Бакр, Аллоҳ кечирсин!!

Бу орада ҳазрат Умар (р.а.) ҳам пушаймон бўлган ва ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг уйига борган фақат уни тополмаганди. Шу сабаб ҳазрат Пайғамбаримиз (с.а.в.) ёнларига келганди. Бироқ Расулulloҳ (с.а.в.) юзларида балқиб тургучи табассум ўрнини бироз қайғу эгаллаганди.

Пайғамбар (с.а.в.)нинг юзларидан Ҳазрат Умар (р.а.)га бир нарсалар демоқчилиги маълум эди. Бу сафар ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни кўрқув босди. Ўрнидан туриб Саййидул Анбиё (с.а.в.) қаршиларида тиз чўқди:

— Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, ноҳақлик қилган мен эдим. Ҳа, мен ноҳақлик қилдим, Умар эмас, — деди.

Бироқ Расулulloҳ (с.а.в.) унга жавобан шундай дедилар:

— Аллоҳ таоло мени сизларга Пайғамбар қилиб юборди. Сиз ёлғон дедингиз, Абу Бакр (р.а.) эса тасдиқлади. Жони ва номи ила менга дастак бўлди. Сиз биродаримни менга қўйиб бермайсизми?..

Ушбу хотирани келтирган Абу Дардо айтадики: "Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) шундан сўнг безовта қилинмади."

Бомдод намозидан сўнг Расулulloҳ (с.а.в.) ораларингизда туш кўрганлар борми?— дея сўрадилар. Бири мен борман, ё Набийаллоҳ, деди ва тушини айтиб берди:

— Бир тарози кўрдим. Ўйлашимча, у самодан тушди. Эй, Аллоҳ таолонинг Пайғамбари сени тарозининг бир палласига, Абу Бакрни иккинчи бир палласига қўйиб тортишди. Сен оғир келдинг. Сўнг Абу Бакр ва Умар тортилди, бу гал Абу Бакр оғир келди. Кейин тарози кўтарилди.

Бу ривоятни келтирган Абу Бакр (р.а.)га айтадики:

— Биз, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг юзларида тарози кўтарилганини эшитганларида бир

нохушлик аломати сезилганини фаҳмладик.

* * *

Ҳазрат Умар (р.а.) бир ёдномасини шундай келтиради: «Саййидул Анбиё (с.а.в.) Табук сафарида моддий ёрдамда бўлишимизни буюрдилар. Ўша кунлари қўлимда етарли мол бор эди. Ярмини ажратдим. Ўз—ўзимга, «Абу Бакр дан ўтсам, шу сафар ўтаман», дедим.

Катга миқдордаги молни олиб бордим, шунда Расули Муҳтарам Пайғамбаримиз (с.а.в.): «Оилангга ҳам қолдирдингми?»,— дедилар.

— Бир қисмини қолдирдим, — дедим. Бироздан сўнг Абу Бакр (р.а.) ҳам молини келтирди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) айна шу саволни унга ҳам бердилар.

— Уларга Аллоҳ таолони ва Пайғамбарини қолдирдим, — жавобини бердилар. Бутун молини келтирганлиги англадилди. Шундан кейин ундан асло ўтолмаслигимга ишонч ҳосил қилдим. Муҳаммад бин ал—Ҳанифийя баён қилади. Бир кун отамдан (яъни ҳазрат Али (р.а.)дан) сўрадим:

— Расулуллоҳ (с.а.в.)дан сўнг бу умматнинг энг хайрлиси кимдир?

— Абу Бакр (р.а.)дир, — дедилар.

— Кейинги галда ким туради?

Умар (р.а.)дир.

Бу жавобни олгач «кейин ким?»— дея сўрамадим. Чунки Усмондир, дейишларидан қўрқардим. Шу сабабдан саволни бошқача тарзда бердим:

Сўнг сен эмасми отажон? Мен фақатгина мўминлардан бириман, дея жавоб бердилар отам.

* * *

Абу Ҳурайра айтадилар: Пайғамбаримиз Саййидул Анбиё (с.а.в.) тушларини баён қилаётгандилар.

— Жаброил Амин ёнимга келиб қўлимдан тутди ва умматим жаннатга кирадиган эшикни кўрсатди.

Шунда Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) чидолмади:

— Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, сен билан бирга бўлишни ва ўша эшикни кўришни орзу қилардим, — деди.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) бунга жавобан шундай дедилар; «*Сенга келсак, эй, Абу Бакр, умматимдан жаннатга кирадиган илк инсон сен бўласан*».

* * *

Абдуллоҳ бин Умар (р.а.)нинг бир хотираси бор эди. Унинг айтишича, улар масжидда ўтиришарди. Расулуллоҳ (с.а.в.) ёнларида ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ва Умар (р.а.) билан келдилар. Бири ўнг тарафларида, иккинчи чап томонларида эди. Иккисининг ҳам бир қўлидан тутган эдилар. Шунда У (с.а.в.) масжиддагиларга юзланиб сўз айтди:

— Қиёмат куни биз мана шу ҳолда ёнма — ён, қўл—қўлда, бирга бўламиз.

Яна Абдуллоҳ бин Умар келтирган бир хабарда Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га шундай деганлари баён этилади:

«*Эй, Абу Бакр, сен Ҳавз бошида менинг биродарим бўласан. Форда ҳам сен эдинг*».

Бу муборак сўзнинг маъноси: «Энг азобли дақиқаларимда биродарим сен эдинг, охиратда энг бахтиёр дамларимда ҳам сен бўласан» — деганидир. Азалий оламда бошланган дўстлик абадий оламда ҳам давом этади ва севган севгани билан бирга бўлади.

Форда бирга, қабри саодатда бирга, маҳшарда бирга ва жаннатда бирга...

ҚАЙҒУЛИ ХОТИРА

Расулulloҳ (с.а.в.)нинг фоний дунёдаги сўнги дамлари, балки сўнги ойлари эди. Бир аёл келиб аҳволини баён қилди ва ёрдамга муҳтожлигини сўзлади. Фақат оламларга раҳмат бўлган Пайғамбаримиз (с.а.в.) ёнларида бу аёлнинг эҳтиёжига яраша мол йўқ эди.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) Ўзи ҳам Мадинадаги бир яҳудийдан қарзга арпа олганди. Шу сабаб аёлдан бошқа пайт келишини, шояд мол келса, унга албатта беришини айтдилар. Аёл эса Унга (с.а.в.) саволини берди:

— Келганимда сени тополмасам нима қилишимни буюрасан, эй, Аллоҳнинг Пайғамбари?

Бу саволда ўлим нафаси бор эди. Сени йўқотсам, унда дардимни кимга айтайин, ҳожатимни кимдан истайин деган маъно бор эди аёлнинг оҳангида. Пайғамбаримиз (с.а.в.) унинг мақсадини англадилар:

— Мени тополмасанг Абу Бакрга мурожаат қиласан, — дея жавоб бердилар пайғамбаримиз (с.а.в.).

* * *

Расулulloҳ (с.а.в.) ҳаётларининг сўнги ҳафтасида бир суҳбат ўтказдилар ва шундай дедилар:

— *Аллоҳ таоло қулга, ҳаётда тилаганича яшаш, ейиш ва ичиш ёки Раббига етишиши учун имконият берди, у ҳам Раббига етишишни афзал билди.*

Бу гапдан ҳазрат Абу Бакр (р.а.) кўзлари ёшланди ва маҳзун овозда деди:

— Ота-оналаримиз сенга фидо бўлсин эй, Аллоҳнинг Расули.

Ўтирганлар ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг йиғиси ва сўзларига маъно беришолмади. Аммо, улар бу сўзлардан, Хотамул Анбиё Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг вафотлари яқинлашаётганини билганди.

Пайғамбар (с.а.в.) сўзларини давом эттирди:

Дўстлиги ва моли ила бизга нисбатан Абу Қуҳофанинг ўғлидан-да жўмард, вафоли киши йўқдир. Шояд Аллоҳдан ўзга дўст қилиш имкони бўлсайди, албатта у Абу Қуҳофанинг ўғли бўларди. Бироқ ўртада бир севги бор. Ҳа, бир севги ва иймон биродарлиги бор, - дедилар.

Кимдан яхшилик кўрсак албатта уни қайтаришимиз керак. Фақат Абу Бакрдан кўрган яхшилигимизни унинг мукофотини, қиёмат куни Аллоҳ таоло беражак. Абу Бакрнинг моли қадар ҳеч кимнинг моли менга фойда келтирган эмас. Шояд ягона дўст қилиш керак бўлсайди, шу Абу Бакр бўларди. Аммо, бу маънодаги дўстим Буюк Мавлодир. Масжидга очилган барча эшиклар ёпилсин, фақат Абу Бакрнинг эшиги очиқ қолсин.

Саййидул Анбиё вал Мурсалин (с.а.в.)нинг хасталиклари ортиб уч маротаба масжидга чиқмоқчи бўлиб турганларида йиқилиб тушгач, ёнидагиларга айтдилар:

— Абу Бакрга амримни етказинг, намозни бошласин.

— Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, Абу Бакр ўта кўнчилчан инсон. Сенинг ўрнингга ўтгач, ўзини тутолмай йиғлайди. Амр қилсанг, Умар ўқиса бўлмайдимми?

Бу таклифни билдирган ҳазрат Ойша (р.а.) эди. Халқ меҳробда ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни кўрса хушламаслигини ўйларди. Аммо, Пайғамбаримиз (с.а.в.) амрларини такрорладилар:

— Абу Бакрга амримни етказинг, намозни бошласин. Ҳазрат Ойша (р.а.) истагини яна бир маротаба сўзлади.

Ёнидаги Ҳафсага ҳам айттирди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) шундай аҳволда ҳам иродасига ҳоким эдилар, сўзларида қатъий турдилар:

— *Сизлар Юсуф (а.с.)ни қароридан қайтармоқчи бўлган аёлларга ўхшайсиз. Абу Бакрга айтинг, намозни бошласин.*

Шундан кейин ўн етти вақт намоз, Расулulloҳ (с.а.в.) ҳаётликларида ҳазрат Абу Бакр (р.а.) томонидан ўқитилдию Шу билан Пайғамбаримиз (с.а.в.) ўзидан кейин халифа бўладиган

зот ким зканлигини ошкора тайинладилар. Ақли жойида бўлган ҳар бир киши буни яхши англаб олди.

* * *

— Аллоҳим, энг буюк дўстни сайлаяпман, — дея сўнгги нафасларида қайта — қайта такрорлаган Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг ҳаётларини билганлар бир қарашда ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳаётини ҳам билиб олишади. Биз бу билан бир нечта воқеалар ила ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳаётини хулосалашга ҳаракат қилдик.

Қадрли ўқувчиларимизни, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг бундан кейинги ҳаётини ўрганишга чорлаб қоламиз.

ИСЛОМ ОЛАМИДА ИЛК ХАЛИФАНИНГ ТАЙИНЛАНИШИ

Ҳижратнинг ўн биринчи йили, Рабиуъл—аввал ойининг биринчи куни... Душанбага яқинлашаётган кун йигирма уч йил давом этган шарафли ҳаёт ниҳоясига етган ва Расулуллоҳ (с.а.в.) «Энг Буюк Севиклиси»нинг даъватига биноан, фоний дунёни тарк этдилар. Мўминлар кучли қайғуда... Кўзлардан оқаётган ёшлар қайта келмайдиган севгили ҳасратини англатарди.

Ҳазрат Умар (р.а.) катта ҳаяжонда эди. Қамчини суғуриб:

— Расулуллоҳ (с.а.в.) ўлмаганлар. Беҳушлар холос. Ўлган деган кишининг бўйнини кесаман, — дея бақирарди.

Унинг бу ҳаракати асҳоблар қайғусига бошқача тус берган, ҳеч ким нима дейишни, нима қилишни билмасди.

Бу орада Мадинанинг «Сунҳ» номли маҳалласидаги уйига кетган ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га хабар юборилган ва дарҳол етиб келганди. Масжидга кирган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳеч кимдан ҳеч нарса сўрамасдан қизи ҳазрат Ойша (р.а.)нинг хонасига кирди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) юзларидаги ёпқични очди ва пешоналаридан ўпди—да, шундай деди:

— "Ота — онам сенга фидо бўлсин, эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, соғлигингда гўзал эдинг. Ўлимингда ҳам гўзалсан. Руҳим қўлида бўлган Аллоҳга қасамки, Аллоҳ таоло сенга иккинчи ўлимни кўрсатмаяжак".

Абу Бакр (р.а.) Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) муборак юзларига сўнгги маротаба боқди ва ёпқични туширди. Масжидга чиқди. Ҳазрат Умар (р.а.) бояги ҳолатда эди. «Ҳеч ким Расулуллоҳ (с.а.в.)ни ўлганларини сўзламасин,— дерди. Бунга жавобан Абу Бакр (р.а.) сўз бошлади:

— Бас қил ,эй, Умар!

Бу огоҳлантириш ҳазрат Умар (р.а.)ни тўхтата олмади. У ҳамон давом этарди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу сафар ўтирганларга юзланиб сўзини давом эттирди:

— Эй, мўминлар!.. Орангизда Мухаммад (с.а.в.)га топинадиганлар бўлса билсинларки, у киши ўлдилар. Кимки, Аллоҳ таолога ибодат қилса билсинларки, Аллоҳ боқийдир, асло ўлмас...

Бу сўзлар ҳазрат Умар (р.а.)нинг шаштини қайтарган, асҳоблар ҳам ўзларига келишганди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) давом этди:

— Аллоҳ таоло бу ҳақиқатни аввал Расулуллоҳ (с.а.в.)га билдириб, **«(Эй, Мухаммад,) Биз сиздан аввал бирор одамзотга мангу ҳаёт берган эмасмиз, Сиз ўладигану, улар мангу қолувчиларми?! Ҳар бир жон ўлимни тотувчидир. Биз сизларни ёмонлик билан ҳам, яхшилиқ билан ҳам синаб, имтиҳон қилурмиз. (Кейин) фақат бизгагина қайтарилурсизлар»**, - (Анбиё сураси 34 — 35 оятлар) дея марҳамат қилган.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) охирида шу оятни ўқиди: **«Мухаммад пайғамбардир, холос. Ундан олдин ҳам пайғамбарлар ўтган. Мабодо, у ўлса ёки ўлдирилса, ортларингиз (куфр)га қайтиб кетасизми?! Кимки ортига қайтса, Аллоҳга сира зарар етказа олмайди. Аллоҳ шукр қилувчиларни мукофотлар.»** (Оли Имрон сураси 144-оят.)

Жамоатдагиларнинг кўпчилиги бу оятларни илк маротаба эшитишаётганди. Аччиқ бўлса

ҳам ҳақиқат тилга олинганди. Даҳшатли товуши билан масжидни титратаётган эди. Умар бин Хаттоб (р.а.) қиличини тушириб, оёқларида дармон тутаб жойида ўтириб қолди. Ҳа, бир пайтлар «Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, сени жонимдан ортиқ кўраман» — дегани ва «*Эй, Умар, мана энди ҳақиқий иймонга эришдинг*»,— деган сўзларики муборак оғизларидан тинглаган севгили биродаридан қайта кўришмас бўлиб, айрилган ва ажал шарбатини ичганди. Ҳатто бутун инсоният қўл очиб ёлворса ҳам, ҳеч бир куч Уни (с.а.в.) ортга қайтаролмасди.

Ҳазрат Умар (р.а.) таърифсиз қайғу дарёсига чўкканди. Бутун ўзлигини қоплаган изтироб кўздаги ёш ила ифодаланиши мумкин эди. Ҳолбуки бу томчилар кўнгил дарёсидан келаётганди. Бу дарё тубсиз, чегарасиз, аммо булар бир ҳовучни ҳам тўлдиролмайди.

Лаблари «Вама Муҳаммадун илла Расул...» оятини неча маротаба такрорлагани фақат Аллоҳ таолога аён...

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу ҳаракати билан асҳоблар ичида совуққонликни таъминлаган, воқеаларга ҳақиқий кўз билан қарайдиган инсон эканлигини кўрсатганди. Ҳеч бир инсон Расулulloҳ (с.а.в.)ни ундан яхшироқ танишини ва севишини даъво қилолмасди.

Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ҳам энг сеvimли биродари ҳазрат Абу Бакр (р.а.) эканлиги ҳаммага аён эди. Шу сабаб Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг вафотлари энг кўп уни қайғуга солганди. Аммо бу севги Унинг даъвосиини унутишга, Унга қилинадиган хизматларни оқсатишга олиб борадиган қайғу эмасди. Чунки буюк Расул сўнгги саккиз йил ичида, аввало Руқиййани, кейин Зайнабни, Умму Кулсумни ва Иброҳимни тупроққа бериб қайғусиини тортган. Аммо, бу изтироблар унга вазифаларини унуттирмаганди. Бир неча ой аввал Иброҳимни тупроққа қўйилаётганида кўёш тутилганини хотирлаганлар бор эди. Ўшанда баъзилар «*кўёш Иброҳимнинг вафоти сабаб тутилди*», — дейишган. Аммо, Расулulloҳ (с.а.в.) дарҳол ҳақиқатни англатиб: «*Кўёш ҳам, ой ҳам Аллоҳ таолонинг қудратидан далолат берувчи икки махлуқдир. Ҳеч кимнинг туғилиши ё вафоти ила тутилмайдур*» — деган эдилар. Бу зотга бўлган муҳаббат, ҳақиқатдан кўз юмишга сабаб бўлмаслиги керак эди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) шундай қилган, уч — беш дақиқа давом этган сўзлар билан аҳволни табиий ҳолга келтирган, қирғоғидан тошаётган дарёни қайта ўзанига оқизганди. У одамларга «сиз Расулulloҳнинг (с.а.в.) вафотидан изтиробга тушманг» демас, аммо келтирган даъватни унутманг деган маънода гапирарди.

Расулulloҳ (с.а.в.) «**Ҳар бир жон ўлимни татиб кўради**», оятини такрор—такрор бу жамоа олдида ўқиган, ягона Аллоҳ таолонинг абадийлиги ҳақиқатини зеҳнларига жойлашга ҳаракат қилганди. Бу ҳақиқатни кўз билан кўриш вақти келгани ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг сўзлари ила англатилганди.

Масжиддагилар қайғу ичида ёш тўкиб, «**Вама Муҳаммадун илла Расул...**» оятини такрорлашарди.

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) зиммасидаги вазифани бажаргач бир четга чиқди. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг дафн ҳозирликларини кўриш керак эди. Бу иш эса унинг оила аъзолари томонидан қилинади. Ҳазрат Ойша (р.а.)га тегишли бўлган ва энди Пайғамбаримиз (с.а.в.) қабрига айланган хонага Ҳазрати Али (р.а.), Аббос, Аббоснинг икки ўғли Фазл ва Қусам, Ҳазрати Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) хизматчилари, Шуронлар кириб хонани бекитишганди. Шу пайт Ҳазраж қабиласидан Авс бин Ҳавл келди:

— Эй, Али, Аллоҳ таоло ризолиги учун, Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳурмати учун мени ҳам ичкарига киргиз!..— дея ёлворди ва унга бир бурчакда ўтиришга изн берилди. Шу унга етарли эди. Бир четга ўтирди ва бошқаларни кузата бошлади.

Расулulloҳ (с.а.в.)нинг муборак вужудлари бир вақтлар Асъад бин Зурора томонидан ҳадя

қилинган садрда ётарди. Ичкаридагилар бу азиз вужудни безовта қилмаслик учун паст овозда гапиришарди. Улар орасидан бир инсон, «**Эй, имон келтирганлар, амалларингиз ўзларингиз сезмаган ҳолингизда зое бўлиб кетмаслиги учун сизлар овозларингизни Пайғамбарнинг овозидан юқори кўтарманглар ва унга бир-бирларингизга баланд овоз (дағал сўз) қилгандек баланд овоз қилмангизлар!**» (Хужурот сураси 2-оят) деган маънодаги оятни хотирлади. Авс бин Ҳавл бундан сўнг фақат тушида кўриши мумкин бўлган Расулulloҳнинг (с.а.в) азиз вужуди ила бир икки соат бўлса—да бирга бўлишнинг бахтини ҳис қилмоқда эди. Оламларга раҳмат қилиб юборилган буюк Пайғамбарларини (с.а.в.) тупроққа қўйиш вақти яқинлашаркан юрагидан тошиб келган қичқириқни тўхтатишга ҳаракат қилар, ammo кўзларидан оқаётган ёшларни тўхтатолмасди. Дарҳақиқат, бу кўзлар, Набийлар Сарвари (с.а.в.) учун ёш тўкмаса ким учун тўкади?!

ТАРИХИЙ МАЙДОН САЪД ЎФИЛЛАРИ ҚАРОРГОҲИ

Ичкарида тайёргарликлар давом этаркан, вафот хабаридан сўнг бир неча хазражликлар масжидни тарк этгани ва Саъд бин Убаданинг уйига кетганлигини фаҳмлашмади. Ҳамманинг ўзига яраша дарди бўлиб, келиб — кетган билан қизиқадиган ҳолда эмасди.

Уйида хаста бўлиб ётган Саъд бин Убада хабарни тинглади. Муслмонлар бошсиз қолишганди. Расулulloҳ (с.а.в) ўрнига идорани қўлга оладиган инсонга эҳтиёж бор эди. Агар вақтида ҳаракат қилинса, бир йиғилишда ҳал қилиш мумкин эди. Вақт ўтса бутун Мадина халқи орасида сайлов ўтказилса, бу фурсат қўлдан чиқарди.

Ҳубоб бин Мунзирнинг суҳбатлари ва биродарларининг дастаги ила Саъд, бир қарорга келиб ўрnidан турди. Биродарлари кўмагида отга минди, яхшилаб ўранди ва «Бани Саида Сақифаси» (Саида ўғилларининг соялиги) деган жойга келди. Бу ер тахминан Расулulloҳ (с.а.в.) масжидларидан беш юз метрча шарқда бўлиб, кичикроқ бир жой эди. Яширинча бир — бирларига хабар етказишган хазражликлар бирин —кетин тўпланишмоқда эди. Етарли киши тўплангач мақсадга ўтилиб «байъат маросими» ижро қилинарди.

Бу орада, бир томонда жамоа тўпланаётганини кўрган бир киши секингина мастурга йўл олди. Агар унинг айтганлари рост бўлиб чиқса, мутлақо маросим тугагунга қадар кўздан қочирилмасди. Исми номаълум бўлган бу одам Авс қабиласидан эди.

* * *

Дастлаб Ҳузайма бин Собит сўз бошлади:

— Эй, Ансор жамоаси, агар сиз идорани қурайш қабиласига ташлаб қўйсангиз, бу то қиёмат кунигача давом этади. Кейин қайтиб Мадинага ҳокимлик қила олмайсиз. Ҳолбуки сизлар Аллоҳ таолонинг китобидан Ансор номи ила жой олган инсонларсиз. Ҳижрат сизнинг юртингизга қилинди, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг қабри сизнинг тупроғингиздан қазилади. Шунинг учун бу ишда бир қарорга келинглари ва қурайишликлар ҳурмат қиладиган, Ансорлар ишонадиган бир инсонни Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифаси қилиб тайинлангиз, — деди.

Йиғилганлар жавоб қайтаришди:

— Эй, Ҳузайма, тўғри гапирдинг. Биз раисимиз ва бошлиғимиз қилиб Саъд бин Убадани тайинлаймиз.

Авс қабиласи бошлиғи Усайд бин Ҳудайр ўрnidан турди:

— Эй, Ансор, сиз Аллоҳ таолонинг буюк неъматларига қовушган инсонларсиз. Шу кунгача бўлганидек, бундан сўнг ҳам ишингизни Аллоҳ таоло тақдирига қўйинг. Тўғриси сўзлаш керак бўлса халифалик сизнинг эмас, қурайишликларнинг ҳаққидир.

Шу кунга қадар Ансор орасида севимли ва ҳурматли инсон бўлишига қарамасдан Усайдга қарши чиқишди. У ер — бу ердан турли гаплар гапирилди.

Бу сафар Хазраж қабиласидан Башир сўз олди:

— Эй, Ансор жамоаси, сиз фақат қурайш билан бўлганингиздагина муваффақият қозондингиз, қурайш қабиласи ҳам сиз билан муваффақиятга эришди. Агар сиз «муҳожирларга имконият яратдик, ҳузур ва шодлик ичида бўладиган бир жой ҳозирланди ва жонимиз билан кўмаклашдик», дейдиган бўлсангиз, билингки, Аллоҳ таолонинг уларга берган неъматини, сизникидан кўра хайрлироқдир. Шунинг учун ҳаддингизни билинг ва «Аллоҳ берган неъматни кўфрга алмашган ва қавмларини ҳалок қилувчи юртга жойлаштирганлардан» бўлмангиз, — деди.

Усайддан сўнг Баширнинг сўзлари хазражликларнинг ғазабини қўзғанди. Бу одамлар чиқиб турган шохларни (дарахт) кесишмоқчимиз?... Йўқса тўғри фикрлаш қобилиятларидан айрилишдимиз?.. Ўз ораларидан тайинланадиган амир улар учун шараф ҳисобланмайдими?.. Бу сафар Увайм бин Саид ўрнидан турди:

— Эй, Ансор, сизлар дин йўлида, Аллоҳ таоло ризолиги учун илк маротаба қилич кўтарган ва жангга кирган инсонларсиз. Шу билан бу динни сизга келтирганларга қарши илк курашга киришганлар ҳам сиз бўлманг. Нубувват кимга берилган бўлса халифалик ҳам уларнинг ҳаққидир, — деди.

* * *

Бу ерда шундай гаплар бўлаётган бир пайт масжиднинг бир бурчагида ғам дарёсига ботиб ўтирган ҳазрат Умар (р.а.) ёнига яқинлашиб, шивирлаб сўзлаган бу одамнинг гапларини эшитиб, гўё уйқудан уйғонгандек бўлди ва дарҳол ўрнидан турди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни қидирарди, кўрди ва у томонга юрди:

— Ё Абу Бакр, ортимдан юр, аҳвол жуда жиддий, — деди.

Умар (р.а.)нинг юзидаги таҳлика сабабини биломаган Абу Бакр (ра.) чехрасида ҳам саросималик акс этди:

— Нима бор?.. Нима бўлди ё Умар?..

— Вақт ўтказадиган пайт эмас, ташқарида тушунтираман.

Масжиддан чиқишди. Ҳазрат Умар (р.а.) бояги одам келтирган хабарни айтди.

Абу Убайдага учраб, ёнларига олишди. Кўп ўтмай Сақифага бордилар.

Кўп киши тўпланган, қизғин суҳбатлар бўлаётганди. Улар бир четга ўтирдилар.

Бу пайтда Саъд бин Убада гапираётган эди. Баланд овозда гапиришга дармони йўқ эди. Сўзларининг баланд овозда такрорланишини буюрди ва шундай деди:

— Эй, Ансор жамоаси, сиз ҳеч бир арабда бўлмаган фазилат ва афзаллик соҳибисизлар. Муҳаммад (с.а.в.) қавмида, уларга исломни даъват этиб ўн йилдан кўпроқ қолдилар. Шунга қарамасдан Унга жуда кам киши иймон келтирди. Фақат улар Пайғамбар (с.а.в.)ни ҳимоя қилишга ва келтирган динга дастак бўлишга, зулмга бартараф беришга қудрати етмасди.

Аллоҳ таоло сизнинг бахтингизни берди ва икромини сизларга жўнатди. Ўзига ва Расулига иймон қилишни насиб этди. Севимли Пайғамбарини ва асҳобини ҳимоя қилиш шарафини сизларга бахш этди. Келтирган динга сизлар дастак бўлдингиз, душманга сизлар қарши турдингиз. Араблар сизнинг қиличларингизга бўйин эгдилар ва сизнинг кучингиз қаршида Расулulloҳга (с.а.в.) «ҳа» дедилар.

Аллоҳ таоло севимли Пайғамбарини (с.а.в.) сиздан рози бўлган ҳолда орамиздан олди. Шунинг учун сиз бу халифалик ишини ягона ўзингиз қўлга олинг. Чунки халифалик фақат сизнинг ҳаққингиздир, уларнинг эмас

Беҳол ва паст овозда гапираётган Саъд сўзини тугатиши билан атрофдан маъқуллаган овозлар эшитилди. Биз сени шу ишга муносиб кўрамиз. Сен мўминлар кўнглини олувчи, муносиб амир бўласан, — дейишарди.

Ансордан Собит бин Қайс ўрнидан турди ва шундай деди:

— Эй муҳожирлар, сизларга маълумки, Расулulloҳ (с.а.в.) Маккада эканликларида

кўрсатилган азиятларга эътибор бермасдилар. Кейин эса Аллоҳ таоло Унга (с.а.в.) ҳижрат қилишини буюрди, юртимиз Унинг ҳижрат жойи бўлди. Кейин сизлар келдингиз. Молларимизни сиз билан бўлишдик, ишларингизни кўрдик, юртимизда меҳмон қилдик. Эҳтиёжларингизни жойига келтиришида, аввало сизларни ўйладик. Биз Аллоҳ таолонинг ёрдамчилари, исломнинг илғор кучларидирмиз.

Бизлар Раббимиз: **«Улардан (муҳожирлардан) илгари (Мадинадек) диёрда яшаган ва имонни сақлаганлар (ансорлар) эса ўзлари (ёнлари)га ҳижрат қилиб келган кишиларни суюрлар ва дилларида уларга берилган нарса (ўлжалар) сабабли ҳасад сезмаслар ҳамда ўзларида эҳтиёж бўла туриб, (эҳсон қилишда ўзгаларни) ихтиёр қилурлар. Кимки ўз нафси бахиллигидан сақлана олса, бас, ана ўшалар иқболлидирлар»**, (Ҳашр 9 — оят) деган инсонлармиз. Сизларга маълумки, Расулуллоҳ (с.а.в.) бирор халифа тайинламасдан бу дунёдан кетдилар. Инсонлар бу ҳолда китоб ва суннатлар кўрсатган ҳукмларга қолдирилди.

Аллоҳ таоло бу умматни залолатдан қутқариб, жанжалдан сақласин. Шундай экан, эй, муҳожирлар, нима демоқчи бўлсангиз айтинглар.

Ҳазрат Умар (р.а.) турмоқчи бўлди, аммо ҳазрат Абу Бакр (р.а.) уни тўхтатди ва ўзи турди. Вазмин оҳангда гап бошлади:

Эй, Ансор жамоаси, сизлар ҳақиқатни гапираётгандексиз. Динда фазилатлари инкор қилинмайдиган, исломда афзалликлари унутилмас инсонларсиз. Аллоҳ таоло ва Расули сизлардан диннинг ёрдамчилари сифатида рози бўлган. Аллоҳ таоло Пайғамбари (с.а.в.)нинг ҳижратини сизнинг юртингизга буюрди. Бизнингча илк муҳожирлардан сўнг сизнинг даражангиздаги кишилар йўқ. Пайғамбар (с.а.в.): «Агар бутун инсонлар бир йўлга, Ансор бир йўлга қўйилса, мен Ансорлар йўлидан кетардим» — деган эдилар.

Аммо бизлар ҳам Аллоҳ таолонинг: **«(У ўлжалар яна) ўз диёрларидан ва мол-мулкларидан ҳайдаб чиқарилган зотлар — камбағал муҳожирларникидир, зеро, улар Аллоҳдан фазл ва ризолик истаганлар ҳамда Аллоҳ ва Унинг пайғамбарига ёрдам берганлар. Айнан ўшалар (имонларида) содиқдирлар»**, (Ҳашр, 8-оят) деган инсонлармиз. Сизларга маълумки, эй, Ансор, Аллоҳ таоло сизларга, биз билан бирга бўлишни буюраркан: **«Эй мўминлар, Аллоҳдан кўрқингиз ва ростгўй бўлган зотлар билан бирга бўлингиз!»** — дея марҳамат қилади. Биласизки, араблар бу ишда Қурайшдан бошқасига бўйин эгишмайди. Улар араб миллатининг энг олий табақасидан пайдо бўлганлар.

Ҳубаб бин Мунзир, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) нинг гапини бўлди:

— Эй, Ансор, кўзингизни каттароқ очинг ва қўлингиздаги ишга эгалик қилинг. Алданиб ҳаққингизни олдирманг. Абу Бакр (р.а.) ва биродарларининг сўзини тингламанг. Ундай бўлса насибангизни қўлингиздан олиб қўйишади, унутмангки, фақатгина сизнинг юртингизда Аллоҳ таолога ибодат қилинди, сизнинг масжидларингизда намоз ўқилди, араблар сизнинг қилмишларингиз кучи ила йўлга кириб, иймон келтирди. Сиз динда энг катга насиба соҳибсиз. Бу ишга ҳаммадан кўп сизлар муносибсиз. Агар булар ҳаққингизни қабул қилмай қарши чиқишса, уларни юртингиздан ҳайдаб чиқаринг, ўрнига ҳоким бўлинг.

Араблар жоҳилият даврида ҳам, исломни қабул қилгандан сўнг ҳам сизнинг ҳурматингиз ва қудратингизга тан беришлари керак. Аминманки, бундан кейин бу ишни рад қилувчи чиқса унинг буржини қиличим билан тўғрилаб қўяман.

— Унда Аллоҳ сенинг балонгни беради, эй, Ҳубаб!..

— Аксинча, сенинг балонгни беради, эй, Умар!...

— Саъд халифаликка муносиб киши эмас. Собит бин Қайс гапга аралашди:

— Йўқ, эй, Умар, янглишяпсан. Саъд халифаликка муносиб киши. Бу юрт унинг юртидир, сизлар унинг мусофирларидирсиз.

Абу Убайда бин Жарроҳ сўз қотди:

— Эй, Ансор, сизлар бу динга ва Расулуллоҳ (с.а.в.)га илк ёрдамчи бўлганлардансиз.

Биринчи бўлиб ҳол ва вазиятни ўзгартирган ҳам сизлар бўлиб қолманг.

Ҳубаб бин Мунзир қайтадиган эмасди. Яна такрорлади:

— Эй, Ансор, ҳаққингиздан асло воз кечманг. Агар қаршилиқ қилинса айтингки, бир амир биздан, бир амир эса сиздан бўлсин.

— Эй, Ҳубаб бир ерда қандай қилиб икки амир бўлади?.. Бири иккинчисига муҳолиф чиқса нима қиласиз?

Бу сўзлар Усайд бин Ҳудайр ва Башир бин Саъд томонидан айтилди.

Усайд Авс қабиласининг раиси, Башир эса Ҳазраждан эди. Ҳазрат Умар (р.а.) илова қилди:

— Эй, Ҳубаб, бир қинга икки қилич сиғмайди. Араб миллати ҳам сизларни халифа сифатида қабул қилмайди. Чунки Пайғамбаримиз (с.а.в) қурайш қабиласидандир. Сени бу истагинг иғво, холос. Аллоҳ таоло бирдир. Ислом бир, дин бирдир. Ишлар ҳам ягона амир идораси билан бўлади. Агар бугун икки амир бўлса эртага тартиб бузилади. Аллоҳ таолодан кўрқинг ва бу ишни Муҳожиралар ҳам Ансорлар ҳам маъқул кўрадиган бир кишига топширинг.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) сўз бошлади:

— Эй, инсонлар, сизларга Расулulloҳ (с.а.в.) қадрлаган икки инсонни тавсия қилмоқчиман. Умар бин Хаттоб ва Абу Убайда бин Жарроҳ. Булардан бирини таиланг. Ҳар иккиси ҳам бу ишга муносиб инсонлардир.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) сўзларкан иккисининг ҳам қўлидан тутганди. Аммо Ҳазрат Умар (р.а.):

— Эй, Абу Бакр, бу вазифани сендан бошқа ҳеч ким зиммасига ололмайди. Муҳожираларнинг энг фазилатлиси, ғордаги икки кишидан бири ва Расулulloҳ (с.а.в.)нинг тайинлаган имоми сенсан. Ким сенинг олдинда намоз ўқита олади, ким сенга амир бўла олади? Қўлингни бер, сени дуо қиламан, — деди ва қўлини узатди. Аммо, Ҳазраж қабиласидан Башир бир Саъд сапчиб турди, Валлоҳи ҳеч ким мендан олдин байат беролмайди, — деди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг қўлидан тутди: Сени Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифаси сифатида қабул қиламиз ва итоат қилишга сўз бераман, — деди. Ҳубаб бин Мунзир ғазабдан сапчиб кетганди:

— Эй, Башир, сени бу ишга мажбур қилган нарса нима?.. Йўқса амакингнинг ўғли Саъдга ҳасад қилаяпсанми?.. Шундай дея қиличини қинидан чиқарди. Бир неча киши отилиб қўлидан тутдилар. Бас қил, эй, Ҳубаб, дейишарди.

— Шундай қила туриб яна менга бас қил дейсизларми?.. Аминманки, ҳали фарзандларингиз уларнинг эшикларидан нон ва сув сўраганини кўрасиз, қувилганига гувоҳ бўласиз.

Ҳазрат Абу Бакр:

Менданми?.. Менинг шу ишларни қилишимдан андиша қилаяпсанми, эй Ҳубаб?..

— Йўқ, мен сендан кўрқаётганим йўқ. Аммо, сендан кейингиларнинг шундай қилишидан кўрқаман.

— Сен кўрқаётган ишларнинг қилинганини кўргин, кейин хоҳлаганингни қиласан.

— Наҳотки, эй, Абу Бакр сен ҳам, мен ҳам у пайт бўлмаймиз. Кейин фарзандларимизга қайғули азоблар берадиган қавм келган бўлади.

Бу пайтда Ҳазрат Умар (р.а.) Абу Бакр (р.а.)нинг қўлидан тутиб байъат берганди.

Кетидан Ҳазрат Убайда учинчи байъатни берди. Кейин Муҳожиралар ва Ансор навбатма — навбат келишди, ўзларига халифа қилиб қабул қилинганини билдиришди. Бу жамоанинг оловли нотиклари бўлган Ҳубаб, Собит бин Қайс ва Ҳузайма бин Собитлар ҳам байъат қилаётганлар орасида эди. Байъатга қўшилмаган ягона шахс Саъд бин Убада бўлди.

Икки соат аввал Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифаси Саъд бўлиши керак дея келган Ҳазражликлар, бу сафар янада хайрли, бу ишга янада муносиб бир инсонни сайлаганликларига ишониб у ердан кетаркан, Саъд бин Убада ҳам уйига келтирилди. Катта умидлар билан келган, аммо катта инқирозга учраб ётоғига қайтганди, икки соат олдин фақатгина вужуди хаста эди,

энди эса кўнгли ҳам ногирон бўлди. Натижа шундай бўлар экан келишмаса, унга умид берилмаса бўлмасмиди?..

Бу ёқда Расулulloҳ (с.а.в.) дафнларига ҳозирлик кўраётганлар, кеч бўлса ҳам Бани Саид Сақифасидаги йиғилишдан хабардор бўлишган, тайёргарлик бир ёқда қолиб, ҳазрат Фотима (р.а.)нинг уйида тўпланишганди. Бундай муҳим иш шунчалик шошилиш қилинадими?.. Агар ҳазрат Пайғамбар (с.а.в.)га халифа тайинлашса ҳеч бўлмаса ўзларига ҳам хабар беришмайдими?.. Бу халифа, ҳазрат Пайғамбар (с.а.в.) оиласидан бири бўлиши керак эди—ку?..

Ҳазрат Фотима (р.а.)нинг уйида йиғилганлар фикри шундай эди. Ҳатто ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг кўеви Зубайр бин Аввом қиличини суғуриб, «Расулulloҳ (с.а.в.) халифаси қилиб Али бин Абу Толибга байъат қилинмагунга қадар бу қилич қинига кирмайди!» — дея хитоб қилди. Улар нега Бани Саид йиғилишига боришмади?..

Авалло йиғилиш бўлишидан беҳабар эдилар. Хабар олганларида эса «ғишт қолипдан кўчганди». Шундай муҳим ишни бир—икки соат ичида ва асҳобларнинг кўпчилиги бўлмаган бир йиғилишда ҳал қилиш мумкин эмас, деган фикр уларни тўхтатганди. Борсалар ва йиғилишга қўшилсалар, барибир сайлов улар истагандек бўлмаса—чи. Аммо, натижада ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг халифа қилиб тайинланиши улар ташвишини йўқотди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Бани Саид йиғилишидан, жангда ғалаба қозонган кўмондондек қайтмади. Чунки у бир неча соат аввал бу йиғилишга келаркан халифаликни қўлга киритиш орзуси йўқ эди. У Расулulloҳ (с.а.в.)нинг бир биродарига: *"Эй, Абдурахмон бин Самура, халифалик истама. Билгилки, агар амирлик сенга истагинг сабаб берилса илоҳий ёрдамдан маҳрум бўласан. Агар у, сенга истамасанг ҳам берилса ёрдам кўрасан"*, деганларини энштганди. Исломи динини қабул қилгандан буён энг самимий орзуси Расулulloҳ (с.а.в.)нинг кўрсатган йўлидан юриш, ҳаётини у келтирган қоидалар асосида тўғрилаш эди. У ўргатган исломий ҳаётда яшаш эди. Бир давлат бошлиғи бўлиш орзу—ҳаваси ҳаёлига ҳам келмаганди. Шу сабаб, у зиммасидаги вазифада Аллоҳ таолонинг кўмагидан умидвор эди.

Фикру, ишончи бу бўлган ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни уйида «табриклаймиз, шу ондан Расулulloҳ (с.а.в.) халифаси бўлдингиз» — дея қаршилашмади. Оила аъзолари ҳам унда зафар сархушлигини сезишмади. Узоқ йиллардан буён биродарлик қилиб келаётганлар, бугун ғурур билан кўтарилган бошни кўришмади.

Чунки ҳазрат Абу Бакр (р.а.) қалбида бу бегона туйғулар меҳмон бўлмаганди. У исканжадаги инсонларни сотиб олиб озод қиларкан, қуллик қарзини бажаргани, қобил мўминга хос ҳаракат қилгани учун Раббига ҳамд айтган. Аммо, озод қилинган инсонлар унинг ғурур ва кибр билан ўзларини томоша қилган ҳолда кўришмаганди. Шафқатсиз азоблардан қутқарилиб, ҳуррият берилган Билол унинг ёнида ҳеч қачон миннат остида қолмаган, боқишларида ҳам яхшилигини ёдга солувчи туйғу борлигини умуман сезмасди. Халифалик унга фақат ташвиш ва масъулият келтирарди. Кечагача фақат бир оила бошлиғи, шу умматнинг бир одами эди, холос. Энди эса, «ЛА ИЛАҲА ИЛЛАЛЛОҲ. МУҲАММАДУН РАСУЛУЛЛОҲ» деган ҳар бир инсоннинг дарди, унинг ҳам дарди бўлажак. Бу инсонлар фаровон бўлишмаса, Буюк Мавло Абу Бакрни сўроқ қилади.

Шу туйғу—фикрдаги инсон, халифалик вазифасини олгани учун севинолмасди. Ўта оғир шартга кўра халифа бўлганди. Бирор қабила бошлиғи ё давлат бошлиғига ваколат бериб бўлмасди. Эрон шоҳи, Византия императори ёки Миср қиролига ваколат бериш эмас, балки улардан кўра адолатли, муваффақиятли идора тизимини йўлга қўйиш ва юритиш лозим эди. Аммо, оламларга раҳмат бўлган Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан сўнг вазифани бошқаришнинг алоҳида маъноси бор. Инсоният яратилибдики, Унинг (с.а.в.) тенги туғилмаган, қиёматга қадар ҳам туғилмаяжак. Онадан туғилган ҳар инсон Унинг (с.а.в.) шафоатига муҳтождир. Ҳеч бир Пайғамбарга насиб бўлмаган «Мақоми Маҳмуд»нинг ягона таянчи, «Шафоати Узмо» (энг буюк шафоат)да танилган ягона Пайғамбар... Шундай Пайғамбар (с.а.в.)нинг халифаси бўлиш ўта оғир ва масъулиятли эди. Шу сабаб у уйига келганда «келинг бу муваффақиятни қутлайлик»

демас, дея олмасди ҳам.

Давлат бошлиғи бўлиш кўпгина имкониятлар ҳам берарди. Имкониятлардан фойдаланишни билган киши учун омад эшиги мутлақо очилган ҳисобланади. Бундан кейинги ҳаётини ҳузур—ҳаловатда, айтганини икки қилинмасдан ўтказиши мумкин. Аммо, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг виждонида бунга изн йўқ. «Мўминлар дарди ила дардланмаган амир» сифатида Аллоҳ таоло ҳузурига боришга рози эмас. Шу сабаб, унинг уйга қайтаётганини кўрганлар чехрасида ҳеч бир севинч ва мамнуният (белгиларини) аломатларини кўришмади. Жонини беришга рози бўладиган, Пайғамбарини йўқотган киши сифатида у қандай севина оларди?... Ҳаётида учраган энг катга мусибат қайғусида ёнаркан, халифалик унга шодлик келтиролмасди.

Ҳа, Расулulloҳ (с.а.в.) қолдирган бўшлиқни тўлдириб бўлмасди. Бошқа бировнинг тўлдириши эса хаёлга ҳам сиғмасди. Куч нимага, қўлдан нима келса қилинар. Жаноби Ҳақдан ёрдам сўралар ва Унга ишониларди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) шу ва шунга ўхшаш хаёллар оғушида тунни ўтказди.

* * *

Ҳазражликларнинг ёнғиндан кўрққандек халифа тайинлашга туришлари Расулulloҳ (с.а.в.) вафотлари хабарининг ёйилишига сабаб бўлди. Шошилишмаса, Расулulloҳ (с.а.в.) эл бирлигида дафн қилинса, сўнг 99 Муҳожир ва Ансорлар иштирокида бамайлихотир сайлов ўтказилса янада яхшироқ бўлмасмиди?...

Бу масалада, «Асҳоб уммати бир дақиқа бўлсин бошсиз қолмаслиги учун, ҳазрат Пайғамбар (с.а.в.)ни дафн қилишларини ҳам кутмасдан халифа сайловини ўтказишганлари» — дея изоҳли сўзлар сўзланганди.

Масалага бу томондан қаралса, бу ёқда юзлаб кишиларга ва ҳазрат Абу Бакр (р.а.), Умар(р.а.), Али(р.а.)... каби асҳобларнинг энг фаолларига ҳам хабар берилмаганлигини изоҳлаш мушкул.

Бани Саид йиғилишида халифа сайловини бир — икки кун кейинга қолдириб, асҳобларнинг ҳаммаси қатнашишини кутишга қарор қилинса бўлмасмиди?.. Фикримизча, энг тўғри йўл шу эди. Ўшанда Ҳошимийларнинг эътирозлари ҳам бўлмас, яхши натижага эришилган бўларди. Шунақа сайлов ўтказилганда ҳам, асҳобларнинг кўпчилиги яна ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни тайинлашларига шубҳа йўқ эди. Чунки Расулulloҳ (с.а.в.) «Мендан сўнг халифа фалончи» демасалар ҳам, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг энг маъқул номзодлиги аён бўлган, «кўринган манзилга бошловчининг кераги йўқ» ҳақиқати кўнгиллардан жой олганди.

Расулulloҳ (с.а.в.) ўн йил Мадинада имомлик вазифасини бошқардилар. Ўзлари қатнашмаган вақтлари кимни тайинласалар намозни ҳам у ўқитарди. Бир тарафдан амирлик имомлик дегани эди. Тажрибаларга кўра амир бўлган жойда бошқаларга бу вазифа юклатилмасди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) эса шахсан Расулulloҳ (с.а.в.) томонидан масжидда пайшанба кечасидан эътиборан душанба тонгига қадар ўн етти вақт намозни ўқитишга буюрилганди. Унга меҳробга ўтиш амри берилганини хотирловчилар бор эди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) топилмаганда Ҳазрат Умар (р.а.) ўтган, лекин унинг йўғон овозини эшитган Расулulloҳ (с.а.в.) «Аллоҳ таоло ҳам, мўминлар ҳам Абу Бакрдан бошқасига рози эмас» дея, Абу Бакр (р.а.)ни топишни ва меҳробга ўтказилишини буюрган эдилар.

Расулulloҳ (с.а.в.)га яқин бўлган ҳазрат Али (р.а.), амакиси Аббосдек инсонларнинг давомли равишда Пайғамбаримиз (с.а.в.) хоналарига кириб—чиқишларига қарамасдан, бу ўн етти вақтдан бирига ҳам изн олмади.

Бани Саид йиғилишга боришмаганларида хазражликлар Саъд бин Убодага қўл беришар ва ишни ҳал қилишарди. Ҳолбуки, бу ҳолда янада устун, янада қобилиятли инсонлар ортда қолиб, иш муносиб соҳибига тегмасди.

* * *

Саъд бин Убода Расулulloҳ (с.а.в.)га халифа бўладиган фазилат эгасимиди?.. Ёки ҳазрат Абу Бакр (р.а.), Умар (р.а.) каби буюк инсонлар бор жойда унинг халифа қилиб тайинланиши тўғри қарор ҳисобланадими?..

Бу сўроққа «ҳа» жавобини бериш мумкин эмас, Расулulloҳ (с.а.в.) асҳоби бўлиш, ҳамма ишни муваффақиятли бошқара олади, ҳар мавқе ва мақомга муносиб дегани эмас эди. Унинг сайловдаги ҳаракатлари ҳам бу мақомга муносиб эмаслигига бир далил. У ҳаётининг сўнги беш йилини ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га ҳам, ҳазрат Умар(р.а.)га ҳам байъат қилмасдан ўтказди.

Савр ҳеч қандай тарафлама халифаликка ҳазрат Абу Бакр (р.а.)дан-да муносиблигига даъво қила олмади. Расулulloҳ (с.а.в.)ни ҳазрат Абу Бакр (р.а.)дан ҳам яхшироқ таниши, исломни ундан-да яхшироқ билиши ва тушунтира олишини айтолмасди.

Ҳазрат Ойша (р.а.)га тўхмат қилиш воқеаси ҳануз ҳамманинг ёдида бўлиб, бу бўҳтон Ҳазраж қабиласидан бўлган ва «мунофиқлар раиси» дея танилган Абдуллоҳ бин Убай бин Салул исмли киши томонидан қилинганди. Бир ойгача ваҳийнинг тўхтаб қолиши Расулulloҳ (с.а.в.)нинг изтироб чекишларига сабаб бўлган, натижада масжидда туриб бу тўхматни қилган кишининг жазосини беришни айтгандилар. Авс қабиласи бошлиғи Усайд бин Ҳудайр:

— Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, айтаётган одамнинг Авсдан бўлса, унинг жазосини берамиз. Агар Ҳазражлик биродарларимиздан бўлса ҳам жазолаймиз, деган, аммо Саъд бин Убода унинг сўзини бўлиб:

— Ҳеч нарса қилолмайсан. Сен бу ишни қилган Ҳазражлик одам эканлигини билганинг учун айтаяпсан, — деди.

Ўртадаги масала Расулulloҳ (с.а.в.)нинг номуси эди. Унинг аёли ҳақида гап борар, Саъд эса бу бемаъни бўҳтонни қилган киши ўз қабиласидан бўлгани сабаб муҳофаза қилар, аммо мен кимни кимдан ҳимоя қилаяпман, демасди. Шундай чиркин воқеада Расулulloҳ (с.а.в.)ни эмас, қабиласидан бўлган мунофиқ бир кишини ўйлаган Саъд қандай қилиб «Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифаси» бўла олади?... Шундай муҳим ва жиддий масалада кўзи қабиласидан нарига ўтолмаган шахс қандай қилиб бутун мўминларга амир бўла олади?..

Саъд ҳақиқатдан сахий инсон эди, сахий бир оиладан чиққанди. Ўзидан кейин ўғли Қайс ҳам бу сахийликни давом эттирди. Қабилadoшлари ўртасида ҳурматли мавқеи бор эди. Аммо, булар ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бор жойда халифалик мақомига кўтарилиши учун етарли эмасди.

Уни халифаликка кўтариш қайғусида юрганлар ҳам, энг яхши ва муносиб инсонни топишгани учун эмас, балки қабилadoшлиги сабаб бу ишга ташаббус кўрсатишганди. Агар ҳақиқатдан муносиб кўришганда эди, бу қадар шошилишмас, катта йиғилиш ўтказиб тайинланишини иштарди.

Улар бу ҳаракатлари билан ислом тарихидаги энг муҳим сайловнинг ўтказилишига тўсиқ бўлишганди. Аммо Расулulloҳ (с.а.в.) учун энг олий халифа тайин эди.

Бани Саид соялигида ўтказилган йиғилиши ва натижаси қисқа вақтда ёйилиб, бутун Мадинада эшитмаган киши қолмади. Пешин намозига масжидга йиғилганларнинг нигоҳи таниш янги халифани қидирарди.

Ниҳоят, минбар қаршида оқ танли, ёноқлари ва кўзлари чуқур, пешонаси тор, пешонасининг ўнг томонидаги сочлари тўкилган, ўрта бўйли, соқоли хинага бўялган бир киши кўринди. Кейинги пайтда намоён бўлган бу одам ҳазрат Абу Бакр (р.а.)дан бошқа бўлиши мумкин эмасди. Келиб уч зинапояли минбарнинг иккинчи зинасида ўтирди. Бундан кейин ҳам учинчи пиллапояга умуман чиқмади ва Расулulloҳ (с.а.в.) ўтирган жой доимо бўш қолди.

Бу орада ҳазрат Умар (р.а.) туриб Аллоҳ таолога ҳамд келтирди ва шундай деди:

— Эй, инсонлар, кеча сизга Расулulloҳ (с.а.в.) ўлмаганликларини, ҳушдан кетганликларини айтгандим. Бу сўзларим Аллоҳ таолонинг китобидаги бирор оятга, ёки Расулulloҳ (с.а.в.)нинг сўзларига таяниб айтилмаганди. Аммо мен Пайғамбар (с.а.в.) бизнинг ишларимизни тўғри йўлга солиб, бизни охират йўлчиси қилиб сўнг вафот этади, деб умид

қилибман. Аммо, ишонаманки Раббимиз, Расулига ҳидоят кўрсатганидек, бизга ҳам қўлимиздаги Қуръон воситасида ҳидоятни кўрсатади.

Шу бир ҳақиқатки, Аллоҳ таоло сизнинг ишингизни энг хайрли киши қўлига топширди ва Расулига биродарлик қилган дўстини халифа қилди. Туриб уни дуо қилинг.

Туриб бирма-бир ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг қўлидан тутдилар, Аллоҳ таолонинг Расулига халифа сифатида кўришларини ва итоат қилишларини билдиришди.

Байъат тугагач, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўрнidan турди ва Аллоҳ таолога ҳамд ўқиб, Расулуллоҳ (с.а.в.)га салоту салом қилгандан сўнг шундай деди:

— Эй, инсонлар!.. Сизга амир қилиб тайинландим, ҳолбуки, мен сизларнинг энг хайрлийингиз эмасман. Шу сабаб, агар вазифамни яхши бажарсам, менга ёрдамчи бўлинг. Хато қилсам, тўғри йўлни кўрсатинг. Тўғрилиқ бир омонат, ёлғончилик хиёнатдир. Ораларингиздаги заиф киши ҳаққини олиб ўзини таслим этгунга қадар, Аллоҳ таолонинг изни ила менинг назаримда қудратли инсон бўлиб қабул қилинади. Ораларингизда қудратли бўлган киши, ўзидан ҳақ олиниб эгасига топширилмагунча, Аллоҳ таолонинг изни ила менинг назаримда заиф инсон сифатида кўрилади. Бирор жамоа ақл ва динга тўғри келмайдиган ёмонликларни тарқатса, Аллоҳ таоло у жамоага бало (қулфат) ёғдиради.

Мен Аллоҳ таоло ва Расулига итоат этсам, сиз ҳам менга итоат қилинг. Аллоҳ таоло ва Пайғамбарига исён қилсам унда менга итоатингиз керак эмас. Намозингизни ўқинг, Аллоҳ таоло сизларга раҳмат ва марҳамати ила муомала насиб қилсин.

Буюк халифа шу қисқача нутқдан сўнг меҳробга ўтди ва намозни бошлади. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) нинг хутбаси қисқа ва лўнда эди. Уни тинглаганлар Расулуллоҳ (с.а.в.)га халифаликка ҳақиқатдан муносиб инсон қаршисида эканликларига яна бир бора ишонч ҳосил қилишганди. У сўзларини буюкларнинг энг гўзал фазилати бўлган камтарлик билан бошлаб, "сизнинг энг хайрлийингиз эмасман" деганди. Шунақа дейиши ҳам керак эди. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг асло кибранмаганлиги, доимо камтаринлик билан муомалада бўлганлигини биладиган кўплаб инсонлар шу онда масжидда ўтиришарди. Улар Расули Мухтарам (с.а.в.)нинг «Аллоҳ ризолиги учун камтарин бўлганни Аллоҳ таоло юксалтиради» хабарини тинглаган инсонлар эди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу сўзлари билан бундан кейинги режаларни ҳам айтиб ўтганди. Ижро ўзига, тафтиш мўминларга оиддир. Инсонлар кўр — кўрона эмас, онгли тарзда севиб — севиб итоат қилишлари керак.

Давлат бошлиғини тафтиш қилиш ва керак бўлса ҳақ йўлни кўрсатиш уларнинг вазифасидир. Агар халифа Расулуллоҳга (с.а.в.) итоат этишда сусткашлиқ қилса, у ҳолда инсонларнинг халифага итоат қилиши мажбурий эмасдир.

Бу сўзлар икки кундан кейин унутиладиган сўзлар эмас, балки бахтиёрлиги Расулуллоҳ (с.а.в.)га боғлиқ бўлган бир инсоннинг жиддий ва самимий ифодалари эди. Халқ ҳам, халифа ҳам айни қонунга, ҳукмларга амал қилган ҳолда барча йўллар Аллоҳ таолога ва Пайғамбарига итоат марказида бирлашади. Адолат энг муҳим масала бўлиб, бой-у фақир, бадавлат-у қул, барчаси бир хил шарт олдида муҳокама қилинар, халифанинг кўзи даъво соҳибида эмас, адолат тарозусида бўлар ва Ҳаққа таянганнинг елкаси ерга тегмас.

Буюк Халифа бу сўзлари билан «инсонларнинг халифага итоатидан-да муҳими, халифанинг Аллоҳ таоло ва Расулига итоатидир», деган ҳақиқатини англатиш эди. Халифа ўз вазифасини бажармаса фуқародан нимани кутиш мумкин?

* * *

Масжидда ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га байъат қилинаркан, Расулуллоҳ (с.а.в.) ювилиб кафанланганди. Ювиш иши ҳазрат Ойша (р.а.)нинг хонасида ўтказилган. Ҳазрат Али (р.а.) ювган, Усома ва Шукрон сув қуйган, Аббос ва икки ўғли Фазл ва Қусом, Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг муборак вужудларини ўнгга, чапга (ағдаришда) ўгиришда ёрдам беришганди.

Кийимлари ечилмасдан ювилган Пайғамбаримиз (с.а.в.) уч қават кафан ичига қўйилди. Кейин эса икки одам чақирилди. Бири Абу Убайда бин Жарроҳга, иккинчиси эса Абу Талҳага юборилди.

Абу Убайда Маккаликларга, Макка одатига кўра қабр қаздирди. Абу Талҳа Мадиналик бўлиб, Мадиналиклар одатига кўра қабр қазир ва қабрнинг қибла томонини бир миқдор ўйиб «лаҳад» дея номланган шаклга келтирарди.

Абу Убайдани топишолмади, Абу Талҳа келди ва Расули Акрам (с.а.в.) учун шундай қабр қазилиши аён бўлди.

Расулуллоҳ (с.а.в.)ни қаерга дафн қилишни ўйлашарди. Бақи қабристонига биродарлари ёнига қўйилишини таклиф қилувчилар ҳам бўлди. Бир қисми қабрнинг масжидда қазилишини айтишарди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)дан *«Пайғамбарлар сўнгги нафасларини берган жойда дафн қилинганликларини»* эшитганини айтди. Шу билан Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг муборак вужудлари бир томонга олинди ва Абу Талҳа қабрни қазиди.

Бироздан сўнг Пайғамбар (с.а.в.) хоналарида ёлғиз қолдирилди.

Авалло эркалар кириб жамоат бўлмасдан якка—якка намоз ўқидилар. Кейин аёллар, кейин болалар, кейин эса хизматкорлар киришди.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) ёнларида намоз ўқийдиган бирор киши бўлганда жаноза намозини асло якка ҳолда ўқимас эдилар. Аммо, бу сафар У (с.а.в.)нинг намози нега масжидга чиқарилиб, жамоат ҳолида ўқилмади?.. Бунинг сабабини билмаймиз.

Сешанба куни ювилиб, кафанланган ва юқоридагидек тарзда намози ўқилган Пайғамбаримиз (с.а.в.) сешанбадан чоршанбага ўтар кечаси тупроққа қўйилди. Қабрга ҳазрат Али (р.а.), Усома, Фазл ва Қусомалар тушишди. Олтмиш уч йил аввал дунёга етим бўлиб келган, энди дунёни етим қолдириб кетган буюк Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг муборак вужуди туширилди, ҳурмат билан тупроққа қўйилиб, усти ёпилди. Бу хона Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг қабри, ҳам севимли аёли ҳазрат Ойша (р.а.)нинг хонаси бўлиб қолди.

«АЛЛОҲУММА СОЛЛИ АЛА МУҲАММАДИН АБДИКА ВА НАБИЙЙИКА ВА РАСУЛИКАЛ КАРИМ ВА АЛА АЛИҲИ ВА АВЛАДИҲИ ВА АЗВАЖИҲИ ВА АСҲАБИҲИ ВА АТБАИҲИ ВА ИХВАНИҲИ АЖМАЪИН».

* * *

Ёнидаги хонада бўлган мўминлар оналари Ойша, Ҳафса, Умму Салама, Умму Ҳабиба, Савда, Жувайрия, София, Зайнаб, Маймуна ва жориялари Мория, Райҳона... ва жигарпораси ҳазрат Фотима (Аллоҳ таоло ҳар бирларидан рози бўлсин) қазирди, кўмиш овозларининг тўхташи билан дафн иши битганлигини англашганида ҳануз атроф қоронғу, шафақ кўринмаганди.

Қайғули хабар тез ёйилди. Кўп инсонлар буюк Пайғамбар (с.а.в.) ортидан кўзёш тўкиб қолишди. Тенги ва ўхшаши бўлмаган, қайта туғилмайдиган инсонни қайта кўрмаслик қайғусида қовурилишарди. Ягона тасалли, У (с.а.в.) кўрсатган йўлдан борилса, Унга ва Унинг Мавлосига етишиш эди.

Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг вафот хабари бир гуруҳ инсонлар юзида шайтоний табассум ҳам пайдо қилди. Узоқ йиллар кўксиларида сиқилиб келаётган қўрқув туйғусини чуқур нафас билан чиқариб юбордилар. Демак, ортиқ ваҳийнинг тўхташини кўрадиган кунларга ҳам етишади. Бундан сўнг қалбларидаги мунофиқлик туйғуси ҳақида инсонларга гапира олишади.

Расулуллоҳ (с.а.в.)ни тупроққа қўйишгандан бир неча соат кейин икки биродар ўртасида бўлиб ўтган шу суҳбат диққатга сазовордир. Бу икки саҳоба Мадинанинг бир кўчасида лом-мим демасдан ўтиришарди. Иккиси ҳам дардли, иккисининг ҳам қалби ярадор. Бир — бирларига айтадиган кўп нарса бор, ёки ҳеч нарса йўқ. Чунки иккиси ҳам айна бир қайғудан изтиробда, иккиси ҳам айна бир айрилиққа учраган инсонлар эди. Туғилиб ўсган шаҳар, қанчадан—қанча гўзал хотираларга гувоҳ бўлган бу кўчалар энди маъносиз, гўё бегоналашиб кетгандек. Негадир Увайм бин Саид кўнглидаги туйғуларини шундай тилга олди:

— Валлоҳи Расулуллоҳ (с.а.в.)дан олдин ўлишни жуда орзу қилардим.

Биродари Маън бин Адий бошқача ўйлаётганди:

— Аммо мен Валлоҳи Расулуллоҳ (с.а.в.)дан аввал ўлишини орзу қилмагандим. Истардимки, Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳаётликларидида кўрсатган эътиқодимни, вафотларидан кейин ҳам исботласам.

Маън бу сўзларининг самимийлигини тўла исботлаган, пайғамбарлик даъвосида чиққан Мусайлама кўшинига қарши курашиб, шаҳид бўлганди. Биродари Уваймга келсак, уни яқиндан билиш учун бу воқеадан бир неча йил олдин Расулуллоҳ (с.а.в.)дан сўраган бир савол ва олинган жавобни хотирлайлик:

— Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари! **«Биринчи кундан тақвога асосланган масжид - Сизнинг ўшанда туришингиз лойиқроқдир. Унда покланишни хуш кўрадиган кишилар бор. Аллоҳ эса покланувчиларни севар.»** (Тавба сураси 108-оят) оятида келтирилганлар кимлар эди?

Расулуллоҳ бу саволга жавоб берарканлар, муборак кўзларини ёнидаги зотга қаратиб: *«Увайм бин Саид улардан бири сифатида қандай ажойиб инсон»*— деган эдилар.

Булар ана шундай асҳоблар орасида кам танилган, аммо улар Аллоҳ таоло ва Расули томонидан тақдирланиб, тақдир улар исмини бахтли инсонлар қайд қилинадиган дафтарга, ўчирилиши мумкин бўлмаган сиёҳда ёзганди,

"Аллоҳим, сен тилаганини қилишга қодирсан..."

ХАЛИФАНИНГ ИЛК КУНЛАРИ

Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг дафн этилишидан сўнг ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Усома кўшинининг дарҳол қароргоҳда тўпланишини буюрди. Пайғамбаримиз васияти — бу кўшинни куттирмасдан юбориш эди. Вафот сабаб тарқалган ва шаҳарга келган кўшин яна «Журф» номли жойда тўплана бошлади.

* * *

Мадинадаги ҳаётнинг сўнгги йили, араб қабилалари исломни қабул қилди. Кўп қабилаларнинг кетма—кет элчилар юбориб ширк ҳаётига нуқта қўйишганини кўрган Пайғамбаримиз (с.а.в.) катта мамнуниятда эдилар. Узоқ йиллар сабр ва сабот билан қилинган ҳаракатларнинг мевасини олиш, албатта мамнунлик келтирарди.

Баъзан атрофдаги қабилаларнинг бир — бирлари билан урушиб мусулмон бўлиши бир гуруҳ қабилаларни кўрқитиб қўйган, атрофларини мусулмон қабилалар ўраб олишганини кўриб улар ҳам исломни қабул қилганликларини билдиришарди.

Шаҳодат калималарини келтириб, ўзларини хавфсизликка олган, аммо хануз ислом динини руҳларига яхши сингдира олмаган бу қабилалар хабарни эшитиб, шошиб қолишди. Пайғамбар (с.а.в.)нинг вафотларини эшитгач, ўтириб аҳволларини бир кўздан кечириб чиқишди. Айниқса, ишнинг моддий жиҳати оғир бораётганди. Пешона тери билан топилган молнинг қирқдан бирини закот сифатида бериш ёқмасди. Бир қарашда бу заҳмат билан топилган молни обориб «мен емадим, сен е " дея ташлаб келишдан иборат эди. Натижада ислом динида қолиш, аммо закот бермасликка қарор қилишди. Расман Мадинага бориб «биз шу шартлар асосида мусулмон бўлиб қолишни хоҳлаймиз» демоқчи бўлишди.

Бир гуруҳ қабилалар ислом билан алоқаларини умуман узишди. Мадина Расулуллоҳ (с.а.в.)ни йўқотиб, кетидан «Диндан қайтиш» хабарлари ила ўралганди. Эрталаб бир қабила, оқшом тушмасдан бошқа бир қабиланинг диндан қайтгани ҳақида хабар келарди. Бир пайтлар исломга кириш урушини бошлаган қабилалар, энди худди шу урушни закот бермаслик ёки умуман исломни тарк этиш учун қилмаётганди. Бу қарорга келганларнинг кутмасликлари ҳам аён эди. Тўсатдан уруш бошлаб, Мадинага бостириб келишлари мумкин эди. Ҳазрат Ойша

(р.а.)нинг фикрича, халқ тунда ёмғирга учраган қўй сурувидек нима қиларини билмас, ишни нимадан бошлашга қарор қилолмас ҳолга келган эди.

* * *

Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг вафот хабари Маккага етгач, халқ нима қиларини билмай қолди.

Қилич даҳшатидан шаҳодат калималарини келтирган инсонлар «энди бу иш тугайди» дея, фурсат шу фурсатдир, деб эски ҳаётга қайтишга қарор қилишган ва бир гуруҳ одамларни тўплаб, арз қилмоқчи бўлишганди. Ҳатто самимий мусулмон бўлган вали Аттоб бин Асид жон кўрқувида қочиб яширинганди.

Мана шундай аҳволда Макканинг фаолларидан бўлган Суҳайл бин Амр Каъба олдида тўпланган халойиққа қарата шундай деди:

— Эй, инсонлар, исломни энг охири қабул қилган сизларсиз. Шу сабаб катта айрилиққа учрадингиз. Бўлмаса илк дафъа бу динни тарк этувчилар ҳам сизлар бўлмангиз.

Бу сўзлар тўпланганларни жиддий фикрлашга даъват қилди ва натижада иймон ва исломнинг азиз, қадрли виждон амрига ҳавола қилинди.

Суҳайлнинг бу нутқи катта фалокатнинг олдини олганди. Агар Маккаликлар такрор куфр ҳаётларига қайтишса, бу бошқа арабларга катта таъсир қилар, қайтиш ҳаракатлари мислсиз ортади. Шунингдек, араблар исломни қабул қилиш учун уларни кутишган. Макка фатҳини кутган икки йил исломни қабул қилиш йили бўлганди.

Суҳайл бин Амр машҳур киши эди. Ҳудайбияда қурайишликлар номидан битимга имзо қўйган у эди. Бадр муҳорабасида асир тушганда ҳазрат Умар (р.а.):

— Изн бер, эй, Аллоҳнинг Расули, Суҳайлнинг тишларини уриб тўкайин. Сенга қарши гапиролмайдиган бўлади, — деган.

Расулуллоҳ (с.а.в.) эса унга жавобан шундай деган эдилар:

— Эй, Умар, Аллоҳнинг Пайғамбари бўлсам ҳам, бир инсонни айбдор қила олмайман. Қаердан биласан, эртага унинг сен ҳақингдаги фикри ижобий томонга ўзгариб қолар.

Бу воқеадан олти йил ўтгач мусулмон бўлган ва иймонда ҳақиқий сабот кўрсатган Суҳайл, шу гаплари ила тобора катталашиб бораётган ҳаракатни тўхтатган ва кўпгина инсонларнинг ҳидоятда қолишига сабабчи бўлганди. Ҳазрат Умар (р.а.) бу воқеани эшитиб, кўзлари ёшга тўлди. Расулуллоҳ (с.а.в.) мўъжизаларига гувоҳ бўлиш бахтига эришди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Усома қўшинини йўлга чиқаришга қатъий қарор қилганди. Чунки Набийлар Султони Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг сўнгги васиятлари исломни қабул қилиш учун Мадинага келган элчи гуруҳларига, ўзи қандай икром қилса шундай икром қилинишини, Усома қўшинининг кечикмасдан йўлга чиқарилишини амр қилиш эди.

Аммо асҳоблар орасида қўшиннинг кетишини тўғри тушунмаганлар ҳам бор эди. Чунки қўшин кетгач Мадина ҳимоясиз қоларди. Ҳолбуки, бу шаҳар исломнинг бешиги ва қалъаси ҳисобланарди. Ҳукумат маркази қўлдан чиққач мусулмонлар учун ҳеч бир жой Мадинанинг ўрнини босолмасди. Ниҳоят бир неча киши вакил бўлиб келди:

— Эй, Расулуллоҳнинг халифаси, қўшиннинг Мадинадан кетиши фалокат келтиради. Бу масалада эҳтиёткорлик билан иш қилинишини истаймиз, — деди ва қилинадиган босқинга қарши кучнинг Мадинада бўлишини тушунтиришга ҳаракат қилди.

Уларнинг самимий эканлигига асло шубҳа йўқ эди. Ўз фикрлари билан тўғри ва қилиниши керак бўлган ишни таклиф қилишаётганди. Аммо, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) қароридида қатъий турарди. Ва уларга қарата шундай жавоб қилди:

— Ёлғиз қолсам ва мени бу ерда йиртқич ҳайвонлар тилка—пора қилишини билсам ҳам бу қўшинни юборардим...

Ортиқча сўзга ўрин йўқ. Сўнгги сўз халифадан чиқади. Кечагина итоат қилишга сўз берган инсонларига қарши биринчи кунданок «йўқ, истамаймиз» дея олишмасди. Зиммаларидаги хотирлатиш вазифасини бажарганликларига ишониб ортга қайтдилар.

* * *

Бир—икки кунда қўшин тайёргарлиги битди. Аммо ҳали кўнгиллар нотинч, андишалар кетмаганди. Чунки кетма—кет келаётган хабарлар юракларни титратар, қалбларга қўрқув соларди. Шахсан қўмондон Усоманинг ўзи шу фикрда эди. Қўшинда оддий аскар вазифасини бажарувчи Умар бин Хаттоб (р.а.)ни чақирди. Халифа ёнига бориб аҳволни тушунтиришни буюрди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу сўнги таклифни ҳам рад қилиб, қашқирларга ем бўлса ҳам Расулulloҳ (с.а.в.)нинг васиятини бажаришини айтди. Ҳазрат Умар (р.а.) бу сафар иккинчи бир таклифни айтди:

— Ансорнинг сендан бир истаги бор, эй, Абу Бакр.

— Нима?

— Қўшин қўмондонлигини тажрибалироқ, каттароқ кишига топшириш.

Бу таклифдан ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўрнидан туриб кетди. Ҳазрат Умар (р.а.)нинг соқолидан тутди:

— Онанг сендан айрилсин, эй, Хаттобнинг ўғли!.. — дея бақирди. Уни мен тайинладиммики, четлаштиришга ҳаққим бўлса?.. Қиладиган биринчи ишим Расули Акрам (с.а.в.) ишларини бузиш бўлсинми?..

Бу хитоб ҳазрат Умар (р.а.)ни ўзига келтирди. Бу таклифни айтганига ҳақиқатдан пушаймон бўлди. Халифанинг вазифаси, Расули Муҳтарам (с.а.в.) тартибини имкон қадар муҳофаза қилиш эди.

Ахир, тўғри—нотўғри қолдирилган идора услубини тузатиш ва ислоҳ қилиш мақсадида иш бошига келган эмаску...

Ҳа, Усома навқиронлик даврида эди. Бадр ва Уҳуд муҳорабаларида ёш бола бўлганлиги сабаб қатнашолмаган, тўғрироғи Набийи Акрам (с.а.в.) томонидан изн берилмаганди. Ўшанда уни жангдан четлатган Пайғамбаримиз (с.а.в.) бу сафар қўшин қўмондонлигига тайинлаганди. Ўша пайт муҳорабадан четлаштириш қанчалик тўғри бўлган бўлса, бу сафар тайинланиши ҳам шунчалик маъқул эди. Бу Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ёшларга қанчалик муҳим аҳамият бериш белгиси эди. Шунингдек, Вадо ҳажидида оти орқасига шахсан Усомани олгани ҳам кўпчиликнинг ёдида. Ҳолбуки, агар Пайғамбаримиз (с.а.в.) яёв юраётган бирор кишини миндирмоқчи бўлсалар, катта ёшли инсонлар турганда бир йигитни олармиди?

Қўшинда ҳазрат Умар (р.а.) томонидан тилга олинган фикр соҳиблари чорасиз бу ҳукмни қабул қилишди. Улар бу сафарга Аллоҳ таоло ризолигини олиш умидида чиқишаётганди. Аллоҳ таоло ризолигига эса, Расулulloҳ (с.а.в.)га боғлиқ тарзда эришиларди. **«Айтинг (эй, Муҳаммад): "Агар Аллоҳни севсангиз, менга эргашингиз. Шунда Аллоҳ сизларни севади ва гуноҳларингизни мағфират этади. Аллоҳ кечирувчи ва раҳмликдир».** (Оли Имрон 31-оят)

«Аллоҳ таолонинг Расули албатта мenden кўра тўғрироқ фикрлайди» деган хаёл қўшиндаги ҳар бир киши хаёлида ҳоким бўлди...

* * *

Тайёргарликлар тугагач, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) қароргоҳга келди. Қўшин ёш қўмондон буйруғи билан йўлга отланди. Усома отлиқ, халифа эса яёв йўлга тушишди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг оти, Абдурахмон бин Авф томонидан етакланиб келаётган эди. Бундан Усома хижолат бўлди ва халифага эътирозини айтди:

— Эй, Расулulloҳнинг халифаси, ё сен ҳам мин, ё мен ҳам яёв юраин.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) жавоб қилди:

— Йўқ, сен тушмагин, мен ҳам минмайин. Оёқларим Аллоҳ таоло йўлида бир соатгина юрса нима йўқотардим?..

Ва юриш шу ҳолда давом этди.

—Изн берсанг, эй Усома, Умар ёнимда қолса.

— Албатта, эй, Расулуллоҳнинг халифаси, кейин ҳазрат Умарга юзланиб:

— Қўшиндан айрил эй, Умар халифа билан қоласан, — деди.

Кейин ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Усома ва бошқа қўмондонларга юзланиб, шундай деди:

— Хиёнат қилманг. Битимни бузманг. Ўлжа моллари тақсим қилинмасдан ўзингиз учун бирор нарса олманг. Бировнинг қулоқ-бурнини кесиб нуқсонли қилиб қўйманг. Болаларни, кексаларни, аёлларни ўлдирманг. Хурмо дарахтларини кесманг ва ёндирманг. Ҳеч бир мевали дарахтни кесманг. Бирор қўйми, сигирми, туями, фақат ейиш учунгина сўйинг. Ибодатхоналардаги инсонларни кўрсангиз, уларни ўз ҳолига қўйинг. Турли таомлар билан сизни кутиб олган инсонларни кўрганда, ўша таомлардан еяётганингизда Аллоҳ таолонинг исмини зикр қилинг. Бир гуруҳ инсонларга дуч келасизки, уларнинг сочлари калта кесилган ва сариқдир. Ана ўшалар сизнинг душманларингиздир, улар билан жанг қилинг. Энди Аллоҳ таолонинг исмини зикр қилиб йўлга чиқинг. Кейин Усомага юзланди:

- Расулуллоҳ (с.а.в.) сенга нимани буюрган бўлсалар, шуни қил. Ортда қолдиришгани сабаб, шошилма, токи ишинг чала қолмасин.

Усома бу амрни олиб йўлга тушди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) эса биродарлари билан Мадинага қараб йўл олди.

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Усома ёнида яёв юриб ўзини кўрсатмоқчи эмасди. У бу йўлда ташланган ҳар бир қадами алоҳида бир даража келтиришига, Мавлосига таборо яқинлаштиришига кўнгилдан ишониб қилаётганди. Унинг яна бир ишончи, бу йўлда эгнига қўнган чанглар эртага мукофот бўлиб қайтади.

Алоҳида бу ҳаракати билан ҳам ва Умар (р.а.) учун изн сўраши билан ҳам қўшин қўмондонига ҳурматини билдирганди. Истаса Умарни шундоқ ҳам қўшиндан ажратиб олиш ва бунинг учун ҳеч кимга ҳисоб бермаслиги ҳам мумкин эди.

Ҳа, Усома Умар (р.а.) қўлида вояга етган ва бир неча йил аввал ўйин ўйнаб юрган ёш бола эди. Аммо, бугун Расулуллоҳ (с.а.в.) томонидан қўшин қўмондонлигига муносиб топилган паҳлавон эди. Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳурмат кўрсатганга Унинг халифаси ҳам ҳурмат кўрсатишга мажбурдир.

Қўшин тўзони туманга қўшилиб узоқлашаркан, икки биродар ҳам Мадинага яқинлашарди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) зиммасидаги юкни янада яхшироқ ҳис қилаётганди. Кетган қўшинга ҳам, қолган одамларга ҳам жавобгар эди. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг «*Ҳар бирингиз бир чўпондирсиз, ҳар бир чўпон сурувига жавобгардир*» деганларини хотирлади.

Ичида бир изтироб бор эди. Бу муборак сўзларни тинглаган вақтда У фақат уч —беш киши учун жавобгар эди. Аммо, энди фақат бир шаҳарнинг эмас, Арабистон ярим оролигача тарқалган ва сони юз мингдан ортиқ инсонлар жавобгарлиги унинг зиммасига юкланганди. Ўгирилди, йиллар бўйи иймон бирлиги яқинлаштирган биродарига боқди. Ажабо, у ҳам шуларни ўйлаётими?..

ХАЛИФАНИ ТАН ОЛИШНИ КЕЧИКТИРГАНЛАР

Саъд бин Убода шундай катта имкониятни бой бериб, инқирозга учраб уйига қайтди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) унга хабар юборди. Келиб байъат беришини айтди. Яхши жавоб қайтмади. Йўқ дебгина қолмасдан, ҳатто тазйиқ қилишса ҳам охиригача бардош беришни билдирганди. Ҳазрат Умар (р.а.) уни ўз ҳолича қўйиб қўйишни маъқул кўрмади. Аммо Башир бин Саъд унга бошқача маслҳат берди: — Эй, Расулуллоҳнинг халифаси, у бир маротаба рад қилдими, тамом, ўлгунича бу қарорини бузмайди. Оила аъзолари, ҳатто қабиладошлари жон

берсалар-да, уни сизга таслим қилиб қўйишмайди. Бир кишининг бош эгмаслиги бизга зарар келтирмайди. Уни ўз ҳолига қўйиш керак.

Баширнинг бу тавсияси яхши қаршиланди. Буларга қарши бирор иш қилмагунча ёки одамларни халифаликка қарши бошламагунча ўз ҳолига қўйишга қарор қилинди.

Ортиқ Саъд бин Убода ўз ҳолича яшар, аммо бировга зарари тегмас, халифага ҳам қарши ҳаракат қилмаётганди. Жамоага қўшилмас, намозларини ҳам ёлғиз ўзи ўқир, ҳаж вазифасини бажарганда ҳам жамоадан айрилган ҳолда қилаётганди. Ҳазрат Умар (р.а.) даврида яна унга таклиф қилинади. У эса туғилиб ўсган юртини тарк этиб, Шом томонларга кетади ва ҳижратнинг ўн бешинчи йилида вафот қилди.

* * *

Ҳазрат Зубайр ҳаётлигида Расулulloҳ (с.а.в.)дан жаннат хушхабарини олган киши эди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг қизи Асмо билан турмуш қурганди ва Расулulloҳ (с.а.в.)га халифа бўлиш ҳаққи ҳазрат Алига тегишли деб ўйларди. Шу сабаб, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га байъат ўқилганини эшитиб, ғазоби қайнаб кетган, қиличини суғуриб, халифалик Али бин Абу Толибга берилмагунча бу қилич қинига кирмайди» дея ҳайқирганди. Керак бўлса бу йўлда жанг қилишдан ҳам қайтмайман, — бу унинг юқоридаги ҳайқирғига қўшимча гапи эди.

Аммо ҳақлимиди?.. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг муборак вужудлари дафн қилинмасдан туриб қиличлар суҳбатлашишидан Аллоҳ таоло ва Расули рози бўлармиди?.. Ҳазрат Али (р.а.)нинг бу мақомга муносиблигини инкор этиб бўлмасди, аммо ҳазрат Абу Бакр (р.а.) муносиб эмасми? Ёхуд Ҳазрат Али (р.а.)нинг халифалик учун номзоди Абу Бакр (р.а.)дан ортиқмиди?

Унинг бу ҳаракатини маъқул кўрмаган Муҳаммад бин Маслама қилични тортиб олди ва икки тош орасига урди. Қиличнинг садоси Зубайр ҳаяжонини босди.

Аммо, фикрини ўзгартирмади. Бир гуруҳ хошимийлар билан бирга ҳазрат Фотиманинг уйига борди. Бу гуруҳ ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га қарши эди.

Ниҳоят, бир кун кимдир: «Сени Расулulloҳнинг халифаси чақираяпти, эй, Зубайр!», — деди.

Зубайр унга жавобан «Бормайман» дея олмасди. Даъватга жавоб Расулulloҳ (с.а.в.)нинг суннатлари эди. Бунинг устига ҳазрат Али (р.а.)нинг халифа бўлишини маъқулловчилар сони ҳам камайганди. Борлари ҳам катта жамоатни ташкил қилмасди. Бориб, масжид эшигидан кирди ва тўғри меҳробга қараб юрди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) меҳробда жамоага юзланган ҳолда ўтирарди. Куёвини кўргач унга томон юра бошлади:

- Эй, Расулulloҳ (с.а.в.) аммасининг ўғли!.. Эй, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг фидокори, сен мўминлар бирлигини бузмақчимисан?..

Зубайр унинг гапини инкор этди:

— Йўқ, эй, Абу Бакр, ундай ниятим йўқ.

— Унда нега шу кунга қадар келмадинг?

Жавоб бўлмади. Ўзини оқлашдан фойда йўқ. Бориб ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг қўлидан тутди:

— Мени маъзур тут эй, Абу Бакр, сени Расулulloҳнинг (с.а.в.) халифаси сифатида қабул қиламан, итоат қилишга сўз бераман.

Шундай қилиб Зубайр, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг вафотларида ҳаяжон билан айтган гапларига нуқта қўйганди. Унинг бу ҳаракати жамоатдагиларни мамнун қилди.

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га байъат қилмаган бир неча Хошимийлар вақти — вақти билан ҳазрат Фотиманинг уйига йиғилишар ва ўзаро баъзи масалаларда суҳбатлашишарди. Ҳазрат Умар (р.а.) бу ҳолдан ғазабланар ва бу жамоани тарқатиш йўлини ахтарар эди. Ниҳоят бир кун бориб эшикдан кирди ва баланд овозда сўз бошлади:

— Эй, Расулulloҳнинг қизи, Валлоҳи сени севамиз. Сенга ҳурматимиз бор. Аммо, бу одамларга тарқалишини буюрмасанг билгилки, бу уйга ўт қуйишдан ҳам қайтмаймиз.

Кейин қайтиб кетди. Унинг кетидан очилган эшик меҳмонларни йўлга отлантирди. Чиранишдан бошқа ҳеч иш қилолмайдиган бу гуруҳ аввалдан қаттиққўл, бир сўзли бўлиб танилган Умар бин Хаттоб (р.а.)нинг бу сўзлари таҳдид эмаслигини тушунишарди. У айтган ишини ҳақиқатдан бажарарди.

Гуруҳ қайта бу уйга тўпланмасликка қарор қилиб, тарқалдилар. Ҳаракатлар шу билан ниҳоясини топганди.

* * *

Охирида асосий шахс ҳазрат Али (р.а.) қолганди. У ҳам рози бўлса, Ҳошимийлар масаласи батамом ҳал бўларди. Бир кун унга:

— Сени Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифаси чақираяпти, эй, Али, — дейишди.

— Бораман.

Вақт ўтказмасдан йўлга чиқди. Кирган хонасида ҳазрат Умар (р.а.), Абу Убайда, Башир бин Саъд каби биродарлари бор эди.

— Салом, эй, Расулulloҳнинг биродарлари.

— Салом, эй, Расулulloҳнинг амакиваччаси. Шундай бошланган суҳбат байъат масаласига келиб тақалди. Ҳошимийлардан ташқари бутун асҳоблар байъат беришгани ва энди бу масала тугатилиши лозимлиги англатилди. Аммо ҳазрат Али (р.а.) бу фикрда эмасди.

— Сиз Ансорларга нисбатан Пайғамбар (с.а.в.)га яқинлигингизни исботладингиз. Улар ҳам сизга халифаликни топширишди. Биз ҳам сизга нисбатан айна далилни келтираемиз. Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи ва салламга ҳаётликлариди ҳам, вафотлариди ҳам энг яқин инсонлар бизлармиз. Агар сиз Аллоҳ таолони ҳурмат қилсангиз, унда адолатли бўлинг ва Ансор сизга берган ҳақни сиз ҳам бизга беринг.

Ҳазрат Умар (р.а.) унинг сўзини бўлди:

— Эй, одам, ҳамма қатори байъат қилмагунча бу ердан жилмайсан.

Ҳазрат Али (р.а.):

— У ҳолда мен янада ҳақли ва муносиб бўлганим учун сенинг бу таклифингни рад қиламан, — дея жавоб берди.

Абу Убайда гапга қўшилди:

— Эй, Абу Ҳасан, ҳақиқатдан ҳам сен фазилатинг, афзаллигинг ва Пайғамбар (с.а.в.)га яқинлигинг билан бу ишга муносибсан. Аммо, одамлар бу кексани халифа қилиб, байъат беришди. Мусулмонлар рози бўлган ишга сен ҳам рози бўл.

— Эй, Абу Убайда сен шу умматнинг энг ишонган вакилисан. Аллоҳ таолога нисбатан ҳурматли бўл. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг давлат раислигини У (с.а.в.)нинг уйдан ўз уйингизга олиб кетманг. Чунки Қуръон бизнинг уйимизга тушди. Қуръон илмларининг чиқиш жойи бизникидир. Инсонларнинг ишини сиздан кўра кўпроқ биз биламиз. Шундай экан, нафс орзуларига берилманг. Яхши натижаларга эриша олмайсиз.

Башир бин Саъд сўз олди:

— Эй, Абу Ҳасан, аминманки, байъатдан олдин одамлар бу гапларни эшитишганда эди, сенга байъат беришарди. Аммо, сен уйингда ўтирдинг ва Сақифага бормадинг. Одамлар сенинг бу мақсадингни билишмади. Энди шу кексага байъат беришди, сен эса кечикдинг.

— Тақдир экан, эй, Башир, мен Расулulloҳ (с.а.в.)ни уйда қолдириб, Сақифага бориб одамлар билан халифаликни талашайинми?..

Ҳазрат Умар (р.а.)нинг сўзлари ҳазрат Абу Убайда ва Башир бин Саъднинг тасаллилари бефойда бўлди. Натижада Ҳазрат Абу Бакр:

— Эй, Абу Ҳасан, агар сенинг бу ишда менга қарши чиқишингни билганимда халифаликни қабул қилмасдим. Энди эса одамлар байъат қилиб бўлишди. Агар байъат қилсанг яхши

бўларди. Шундай қиласан деган умиддаман. Агар хоҳламасанг мажбурламайман. Хоҳласанг яхши бор.

Ҳазрат Али (р.а.) мажлисдан байъат қилмасдан, аммо ғамгин ҳолда қайтди.

* * *

Ҳазрат Алининг илми, жасорати, фазилати тенгсиз эди. Расулуллоҳ (с.ав.)га бўлган севгиси ва боғлиқлиги ҳам шундай эди. Амакисининг ўғли ва куёви эканлиги ҳам маълум эди. Ёшлигидан Пайғамбар (с.а.в.) тарбиясида бўлганлиги ҳам ҳақиқат эди. Шу сабаб халифаликка муносиб эканлигига ҳам шубҳа йўқ эди.

Аммо, бу жамоада халифаликка муносиб бошқа инсонларнинг ҳам борлигини тан олиш керак. Шунингдек, Асҳоблар ичида бу ишни муваффақият билан бошқарадиган инсон ягона шахс дейиш учун кўпгина ҳақиқатлардан кўз юмиш керак.

Одамлар аҳволини энг кўп Ҳошимийларнинг билиши ва давлат ҳукмронлигининг фазилатлари шу оилада қолиши каби масалалар муаммоси эди. Аммо Али (р.а.) ҳам ҳақли эди. Уртада Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг дафн каби муҳим масалалари турганда, Ундан айрилиб Сақифага бориши мумкин эмасди. Ҳеч бўлмаганда у бу воқеанинг бошланганини эшитганида «яхши натижага эришиши учун сайлов ишини Расулуллоҳ (с.а.в.) дафнларидан кейинга қолдирилиши»ни айтарди. Кошки шундай бўлса. Ёки Сақифага борганлар унга ҳам хабар беришса, ёнларига олиб бирга боришса, кейин чиқадиган шундай ихтилофлар бартараф қилинган бўларди.

ФОТИМА МЕРОС ИСТАЙДИ

Расулуллоҳ (с.а.в.) бир дунё салтанат қолдирганди. Айниқса Бадр муҳорабасида қўлга киритилган ўлжанинг бешдан бири Унинг (с.а.в.) идорасига ўтганди. Ўз оиласи бошчилигида бу пуллар садақа ва закот олиши ҳаром қилинган қариндошларига, етимларга, фақирларга, йўлда қолиб кетганларга тарқатиларди. Расулуллоҳ (с.а.в.) бу ишларни керагидан ортиқ бажарар, аммо ҳеч қачон У (с.а.в.)нинг оила аъзолари мажбурий дастурхонларда ўтирмас, давлат бошлиқлари ҳаётига хос ҳаёт кечиришмасди. «Аллоҳим, Муҳаммаднинг оиласига етарли бўлган, томоқларидан ўтадиган ризқни бер» дуосини қилгани маълум эди. Оила аъзолари бир кунда икки марта овқатланишса, бири мутлақо хурмо бўларди. Жаноби Мавло Уни (с.а.в.) оламларга раҳмат қилиб танитаркан, Расулуллоҳ (с.а.в.) ичи хурмо новдаларига тўлдирилган ва ҳамманинг уйида бўладиган тери тўшақда ётардилар.

Эртага тарк этиб кетадиган дунёдан фаришталардек, султонлардек, ҳатто бойлар каби эмас, ўрта ҳол оилалардек, аммо фақир инсон ташвишларини ҳам татиб кўрган киши сифатида айрилиб, ортида моддий қадрли бўлган бойлик қолдирмаганди. Аллоҳ таоло хоҳлаган кишига муҳтож бўлмасдан яшаш тақдирини беради. Шунингдек, қўл остидаги давлатни Аллоҳ таоло ризолиги учун муҳтожларга улашувчилар нақадар бахтлидир.

Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг энг кўп қиладиган дуолари:

«Эй, Раббимиз, бизга бу дунёда ҳам яхшилик ато этгин, охиратда ҳам яхшилик (ато этгин) ва бизни дўзах азобидан асрагин». (Бақара сураси, 201-оят)

Шубҳасиз Буюк Раббимиз севимли Пайғамбари (с.а.в.)га яхши нарсаларни бериб, доғда қолмайдиган, изтироб чекмайдиган бир имкон яратганди.

Бир суҳбатларида Расулуллоҳ (с.а.в.) шундай дегандилар:

— Уҳуд тоғи қадар олтиним бўлсайди, уч кун ўтмасдан тарқатардим ва бахтли бўлардим. Ундан фақат қарзимни тўлаш учун бир неча динор қоларди холос.

Ҳеч ким бу сўзларни Расулуллоҳ (с.а.в.)дек самимий айта олмасди. Қўлига катта давлат келган кунларда «Сиздан кимки ўлиб давлат қолдирса, у мол ворисларига тегишлидир. Ўлиб қарз қолдирганнинг қарзини тўлаш эса менга тегишлидир» деган эдилар ва бу сўзларни

ҳаммага эшиттириб, минбарда сўзлагандилар. Пайғамбаримиз (с.а.в.) бу гапларни айтarkan «ё қўлимда ҳовучимда ҳеч нарса қолмаса...» деган фикрни ҳам ўтказгандилар.

Расулulloҳ (с.а.в.) бировнинг қарзини тўлашга мажбур эмас эди. У фақат қийин аҳволда қолган инсонларга ёрдам қилишни, ташвишларнинг бўлишишни ва буни Аллоҳ таоло ризолиги учун қилишни ўйларди. Инсонларни бахтли ҳолда кўрса бахтли бўлар, уларнинг дардига чора тополса кўнгли ҳузурланарди. Шунингдек, сўнгги нафасларини олаётганда уйида пули йўқ эди. Сафарда минган туясидан бошқа қўй, эчки... каби мол қолдирмади. Ва бир кўроли ҳисобланган қиличи бор эди. Зирҳи эса қарзга олинган арпа учун бир яҳудийга берилганди.

Хайбар томонларда «Фадақ» номли жойда бир ери бор эди. Муҳим масала, Фадақ ерининг меросчилар ўртасида қандай тақсимланиши эди.

Меросчилардан Расулulloҳ (с.а.в.)нинг аёллари ва қизи Фотима бор эди. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг эркак зурриёди бўлмаганлиги сабаб, ҳазрат Аббос ҳаётдаги ягона амакиси сифатида меросдан улуш олиши керак эди. Ҳазрат Фотима қайғули кунлар бироз ортда қолгач, амакиси Аббосни олиб ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ёнига борди:

— Салом, эй, Абу Бакр, — деди ҳазрати Фотима сўзини бошлар экан.

— Салом, эй, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг қизи жавоб қилди Абу Бакр (р.а.).

— Отамдан қолган меросни сўраб келдим.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг юзида маҳзунлик пайдо бўлди. Бироз сукутдан кейин гап бошлади:

— Эй, Фотима, истагингни бажара олмаслигимдан афсусданман. Аммо қўлимдан ўзга чора келмайди.

Нега? Хайратини яширмади ҳазрати Фотима.

Чунки Расулulloҳ (с.а.в.) «*Биз Пайғамбарлар мерос қилиб мол қолдирмаймиз. Биздан қолган мол садақадир*» — деганларини биламан.

— Аммо, У (с.а.в.) менинг отам.

Албатта, бунга ҳаммадан олдин биз гувоҳлик берамиз. Унинг қизини ҳурмат қилиш вазифамиздир. Аммо, У (с.а.в.) келтирганларини татбиқ этишга ҳам мажбуримиз. Шу сабаб сенга мерос қилиб берадиган нарсамиз йўқ.

Ҳазрат Фотима кутилмаган бу жавобдан жуда ранжиди.

Ўрнидан туриб ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг хонасини тарк этди. Кўнгил ойнаси синганди. Оламларга раҳмат қилиб юборилган буюк Пайғамбар (с.а.в.)нинг ҳаётда қолган ягона қизлари эди. Бу масалада унга тенг келадиган инсон йўқ эди.

Бошқалардан фарқи айни пайтда бошқа соҳада ҳам кўринди. Сабаби, ҳар бир инсон отасидан қолган меросни олади, бу ҳуқуқдан маҳрум бўлган ягона инсон ҳам унинг ўзи, яъни Ҳазрат Фотима эди.

Йўл — йўлақай қайтаркан, хаёлида бир гапни такрорларди:

— Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) билан гаплашмайман, кўришмайман.... Бундан сўнг улар муросаси маҳшарга қолганди.

Бу ерда шу хусусда гапиришдан фойда бор. Фадақ ери тақсим қилинса, ҳазрат Фотима билан бирга ҳазрат Ойша, Ҳафса, Умму Салама, Умму Ҳабиба, Зайнаб, Жувайрия, София, Савда ва Маймуна (Аллоҳ таоло ҳар бирларидан рози бўлсин) номли «Мўминлар оналари» бўлган аёлларга ҳам улуш берилиши керак эди. Аммо улар бу ҳақда гапиришмаганди. Ё мерос ҳақидаги гапларни улар ҳам билишади, ёки аҳвол тушунтирилганда индамасдан тақдирга рози бўлишади.

* * *

Шундай қилиб Фадақ ерини давлат хазинасига ўтказишди. Авваллари вақти — вақти билан даромад келиб турарди. Энди ҳам бу ернинг даромади Расулulloҳ (с.а.в.) ҳаётларида бўлганидек ишлатилиб, мўминлар оналари, қизи ва садақа, закот олишлари ҳаром бўлган

қариндошларига эмас, балки эҳтиёж эгаларига тарқатилади.

Ҳазрати Фотиманинг бутун умри муҳтожликда ўтаётганди. Тўйиб овқатлангани, бойларга хос дастурхонларда ўтиргани ёдида йўқ. На ота уйида, на эрининг уйида «дунё» дейдиган давлат эгаси бўлиш имкони бўлмаган. Арпа ўриб қавариб кетган қўлларини отасига кўрсатиб ёрдам сўрашида олган тавсияси, уйга киргунча ўтгиз уч марта Аллоҳу Акбар, ўттиз уч марта Субҳаналлоҳ, ўттиз уч марта Алҳамдулиллоҳ, дея зикр келтириш ва унинг кетидан «ЛА ИЛАҲА ИЛЛАЛЛОҲУ ВАҲДАҲУ ЛА ШАРИЙКА ЛАҲ. ЛАҲУЛ МУЛКУ ВА ЛАҲУЛ ҲАМД. ВА ҲУВА АЛА КУЛЛИ ШАЙЎИН ҚОДИР» бўлди.

Отаси ўргатган бу зикр ва тасбеҳнинг фойдаси, бир ёрдамчининг моддий соҳада келтирадиган фойдасидан қанчалик кўп.

Ҳазрат Фотима Фадақ еридан ҳақ олса бадавлатлардек дастурхонда, кўнгли тусагандек ҳаёт кечирармиди?...

Унинг бу ниятдалигини қабул қила олмаймиз. У отасидан қолган меросни олган тақдирда ҳам эҳтиёжига етарлисини олиб, қолганини садақага тарқатар ва Аллоҳ таоло йўлида сарфларди. У ва турмуш ўртоғи ҳазрат Али (р.а.)нинг бундай мақсадда эканликларига Аллоҳ таоло гувоҳлик бериб Қуръони каримда туширган оятларидан бирида: «**Молларини Аллоҳ ризолиги ва дилларининг собитлиги учун сарф қиладиган кишилар адирдага боққа ўхшайди: унга жала теккач, ҳосилини икки баробар етиштирар. Агар унга жала ёғмаган бўлса, томчилаб ёққан ёмғир ҳам (ўзига яраша ундирар). Аллоҳ қилаётган амалларингизни кўриб турувчидир**». (Бақара 265-оят) дея марҳамат қилган.

Ҳазрат Фотима яна ўша ҳазрат Фотима эди. Яна ўша ҳаётини давом эттираётган, яна эзгулик истовчи Фотима бўлиб қолди. Аммо фарзанд сифатида меросдан маҳрум бўлиши уни ҳақиқатдан ранжитган эди.

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ва ҳазрат Али (р.а.) оилалари... Расулulloҳ (с.а.в.)га энг яқин, энг сеvimли икки оила... Аммо бу икки оила Расулulloҳ (с.а.в.) вафотларидан сўнг қисқа вақт ичида хафалашиб, кўришмас, сўрашмас ҳолга келишди. Расулulloҳ (с.а.в.) келтирган дин инсонларнинг бир—бирларини севишлари, ҳурмат қилишлари асосига таянарди. Хушмуомала, самимий биродарлар бўлишга чорларди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.), ҳазрат Али (р.а.) ва ҳазрат Фотима ҳам Расулulloҳ (с.а.в.) ҳаётликларида ва У (с.а.в.)нинг раҳбарлигида бу ҳаётнинг энг гўзал, намунали инсонлари эди.

* * *

Икки оиланинг келишмовчилиги, ҳазрат Али (р.а.)нинг ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га байъат бермаслиги яхши натижа эмасди. Шу билан бир гуруҳ инсонлар нонига ёғ сурилиб, кўнгилларида қолиб кетган туйғуларниш уйғонишига сабаб бўлганди. Шунингдек, бир кун ҳазрат Али (р.а.)нинг ёнига Абу Суфён келди:

— Нималар бўлаяпти, эй, Али?... Ишлар чаппасига кетяптими?...

— Нима демокчисан, — Али (р.а.) унинг муддаосини тушунмади.

— Кўриб турганингдек халифалик қурайшнинг энг заиф оиласига берилди. Тайм ўғилларидан бири идорани қўлга олди. Бу эса қувонарли ҳол эмас. Агар истасанг, Валлоҳи, унга қарши отлиқ яёв қўшин тўплашим мумкин. Қўлингни бер, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифаси сифатида сенга байъат беришни истайман, — деди.

Бу гапдан ҳазрат Али (р.а.)нинг қулоқлари қизиб кетди. Бунақа таклифга тайёр эмасди. Нафрат ва изтироб аралаш бир овозда жавоб қилди:

—Эй, Абу Суфён, шунча вақт исломга ва мусулмонларга душманлик қилдинг, аммо муваффақият қозонмадинг. Валлоҳи, сен бу таклифинг билан фитна чиқармоқчисан. Сенга

ҳам, сен тўплайдиган қўшинга ҳам эҳтиёжим йўқ. Биз Абу Бакр (р.а.)ни халифаликка муносиб инсон деб биламиз. Бор, ишингни қил, йўлингдан қолма.

Абу Суфённинг умиди пучга чиқди. Ҳақиқатдан ҳазрат Али (р.а.)нинг халифалигига тарафдормиди?.. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га қилдира олмайдиган ишларини ҳазрат Али (р.а.)га осонликча қилдираман, деган фикрда айтдимиз бу таклифни?...

Ёки бўлмаса икки томон уришса бири инқирозга учрайди. Иккинчиси ҳам заифлашади ва натижада Амави хонадонига қудрат йўли кўринади, деб ўйладимиз?

Амави хонадони тарих дафтарига назар ташлаган киши уларнинг ҳазрат Али (р.а.) ва авлодига қарши қилган ҳаракатларини кўриш имконига эга бўлади. Шу сабаб унинг ҳазрат Али (р.а.)га халифалик таклифидан самимийлик қидирмасак ҳам бўлади.

Ҳазрат Али (р.а.)нинг Абу Суфён таклифига рад жавобини беришини мамнуният билан қарши олиш лозим. Бу билан У буюк инсонларга хос иш тутган эди.

(РОЗИЙАЛЛОҲУ АНҲУМ).

БИРИНЧИ КИТОБ ТУГАДИ.

ҲАЗРАТ АБУ БАКР СИДДИҚҚА ХОС ТИЖОРАТ

Расулulloҳ (с.а.в.)нинг дафн қилинишидан биров вақт ўтгач, Усома қўшини юборилгандан сўнг, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни елкасида бир нечта кўйлак билан бозор йўлида кўришди ва ундан сўрашди:

- Қаёққа кетаяпсан, эй, Расулulloҳнинг халифаси?
- Бозорга, савдо-сотик қилишга кетаяпман,- деб жавоб берди у.
- Нега?

Ҳайратини яширмаган Абу Бакр (р. а.) жавоб берди:

- Мен бир оила бошлиғиман. Уйдагиларни иқтисодий жиҳатдан таъминлаш менинг вазифам.

- Тўғри, лекин, энди сен бир оила бошлиғи эмассан, балки бутун мўминлар амирисан. Бундан кейин тижоратга аралашиб юришинг тўғри эмас. Оилангга тегишли вазифалар, умматларинг олдидаги вазифалар билан аралашмаслиги лозим. Зеро, умматлар иши сен учун асосий вазифа ҳисобланади.

- Аммо менинг оила аъзоларимни ким таъминлайди, ё Умар?
- Сенга маош тайинлаймиз, жавоб берди ҳазрати Умар (р.а.).

Шундан сўнг ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ёнида ҳазрат Умар (р.а.) ва ҳазрат Абу Убайда (р.а.) билан масжидга томон кетишди. Масала бир нечта асҳоблар ўртасида муҳокама қилинди. Ва қарор қилиндики, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га маош тариқасида икки кунда бир қўй бериладиган бўлди. Ўз хоҳишига биноан, йилда бир марта ҳаж ва умра амалини бажариш ихтиёри ҳам берилди.

* * *

Шу билан ҳазрат Абу Бакр (р.а.) учун тижорат ҳаёти тугади. Аммо унинг кўнгли бошқа бир тижоратда эди. Бир неча йил аввал Расулulloҳ (с.а.в.)га юборилган бир оятда кўрсатилган, инсонни қайғули азобдан қутқарувчи ва Буюк Мавлонинг ризолигига қаратилган бир тижорат эди. Яъни, **«Молларини Аллоҳ йўлида сарфлаб, кейинчалик берган нарсалари кетидан миннат ва озор етказмайдиган кишилар учун Парвардигорларидан мукофот бордир. Уларга хавф ҳам бўлмас ва улар ташвиш ҳам чекмаслар.»**, (Бақара сураси, 262-оят) дея марҳамат қилади.

Бу тижорат бошқа бир оятда: **«Аллоҳ мўминлардан жонлари ва молларини жаннат эвазига сотиб олди.»** (Тавба сураси, 111-оят) дея келтирилади.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) иймон келтирган кундан буён шу тижорат ҳақида ўйларди. Ўттиз саккиз ёшига қадар минг бир қаршиликка учраб, бутун давлатини шу тижорат йўлида сарфлаб, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг барча сафарларида ёнларида бўлиб, барча муҳорабаларда қатнашди. Рамазон кунларининг бирида Пайғамбаримиз (с.а.в.) томонидан Унинг бу амали тилга олинган эди:

«Жаннатда "Раййон" номи берилган бир эшик бор. Аллоҳ ризолиги йўлида рўза тутганларгина бу эшикдан киради».

Расулulloҳ (с.а.в.)нинг бу сўзларидан англашиладики, жаннатнинг эшиклари кўп. Ва бу эшиклар сабрлилар учун алоҳида, шукр қилувчилар учун алоҳида, садақа берувчилар, камтаринлар, саховат эгалари учун алоҳида бўлган эшиклардир. Агар мўмин қайси бир хайрли ахлоқни, қайси бир хайрли амални бажарса, ўшанга яраша эшикдан чақирилади. Жаннатнинг икки, уч, тўрт ва ҳоказо эшигидан чақирилувчи мўминлар ҳам бўлади. Бу хабарни эшитган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) сўрадилар:

- Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, жаннатнинг ҳамма эшикларидан чақирилувчи мўминлар ҳам бўладими?..

- Ҳа, эй, Абу Бакр, сен жаннатнинг ҳамма эшикларидан чақирилсан...

Демак, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу амалнинг, бу тижоратнинг Аллоҳ истаганидек аввалида эди. Аллоҳ рози бўлган ҳар бир хайрли амал, ҳар бир гўзал фазилат унда мужассамлашган.

Ислом динида буюрилган жами яхши амал унда мавжуд эди. Мўмин бир инсон эришиши мумкин бўлган энг олий даражага ҳазрат Абу Бакр (р. а.) эришган эди.

Жабру зулм ила кириб бўлмайдиган жаннат эшикларидан унинг исми чақирилади: «Марҳабо, эй, Абу Бакр, бу эшикдан кир». У ҳам умри давомида бирга юришни энг катта бахт ҳисоблаган Расулulloҳ (с.а.в.)нинг кетидан жаннатга киради. Гўёки, ҳижрат сафариди ғорга бирга киришганидек.

Албатта, мўминлар кўнглини сотиб олиш, бу тижоратнинг мутлақо бошқа йўли...

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу йўлда инсонлар ризолигини олиш, улар кўнгилларига кириш учун ўзини уринтирмаганди. Мақсад ва ғояси инсонлар ризолигини олишга қаратилганди, холос. У Исломнинг амири сифатида Расулulloҳ (с.а.в.)дан олган одоб дарсини инсонлар ҳавас қилгудек ўзлаштирган, самимий, ширин сўз, хушмуомала, севимли бир инсонга хос хусусиятлар унда таркиб топган, аммо буларнинг бари фақат инсонлар дуосини олиш учунгина эмас, балки Буюк Яратганни рози қилиш учун ҳам эди.

Бунинг мукофоти сифатида Буюк Мавло унинг севгисини мўминлар қалбига жо қилиб, то қиёматга қадар севинтирди. Ҳа, у ўзини кўрган-кўрмаган барча мўминларнинг бошидаги тожи ҳисобланади.

ҲАЗРАТИ АБУ БАКР (Р.А.)ГА ЭНГ ЯҚИН ИККИ ДЎСТ

- Ассалому алайкум, эй, Абу Бакр!..
- Ваалайкум ассалом, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг севиклилари.
- Биз сенинг ҳузурингга ёрдам бериш ниятида келдик.
- Аллоҳ рози бўлсин, сизлардан. «... **Эзгулик ва тақво (йўли)да ҳамкорлик қилингиз, гуноҳ ва адоват (йўли)да ҳамкорлик қилмангиз! Аллоҳдан кўрқингиз! Албатта, Аллоҳ азоби қаттиқ зотдир.**» (Моида сураси, 2-оят) амри, Буюк Мавломизнинг марҳаматидир.

- Абу Убайда иқтисодий ишларда сенга кўмаклашади. Мен эса муҳокама вазифасини зиммамга оламан.

Бу дарҳақиқат, қувонарли ҳол эди. Абу Убайдадек Расулulloҳ (с.а.в.) томонидан «Бу Умматнинг Амнидир» дейилган зот ўзи иқтисодий ишларни йўлга қўймоқчи бўлиб келди. Юқорида номи тилларда дoston, адолат пешвоси муҳокама ишларини бошқаришига сўз бераяпти. Бир вақтлар Саййидул Анбиё (с.а.в.)нинг Абдурахмон бин Самурага «*Амирлик сенинг орзу-истагинг билан берилса ёрдам кўрмайсан. Агар сен истамаган пайтда берилса, илоҳий қувватга эришасан*» деганларини эшитган эди.

Ҳақиқий дўстлик қадри, шу икки фазилат соҳиби томонидан исботланганди.

Бажарадиган вазифалари эвазига улар учун бирор маош ёки манфаат йўқ. Улар фақат Аллоҳ ризолиги учун, Ислом бирлиги бузилмаслиги учун шу вазифани бажаришарди.

Улар бу ҳаракатлари билан Сақифада бошлаган ишларини ўша ерда қолдирмасдан, кўмак беришлари кўрсатилганди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳеч нарса дея олмади. Бу вазифаларни бошқаларга беришни ўйламаганди, ҳатто. Асҳоблар ичида энг олий даражадаги бу инсонларга «Аллоҳ рози бўлсин» дейишдан бошқа нима ҳам дейиши мумкин?

Ҳазрат Умар (р.а.)нинг ҳақиқатан энг қийин вазифага тайинланганига шубҳа йўқ. Адолат тарозусининг бошида туриб, ҳақ(ни) ва ноҳақ орасидаги ҳукми у беради. Шарафи катта, жавобгарлиги, масъулияти ундан ҳам катта бир мақомга ўтирганини биларди. Унинг қўлида Аллоҳнинг китоби, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг суннати бор. Бу икки асл манбада кўрсатилмаган бирор масала бўлса, ўз тажрибасидан фойдаланар, зарурат жоиз бўлса, халифа ва асҳоблар

билан маслаҳатлашиб, ҳаққа яқин ҳукми чиқаришга ҳаракат қиларди. Ҳазрат Умар (р.а.)нинг даъвогар ва айбдор ўртасида қанчалик иш олиб боришини вақт кўрсатади. Ҳарҳолда, ҳазрат Абу Бакр (р. а.) ёнига энг яқин икки дўст қўшилганди.

* * *

Бир куни ҳазрат Абу Бакр (р. а.) ёнига Билол келди ва сўз бошлади:

- Эй, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифаси, мен сен билан хайрлашишга келдим...

- Нега, эй, Билол, қаёққа кетаяпсан?

- Расулulloҳ (с.а.в.) бўлмагач, шаҳарда ортиқ қолишни истамаганлигим учун бу ердан кетаяпман.

- Қаёққа кетмоқчисан?

- Шомга. У ерга бориб жиҳод билан шуғулланмоқчиман.

- Биз бунга розилик беролмаймиз, эй, Билол, ёнимизда қол. Сен бизга кераксан.

Билол хайрлашиш учун келган эди, ўйлаб охири жавоб берди:

- Хўп, эй, Абу Бакр, фақат мени ўзинг учун озод қилсанг қоламан. Аммо, Аллоҳ ризолиги учун озод қилсанг кетаман.

Бу гапдан ҳазрат Абу Бакр (р. а.)нинг қулоқлари қизиб кетди. Айтилмаслиги керак бўлган гап айтилган, эсламаслик керак бўлган воқеа ёдга олинганди.

- Бу нима деганинг, эй, Билол, шу кунга қадар биз сени ранжитадиган иш қилдикми?

- Йўқ, асло, - жавоб қилди Билол.

- У ҳолда билгилки, биз бу ишни Аллоҳ ризолиги учун қилдик ва унутдик. Аллоҳдан ўзга ҳеч бир борлиқдан мукофот кутмадик. Биз сени Аллоҳ ризолиги учун севамиз, Аллоҳ ризолиги учун ёнимизда қолишингни истаймиз.

Бир муддат ўйланиб тургач, паст овозда жавоб берди:

- Бўпти, қоламан, эй, Абу Бакр.

ПАЙҒАМБАРЛИК ДАЪВОСИДАГИ АСВОД

Маълумки, Расулulloҳ (с.а.в.)га умрларининг охирида Мадинага элчи юборган кўпгина қабилалар Ислом динини қабул қилишганини билдиришганди. Элчилар Мадинада бир қанча вақт қолишиб, Ислом асосларини, Қуръон суралари ва оятларини ўрганиб, сўнг юртларига қайтишганди.

Қабила аҳли Исломни улар ўргатгандек ўрганишди. Бир қисмигагина Мадинадан юборилган устозлар ёрдам беришди. Хуллас, бу қабилалар элчилар ёки юборилган устозлар ўргатганидек, Пайғамбаримиз (с.а.в.) ва Ислом дини ҳақида маълумотга эга бўлишди.

Шу орада Асҳоби киромнинг Расулulloҳ (с.а.в.)га кўрсатган эҳтироми тилга олинди. Унда ҳеч бир қабила бошлиғи, ҳатто ҳеч бир султон кўрмаган эҳтиром ва севги ила боғланганликлари айтилди. Олинган бу маълумотлар пайғамбарликнинг Аллоҳ марҳамати эканлигини билмайдиган бир қанча «илғор»лар иштаҳасини очиб юборди. Пайғамбарлик даъвосида чиқиб, халқни бошқариш йўлини тутиш, ҳар орзуси буйруқ ҳисобланган улкан бахт дея билинган пайғамбарликни бажариш, албатта, ёқимли маслак эди.

Шунингдек, Расулulloҳ (с.а.в.) Вадо ҳажидан қайтиб, бир неча кун хасталаниши ва бу хабар Яман тарафларга тарқалиши билан Асвод ал - Ансий дея танилган, халқ ўртасида найрангбозлик билан ном чиқарган бир шахс дарҳол Пайғамбарлик даъвосида ўртага чиқди. Атрофига тўплаган етти юз кишилиқ қўшин унга етарли даражада жасорат берди. Аввал, Пайғамбаримиз (с.а.в.) томонидан тайинлаган ҳокимларга қарши бир мактуб ёзди. Мактубнинг мазмуни, юртимиздан кетинг ва закот сифатида тўплаганларингизни ҳам қайтаринг. Чунки бу ерлар ва молларга эгалик қилиш ҳуқуқи бизникидир, дейилганди.

Асвод вақт ўтказмасдан Нажронга йўл олди. Пайғамбарлик даъвоси билан чиққан кундан ўн

кун ўтиб, Нажронни забт этди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) томонидан Нажронга ҳоким қилиб тайинланган Амр бин Ҳазм ва Холид бин Саид ортга чекинишга мажбур бўлди. Набийлар Сарвари (с.а.в.)га илк дафъа имон келтирганлар орасидан жой олган ва дин йўлида тортмаган заҳмати қолмаган Холид бин Саид бу сафар, пайғамбарлик даъвосида чиққан қаллоб келтирган кулфат билан юзма-юз тўқнашди.

Асвод бу сафар Санъа шаҳрига йўл олди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) томонидан тайинланган Шаҳр бин Базон унга қарши чиқди.

Бу муҳорабада Асводга зафар кулиб боқди. Шаҳр ўлдирилди. Асвод Шаҳрнинг хотини Озодни никоҳига олди.

Асвод бошлаган ҳаракат тобора катталашиб борарди. Ҳар томондан қувват олиб қадами тобора собитлашаётганди. Бир пайтлар Пайғамбаримиз (с.а.в.) ёнларига келиб Исломи динини қабул қилган машҳур қаҳрамон Амр бин Маъдий Кириб ҳам унга қўшилди ва Мазҳиж қабиласи раислигига тайинланди.

Қандай сабаб таъсири бўлса-бўлсин, Амр бу дунёнинг икки кунлик неъматига алданиб, саҳобалик шарафини қўлдан чиқарди ва иймон ҳудудини кўчкидек тарк этди. Кейин алданганлигини тушуниб тавба қилди ва мусулмон бўлди. Аммо номи қайта саҳоба девонига киритилмади. Чунки у тавба қилган вақтда Расулulloҳ (с.а.в.) фоний олам билан видолашганига анча бўлган эди.

Амрдек қўли букилмас, номи тилларда дoston «Самсана» номли қиличи олти юз йил давомида Амавийлар ва Аббосийлар шараф тимсоли сифатида «салтанат қиличи» ҳисобланган бир қаҳрамоннинг Асводдек лўттибозга эргашиши ҳақиқатдан ажабланарли.

Нажрон ва Санъадаги мағлубият мактуб орқали Расулulloҳ (с.а.в.)га билдирилган, Саййидул Анбиё (с.а.в.) ҳам бўшашмасликни, қарши жанг қилишни буюргандилар. Мўминлар бу амрга биноан, атрофдан куч тўплаётган бир пайтда, Озод ва амакиваччаси Файруз ўзаро маслаҳатлашишди. Ухлаб ётган Асводнинг боши кесилди. Шу билан сохта пайғамбар умри битди. Озод ўлдирилган хўжайиннинг интиқомини олган ва Исломига ҳақиқий маънода нутилмаган хизмат қилгандек бўлди. Аллоҳ ундан рози бўлсин.

Асвод бошлаган ҳаракат сомон оловидек қисқа вақт ичида атрофни даҳшатга солди. Аммо қўп ўтмай сўндирилди. Унинг инсониятга келтирадиган ҳеч бир қонун-қонидаси йўқ эди. Бирор ахлоқий фазилатга даъват қилмаганди. Зўрлаб никоҳига олинган хотини Озод у ҳақда: «Валлоҳи ундан-да кўпроқ нафратланадиган одамни Аллоҳ яратмаган. Аллоҳ ризолиги йўлида ҳеч бир ишни қилмайди, ҳар қандай ёмонликдан кайтмайди», деган. Асвод аҳволи шу бўлгач, унинг атрофидагилар ҳам ахлоқ, фазилат, инсонларга хизмат каби олий мақсадларни қўзлаганини айтиб бўлмасди. Кўпчилигининг талончиликдан бошқа мақсади йўқ, бир гуруҳ томоша талаблар эди. Ҳақиқатан ҳам улар: «Асвод ўлган бўлса-да, келтирган дин давом этади, хотираси яшайди», дейилмаган ва тарқаб кетишганди. Ҳатто, Асвод исмининг маъносини ҳам билишмасди, номи каби «қора доғ» бўлиб қолди, холос. Чунки Асвод «қора» деган маънони биддиради.

Бошланиб битган уч-тўрт ойлик Асвод воқеасининг ниҳоясининг хабари Мадинага етганда, Усома қўшини ҳали ҳамон сафардан қайтмаганди.

КАЗЗОБ ТУЛАЙҲА

Асад қабиласи раиси Тулайҳа бин Ҳувайлид одамлар орасида коҳин сифатида ҳам машҳур эди. Вақти келиб Тулайҳа коҳинлик билан чегараланмади, Пайғамбарлик даъвоси билан чиқди. Ўзига Жаброил келганини айтиб бир қанча ибратли сўзларни ҳам Жаброил келтирган ваҳий сифатида тақдим қиларди.

- Сизнинг қабоҳатга боришингиз Аллоҳга бирор фойда келтирмайди. Намозларингизни қанда килманг - дер, бу эса қабила аҳлига маъқул бўларди.

Тулайҳанинг Пайғамбарлик даъвосида чиққанлиги хабари Мадинага етди ва Расулуллоҳ (с.а.в.) унга қарши Дирор бин Азворни юборди. Тулайҳа Азворга кўп дош беролмас, аммо унинг қиличи таъсир қилмаганди. Бу сафар Тулайҳа ўз қабиласи олдида «қилич келмас Пайғамбар» сифатида шуҳрати ортганди.

Бу орада Расулуллоҳ (с.а.в.) вафот қилиб, бу хабар Асад қабиласига ҳам етиб келганди. Қабила аҳли Тулайҳа ҳокимияти қўл остида тўпланишди. Кўпдан буён режалаштириб юрган фикрларини ўртага ташлашди. Ҳеч ким закот беришни истамасди. Ҳеч ким пешона тери билан топганини қўлдан чиқаришни истамасди.

Қўшни Ғатафон қабиласи билан учрашув ўтказишди. Қарор уларга ҳам тушунтирилди. Ғатафонликлар бунга рози бўлишди ва бу ишда суюнчиқ бўлишларини билдиришди. Иш силлиқ кўчиши учун Мадинага элчи юборишни маъқул кўришди.

Мадинада ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни топган элчилар икки қабила мақсадини айтишди. Намоз ўқишларини, аммо закот бермасликларини тушунтиришди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) жавоб беришга шошилмади.

- Бориб қабилангизга айтинг, Расулуллоҳ (с.а.в.)га берган эчкининг бўйнидаги ипни беришдан бош тортишса ҳам уларга қарши жиҳод эълон қиламан, шунини билиб қўйсинлар, - деди.

Бунга жавобан ҳазрат Умар (р.а.) ўз фикрини айтмоқчи бўлди:

- Нимага ишониб улар билан уришмоқчисан, эй, Абу Бакр?.. Пайғамбаримиз (с.а.в.): «*Мен, инсонлар билан "Аллоҳдан бошқа илоҳ йўқдир, Муҳаммад Аллоҳнинг Расулидир"* дея шаҳодат келтиргунларига қадар жиҳод қилиш амрини олдим, Улар бу ҳақиқатга шаҳодат келтиришганда жон ва молларини муҳофаза қилган бўладилар, Ислом ҳаққи боқийдир, у олинади», дея марҳамат қилган, деди.

Аммо, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу масалани бошқача тушунганди:

- Валлоҳи, улар ҳазрат Пайғамбар (с.а.в.)га берган бир улоқ, ё ҳайвоннинг бўйнига боғлаган ипни менга ҳам беришмаса улар билан жанг қиламан. Закот мол ҳаққидир. Валлоҳи, намоз ва закотни айирмоқчи бўлганларга қарши уруш эълон қиламан, — деди.

Ҳазрат Умар (р.а.) жавоб бермади. Эҳтимол, халифа ҳақлидир, деб ўйлади. Ҳар иш Расулуллоҳ (с.а.в.) замонида бўлгани каби юритилишини истарди. Бугун закот бермаганга индашмаса эртага иккинчи, учинчи... эътирозларга ҳам замин тайёрлаган бўлишади. Бир қабила рўзани рад қилади, бошқаси мерос масаласида муаммо чиқаради. Ҳазрат Умар (р.а.) шуларни ўйларкан, хотирасига бир оят келди: «... **Агар тавба қилиб, намозни мукамал адо этсалар ва закот берсалар, уларни қўйиб юборингиз! Албатта, Аллоҳ кечиримли ва раҳмлидир.**» (Тавба сураси, 5-оят)

Бироздан сўнг ҳазрат Умар (р.а.) Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг бир муборак сўзларини хотирлади: «*Ислом беш тамойил асосида қурилган. Булар Аллоҳдан бошқа илоҳ йўқдир, Муҳаммад Унинг Расулидир, дея шаҳодат келтириш, намоз ўқиш, закот бериш, Байтуллоҳни ҳаж мақсадида зиёрат қилиш ва Рамазон рўзасини тутишдир*». Закот беришдан бош тортувчилар шу беш тамойилдан бирини бажармаган ҳисобланади. Бу масалага эътиборсизлик қилинса, яҳудийлар, насронийлар ҳолига тушиб қолиш муқаррар. Ихтиёрларида ўзгармас, қатъий дин бор. У бунинг хоҳишига кўра илова қилиниб, ёки бир қанча оятлар чиқариб ташланадиган китоблар ҳам бор. Булар бари ҳазрат Мусо (а.с.) ва ҳазрат Исо (а.с.)лар келтирган меросга муносиб эгалик қилолмаган умматлар қусури эди. Агар Расулуллоҳ (с.а.в.) вафотларига бир ой бўлмасдан закот амри рад қилинса ва бу ҳолат ҳазрат Пайғамбар (с.а.в.)нинг энг яқин биродарлари томонидан бажарилса, келажак авлод нима қилади?

Ҳазрат Умар (р. а.) бироздан сўнг бошини кўтариб:

- Ҳаклисан, эй, Абу Бакр, - деди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) элчиларга қатъий рад жавобини бериб, тадбирли бўлиш кераклигини яна бир бор ҳис қилди ва Мадина атрофидаги тоғ йўлларига соқчилар қўйдирди. Кейин уларга

бажариши лозим бўлган вазифаларини, яқинлашаётган таҳликали вазиятни тушунтирди. Соқчилар бошида Али бин Абу Толиб, Зубайр бин Аввом, Талха бин Убайдуллоҳ, Саъд бин Абу Ваққослар бор эди.

Мадинада туриб қўлига қурол ушлаган муслмонлар масжидга келолмасди. Чунки улар кечаю кундуз масжидни қўриқлашарди. Тўсатдан қилинган ҳужумга ҳозир турмоқ лозим эди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бир суҳбатида:

—Улар бизнинг камчилигимизни кўришди. Тундами, кундузми, қачон келишларини билиб бўлмайди. Энг яқини ҳам ўн икки мил масофада. Бизга таклиф билан келишди, рад қилдик. Бу уларга маъқул бўлмади, албатга. Шунинг учун тайёр турмоғимиз лозим, ғафлатда қолмайлик, — деди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳақ эди. Ҳақиқатан ҳам улар қабилаларига боришиб, «Мадинада уч-тўрт кишидан бошқа кишини учратмадик», — дейишганди.

Бу фурсатни қўлдан чиқармаслик лозим эди.

Улар Мадинадан кетишганига уч кун бўлган эди ҳамки, бир соқчи ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га келиб деди:

- Эй, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг халифаси, Асад ва Ғатафон қабилалари бостириб келишмоқда.

Масжидда йиғилганлар дарҳол йўлга чиқишди. Уларни Мадинага кирмасдан қаршиладилар. Қилич, найза, ўқлар бирлигида уруш бошланди, қарши тараф қўмондони Тулайҳа бин Ҳувайлид эди. Келган босқинчиларни ортга қайтаришди. Мадиналиклар уларни «Заҳушо» деган жойгача қувиб боришди.

МУНОСИБЛИГИНИ ИСБОТЛАГАН ҚЎМОНДОН

Шундан кейин ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бир қисм қўшин билан Мадина атрофидаги қабилаларга салоҳиятини кўрсатиб қўймоқчи бўлиб, Авс, Мурра, Зубён, Насиб қабилаларига қарши юриш бошлади.

Улар аввалдан ҳозирлаган тузоқни ишга солишди. Тепалардан шиширилган тери тўрваларни пастга қарата юмалатишди. Бир зумда туялар саросимага тушиб қолишди ва ҳар томонга тарқалиб қоча бошлади. Қилинган ҳаракат натижа бермади. Туялар чарчагунларича қочишди. Суворийлар Мадинага етиб келганларида қош қорая бошлаганди. Бу ҳолни завқ билан томоша қилган одамлар атрофга хабар тарқатишди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг аҳволи ночорлигини айтишди. Муслмонлар бир ҳужумда инқирозга учрашини гапиришарди. Атрофдан ёрдам келди. Ҳатто Тулайҳа, ўғли Ҳабболни ёрдамга юборди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) тунни уйқусиз ўтказди. Кун ёришаётган бир вақтда ҳаракатга киришган бадавийлар кутилмаган тўқнашувга учрадилар. Чунки жангда Абу Бакр (р.а.)нинг қўли баланд келади. Бадавийлар жанг майдонида жуда кўп одамларидан айрилиб, ортга чекинишди. Тулайҳанинг ўғли ҳам ўликлар орасидан жой олган эди.

Зубён ва Авс қабиласидан бўлган бадавийлар мағлубият аламини ўз қабиладошлари орасидаги муслмонлардан олишга киришдилар ва уларни тутиб олиб ўлдиришди. Бошқалар ҳам шундай қилишди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) буларни эшитиб, ўлдирилган муслмонлар қанча бўлса, шунча одам ўлдиришга қасам ичди.

Ўша кеча Адий бин Ҳотам, Забарконлар юборган закот Мадинага етиб келди. Бу ҳол ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни мажнун қилди. Чунки закот келиши мурса ифодаси эди. Шу воқеалар бўлаётган бир пайтда Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг вафотига икки ой тўлганди. Орадан яна ўн кун ўтди. Мадина уфқида кўтарилган чанг-тўзон бу муборак шаҳар аҳлини ҳаяжонга солди. Қўллар Аллоҳ билади неча марта юракка бостирилди. Аммо бу ҳаяжон севинч ва шодлик туйғуларига алмашиши учун кўп вақт ўтмади. Чунки келаётган қўшин, Усома қўшини эканлигини билдирувчи хабар етиб келганди. Кўксини қоплаган изтиробли туйғу бир теран нафас билан чиқариб ташланди. Расулуллоҳ (с.а.в.) вафотидан сўнг кўзларда илк дафъа шодлик

нишонлари кўринмоқда эди.

Усома келиб, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) билан кўришди. Сафар давомида умуман душманга учрамаганини айтди. Расулulloҳ (с.а.в.) буюрган жойларга борганини айтди. Бориш-келиши етмиш кунлик ушбу сафар давомида бирор кишининг ҳам бурни қонамаганди. Юзлаб чақирим йўл босиб ўтилди, қанча тепалар, неча водийлардан ошилди. Жазирама қуёшда қумларга ботиб йўл босган вужудлар тер ва чанг-тўзон ичида қолган, аммо қўнгиллар пок, шодликдан руҳлари енгил эди. Чунки улар Аллоҳ ризолиги учун, Аллоҳ динини ҳимоя қилиш учун йўлга чиқишган эди ва шу мақсадда қайтишганди.

Бир йил аввал Табук сафарига Расулulloҳ (с.а.в.) билан бирга чиққанлар, У (с.а.в.) билан бирга бу водийларни ошганларнинг кўзлари ёшланиб, ширин хотираларни эслашганди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) қўшин қайтишини кутаётган кунларида, "Биз Усомадан норозимиз, эй, халифа... Аввал ҳам айтгандик. Сафарни бурнимиздан чиқарди..." дейдиган инсонларни кутди. Аммо бундай шикоят бўлмади. Қўмондон ёш ва тажрибасиз эди. Аммо тайинланган вазифани муваффақият билан юритганига ҳам шубҳа йўқ. Бўлса албатта тилга олинарди. Шахсан Расулulloҳ (с.а.в.) ҳаётликларида ва дунё ҳаётидан видолашгандан сўнг шикоят қилувчилар ҳеч бўлмаса шикоятлари қанчалик ҳақли эканлигини исботлаш учун ҳам бир икки гап айтмасдан туролмасди. Аввалги сафарларда қўмондонларнинг ноҳўя ҳаракатларидан Расулulloҳ (с.а.в.)ни хабардор қилиб туриларди. Шундай экан, бу каби ҳолатлар албатта давлат бошлиғига етказилиши керак эди.

Усоманинг қўмондонликка тайинланиши ҳақиқатан муҳим аҳамиятга эга эди. Ота-онаси хизматкор бўлган қора танли йигит, узоқ сафарга чиққан қўшинга бошчи қилиб келтирилганди. Бу билан Расулulloҳ (с.а.в.) вазифага тайинлашда насл-насаб, ирқ ва ёшга аҳамият бермасдан ҳулқи, билимига эътибор беришларини исботлаганди.

ИЛК МУҲОРАБА МУВАФФАҚИЯТИ

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) закот беришдан бўйин товлаётган ва диндан қайтаётганларга қарши ҳаракат қилиш вақти келганини тушуниб, қўшин олдига келди. Шахсан ўзи уларга керакли дарсни беради. Шунда ҳазрат Али (р.а.) ҳазрат Абу Бакр (р.а.) минган отнинг узангисидан тутди ва деди:

- Қаёққа кетаяпсан, эй, Абу Бакр?.. Сенга Пайғамбаримиз (с.а.в.) Уҳуд куни сўзлаган сўзларини хотирлатай. Қиличингни қинига сол ва бизни фалокатга бошлама. Аминманки, сени йўқотсак сендан кейин Ислом низоми умуман қайта қурилмайди.

Ҳануз уни халифа сифатида қабул қилмаган ҳазрат Али (р.а.)нинг бу сўзларида фақатгина самимиятни ифодаланаётганига шубҳа йўқ эди.

Натижа эса ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг қароридан қайтиши ва фикрини ўзгартириши билан яқунланди. Вақт ўтказмасдан қўшинни ўн бир бўлакка бўлишди. Ҳар бирига биттадан қўмондон тайинлашди. Бош қўмондон қилиб Холид бин Валидни қўйишди.

Бир мактуб ёзилди ва кўпайтирилди. Сўнг ҳар бир қўмондонга биттадан тарқатилди. Ўша хатда: «Ҳидоятга хайрихоҳ бўлган ва Исломни қабул қилиб, бу йўлдан қайтмаганларга саломлар бўлсин!» дея бошланган эди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Пайғамбарлар Султони Расулulloҳ (с.а.в.)дан сўз очиб, У (с.а.в.)нинг вафотидан сўнг диндан қайтиш нотўғрилигини билдирувчи оятни хотирлатиб, тавба қилишмаса, улар билан жангга киришни билдирган»

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) юборган илк байроқ (туғ) Холид бин Валидга оид эди. Унга Тулайҳа ҳузурига бориш буюрилди. Абу Жаҳлнинг ўғли Икримага бир туғ берди ва Мусайлама ал-Каззобга боришни буюрди. Бошқа амирларга ҳам бориладиган жойлар ҳам шу тарзда баён қилинди. Жумладан:

1. Холид бин Валид, Тулайҳага
2. Икрима бин Абу Жаҳл, Мусайламага

3. Муҳожир бин Абу Умаййа, Авс қабиласига
4. Холид бин Саъд, Шом тарафга
5. Ҳузайфа бин Миҳсон, Дабога
6. Арфажа бин Ҳарсама, Иқриманинг ёрдамига
7. Шурайх бин Ҳусана, Маҳрага
8. Маън бин Ҳожиз, Сулайм ва Ҳавозин томонга
9. Сувайд бин Мукаррин, Яман томонлардаги Тихомага
10. Аъло бин ал-Ҳадрабий, Баҳраинга.

Ҳазрат Холид қўшинини олиб, Асад қабиласи томон йўл олди. Қабилага яқинлашаётиб, Уккоша бин Миҳсон ва Собит бин Акрамга буюрди. Бу икки халифа Тулайҳага тегишли ерлар томондан айланди.

Бироздан сўнг етиб келган Холид бин Валид икки биродарини қора қонга беланган ҳолда қўрди. Улар хароб аҳволда ташлаб кетилганди. Бу ҳол мўминлар кўзини ёшлатди. Чунки Расулulloҳ (с.а.в.) билан бўлиб ўтган азиз хотиралар ёдда эди. Бир кун Расулulloҳ (с.а.в.): «*Умматларимдан етмиш минг киши, сўзсиз жаннатга киражак*», — дедилар.

Уккоша бу хушxabарни эшитиб: «Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, дуо қил, Аллоҳ мени шу инсонлар қаторидан қилсин», — дея ўтинган, Расулulloҳ (с.а.в.) ҳам унга жавобан: «*Сен улардансан*», — дея марҳамат қилгандилар.

Сўзсиз жаннатга кириш хушxabарини олган Уккоша, бир пайтлар мусулмон бўлиб, сўнг диндан қайтиб, яна динга қайтган ва Асад қабиласи жаллодлари тарафидан шаҳид бўлган.

Ҳазрат Холид олға юрди. Ниҳоят бир кеча Тулайҳа қўшини билан юзма-юз келди. Бир пайтлар ҳазрат Пайғамбар (с.а.в.) томонидан қалби Исломига яқинлашар дея Ҳунайн ўлжасидан юз туялик ҳадя берилган ва алоҳида маош тайинланган Уайна бин Ҳисн, етти юз кишилик қўшин билан келиб Тулайҳага қўшилади ва шундай дейди: «Биз учун Асад ўғилларидан чиқадиган пайғамбар, Ҳошим ўғилларининг пайғамбаридан кўра маъқулроқдир. Муҳаммад ўлди. Энди сизга пайғамбар Тулайҳа, Унга итоат қилинг!» дея ҳануз қалбларига имон тўғри жойлашмаган қабиласини ҳам бу урушга бошлаганди.

Атрофдаги тоғларга чекинган бир гуруҳ бадавийлар, жанг натижасини кутишаётганди. Қилинган таклифлар натижасиз бўлди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг мактуби фойдасиз қолди. Ҳазрат Холид муҳорабадан бошқа йўл йўқлигини англаб етди. Уккоша ва биродарлари жасадини кўрган мусулмонлар жангда ғолиб бўлишга интилишарди. Орадан ўтаётган вақт Асад ўғилларининг қадам ва қадам ортга чекинишини кўрсатаётганди. Уайна қўлдан кетаётган зафарни кўриб Тулайҳага:

- Жаброилдан хабар борми?.. Келдими?.. - деди.
- Йўқ, ҳануз келмади.

Бу жавобдан сўнг Уайна яна жанг майдонига кириб кетди. Бироздан сўнг яна қайтиб келди. Шу саволни такрорлади, яна ўша айни жавобни олди. Учинчи сафар келганида хушxabар эшитди ва ҳаяжонланиб, қайта сўради:

- Нима деди?..
- Унинг бошига келган сенинг бошингга ҳам келади, унутилмас бир воқеа юз беради, - деди.

Уайна бу гаплардан бирор нарса англолмади. Зотан, Тулайҳа ҳам англайдиган бир гап айтмаганди. Коҳинлар турли шаклда ифодаляйдиган сўзлар шундай бўладими?..

Уайна узоқлашди, яъни нари кетди. Бироздан сўнг Тулайҳанинг ўз отига минганини ва хотини Наворни ҳам ортига миндириб жанг майдонини тарк этганини кўрди.

Бу жангга юз фоиз ғолиб бўлиш умидида келган Уайна, пайғамбарининг қочганини кўриб, жонини қутқариб қолиш ҳам катта муваффақият эканлигини англаб етди. Тулайҳанинг бу ҳаракатини англолмади, ҳеч бўлмаганда қўл остидаги одамларига бирор нима дейиш лозимлигини ўйлади. Қабиладошларига аҳволни тушунтириб, «Чекинамиз, мен ҳам кетаман энди» демоқчи эди ҳамки, ажал нафаси пешонасини силаб ўтганини ҳис қилди. Чунки Холид

бин Валид билан рўбарў келиб қолганди. Буёғи маълум, ё ўлади, ё асир бўлади. Учинчи йўл йўқ. Холиддек елкаси ер кўрмаган жанговарни мағлуб этишни хаёлига ҳам келтиролмасди.

Албатта истардики, Холидни олдиға солиб, қўли ва бўйнига арқон солиб, қабиласига олиб бориб «Мана, тилларда дoston қахрамон қаршингизда амримни кутиб турибди» дейишни...

Шунда номи тилларда дoston бўлиб, «Холидни бўйсундирган йигит» сифатида хотирланарди. Афсуски, Уайнанинг буларни хаёлида жонлантиришга ҳам ҳоли қолмаганди. Шу бугунга қадар неча жангларда қатнашиб, қанчадан-қанча инсонларнинг умр дафтарларини ёпган Уайна учун ҳамма нарса тугаган эди. Холиднинг бешафқат зарбалари остида жон таслим қилгандан кўра асир тушиш маъқул эди. Балки бу можаро натижасида яна ҳаёт нури кўриниб қолар, тўрт-беш кун яшаш имкони топилар.

Қўллари маҳкам боғланган Уайна, бир бурчақда бошига тушадиганларини кутиб ўтирарди. Пушаймонлик туйғуси қалбини қамраганди. Бошига кулфат орттириб, ширин жонини таҳликага қўйганди.

Тулайҳа қўмондонларидан бири Курра бин Хубайра, ҳазрат Сайфуллоҳ асир олган асирлар орасида эди. Жанг натижасини таҳмин қилиб, олдинроқ жимгина қочиб қолганлар ҳаётларини қутқариб қолишганди.

Диндан қайтганларга қарши илк муҳораба муваффақият билан яқунланди. Бош қўмондон олинган асир ва ўлжаларни Мадинага юбораркан, ёзган мактубида: «Эй, Расулulloҳнинг халифаси, янги амрларингни кутаман», -деб ёзган эди.

* * *

Уайна ва бошқа асирлар қўллари боғлиқ ҳолда Мадинага келтирилди. Уларни кўрган болалар: «Аллоҳнинг душманлари, Ислom динидан юз ўгирганлар...», - дея масхаралашарди.

Уайна халифа ҳузурига келтирилди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) унинг дарҳол қатл қилинишини буюрди.

- Тўхта, эй, Абу Бакр, сен мени ўлдиролмайсан.

- Нега? - ҳайратланди халифа.

- Чунки биродаринг менинг мунофиқлигимни биларди, аммо ўлдирмаганди. Мен шу кунга қадар асло имон келтирмагандим. Аммо энди тавба қилиб, кечирим сўраяпман. У шундай дея, шаҳодат калималарини келтирди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ёнидагилардан бирига ўгирилиб:

- Уайнанинг қўлини еч, — дея буюрди.

Қайсар ва кўрс табиатли бадавийлардан бўлган Уайнанинг кейинги ҳаёти рисоладагидек мусулмон бўлиб, такрор куфрга қайтмай ўтди. Афсуски, Расулulloҳ (с.а.в.)ни неча маротабалаб кўрган, бирга жангларда қатнашган, ҳатто Саййидул Анбиё (с.а.в.)нинг икромларига ноил бўлган Уайна, «Расулulloҳ (с.а.в.)нинг шарафли асҳоби» бўлишдек неъмат қадрини билмасдан, оёғи остигача келган бахтни бой берганди.

* * *

Пайғамбарликни даъво килган Тулайҳа қўйларининг кўплиги билан шуҳрат қозонган Қалб қабиласи ерига келиб қолди. Отининг орқасига аёлини миндириб келаётган бу мусофирни Қалб қабиласи одамлари дарҳол танишди. Тулайҳа кўп вақт бу қабила ичида қолиб кетди. Ўтган воқеалар уни яхшилаб ўйлашга мажбур қилди. Бошлаган можароси ўта муҳим ва таҳликали эканлигини энди ҳис килаётганди. Расман ёлғон гапиргани, яъни Жаброил номли фаришта келиб, ваҳий келтирганини айтиб, кўпгина одамларнинг динидан қайтиб, мушрик ҳолда ўлилишига сабаб бўлганди.

Расулulloҳ (с.а.в.)нинг сўнги Пайғамбар эканлигини билган ва ишонган кишилар бу ишончни тарк этиб, Тулайҳа ортидан боришлари муҳим аҳамиятга молик ҳол эди.

Тулайҳа қайтиб пайғамбарлик даъвосини оғизга олмади. Шахсан ўзи ишонмаган пайғамбарлик даъвосида инсонлардан дастак кутиш ноўрин эканлигини англаб етганди.

Бу дунёда қозонолмаган охират ҳаётини ҳам маҳв этганди. Ягона ва ишончли дин Ислом дини эди. Тавба қилиб, тақрор Исломни қабул қилиш энг тўғри йўл эди. Мадинага бориб шахсан ҳазрат Абу Бакр (р.а.) билан учрашишга жасорат қила олмади. Уят ва жон кўрқуви монельлик қилди. Ҳазрат Холидни топиб аҳволни унга тушунтиришни маъқул кўрди.

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Холид бин Валиддан келган мактубни ўқиди. Унда Тулайҳанинг келиб таслим бўлгани ва шаҳодат калималарини келтириб тақрор Исломни қабул қилинганини ёзганди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) унга жавоб ёзди ва жумладан шундай деди: «Муҳораба билан боғлиқ масалаларда фикрлаш, аммо амирликни берма».

Ҳазрат Холидга яна алоҳида мактуб битди: «Аллоҳ баракангни берсин. Ишингда Аллоҳга нисбатан ҳурматли бўл. Аллоҳ ўзига ҳурмати бўлган ва ишни мукамал бажарганлар билан биргадир. Ишингни масъулият билан бошқар. Асло бўшашма. Мусулмонларни ўлдирган мушрикларни ва Аллоҳга қарши чиққан фасодчиларни жазола!», — деб ёзди.

Холид бин Валид Бузоҳода бир ой қодди. Айбдорларни жазолади. Бу орада тарқаб кетган Тулайҳа аскарлари Умму Зимл дея ном чиқарган Салма бин Молик исмли бир аёл атрофида бирлашиб, мусулмонлардан интиқом олиш учун йиғилишди. Бани Сулайм, Тай, Ҳавозик ва Асад қабилалари қўшилиб каттагина қўшин майдонга келди. Умму Зимл машҳур туясига миниб жангни бошқармоқчи бўлди. Юборилган сулҳни рад қилишди. Шиддатли жанг бошланди. Ҳазрат Холид аскарлари тўғри душман қўшини маркази томон юраётганди, қарши тараф Умму Зимл атрофида мустаҳкам халқа ҳосил қилиб, жонларини ўртага қўйиб мудофаа қилишмоқда эди. Туя атрофида ўликлар сони юздан ошди, бир-биридан куч зарбалар туяни чўктирди.

Умму Зимл шиддатли қилич зарбидан йиқиларкан, баланд ҳайқириш билан ҳаёт билан видолашиб, мағлубиятини маълум қилгандек бўлди. Бир пайтлар асир қилиб Мадинага келтирилган ва ҳазрат Оиша (р.а.) томонидан озод қилинган Умму Зимл, Пайғамбар (с.а.в.) вафотидан сўнг мўминлардан интиқом олиш пайига тушиб қолиб, ҳаётини издан чиқарганди.

Умму Зимл ўлдирилгач, қўшин узоқ вақт дош беролмади. Ортда қолганларнинг мақсад ва ғоялари йўқ эди. Умму Зимл ўлса-да, унинг даъвоси давом этади дейдиган киши чиқмади ва ҳар бири ҳар томонга тарқалиб кетишди. Қисқа вақт ичида қўлга киритилган зафар хушхабарини ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га етказишди.

* * *

Бир кун ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳузурига Фужоа исмли бир киши келди ва у халифага мурожаат қилди:

- Рухсат бер, эй, халифа, Исломни тарк этганларга қарши жиҳод қилайин. Менга от ва қурол бер, бориб уларни динга қайтарай, улар яна исломни тан олсинлар.

Бу таклиф қабул қилинди. От ва қурол берилди. Фужоа мамнун бўлиб чиқиб кетди. Аммо Фужоа халифа ёнида кўрсатган самимиятини ўша ернинг ўзида қолдирганди. Йўлида ким учраса, ҳатто мўмин бўлишига қарамасдан, ўлдириб молини оларди. Унга Нажаба бин Абу Майсо исмли қароқчи қўшилиб, икки киши бўлишганди...

Бу хабар тезда Мадинага етди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўзидан ниҳоятда хафа бўлиб кетди. Турайфа бин Ҳожизга бир мактуб ёзди. Вазиятни баён қилди. Уни тутиб келтиришни буюрди. Турайфа йўлга чиқди. Натижада Фужоа шериги билан қуршаб олинди. Отилган ўқлардан бири Нажабани қулатди. Якка қолган Фужоа вазиятдан чиқиш учун:

- Эй, Турайфа бу нима қилганинг?.. Сен халифа номидан жанг қилаяпсан, мен ҳам. Шу қилишни ҳам менга шахсан халифанинг ўзи берган. Шундай экан, халифа ёнида сен мендан кўра эътиборли ҳисоблана олмайсан, — дея ҳайқирди.

Унга жавобан Турайфа шундай деди:

- Агар сўзларинг самимий бўлса, қиличингни ташла, бирга халифа ёнига борамиз.

Фужоа оёғи остигача келган ўлимдан қутулиш учун қиличини ташлади. Зотан, бошқа йўли ҳам йўқ эди. Ёлғиз ўзи шунча одамни қиличдан ўтказма олмас эди. Аммо, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг кўнглини топиб, бир йўлни топиш умидида эди. Ўзига ишонган одамдек қуролини ташлади ва илгарилади. Бирга Мадинага йўл олишди.

Ҳазрат Абу Бакр Фужоани кўргач, гапни чўзиб ўтирмади. Олиб бориб ёкилишини буюрди. Фужоа бу амрни эшитиб, оёқларидан дармон кетди. Узр сўраш учун айтилган уч-тўрт калима унга нажот эшигини очмади. Турайфа уни шаҳар ташқарисига олиб чиқиб, ёниб турган оловга қўллари боғлиқ ҳолда ташлади...

* * *

Расулulloҳ (с.а.в.) Ҳаббор бин Асвод ҳақида эшитиб, уни тутиб оловда ёкилишини буюрган ва амрни олиб кетган киши ортидан одам юбориб: «Оловда ёкиш Аллоҳга оид ҳақдир. Қатл қилинг!», — дея буюрганлари кўпчилигининг ёдида эди. Шундай экан, агар воқеа ҳақиқат бўлса, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг бу ҳаракати нотўғри бўлади. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Ҳаббор бин Асвод ҳақидаги қарордан беҳабар қолган, ёки кучли ғазабдан бошқаларга ибрат бўлсин дея шу йўлни тутган бўлиши мумкин.

Асҳоблардан бирортаси ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га бу хусусда хотирлатмагани ҳам диққатга сазовордир. Воқеани баён қилганлар ўлдириш амрини ёкиш билан ўзгартирилиши ҳам эҳтимоллардан биридир.

САЖОҲ **(ёки ёмон ҳаётнинг яхши якуни)**

Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг ўлимидан кейин кўпгина қабилалар бошини йўқотиб қўйишгани ҳақида юқорида айтиб ўтган эдик. Улар кам эмас эди, албатта. Шулардан яна бири Тамим қабиласи. Улар Расулulloҳ (с.а.в.)нинг вафотларидан сўнг саросимага тушиб қолишди. Аҳолининг бир қисми солинган солиқ, яъни закотни тўпладилар ва Мадинага жўнатдилар. Бошқа бир қисми эса намоз ўқиймиз, аммо закот бермаймиз, дейишди. Ҳатто, вазиятга қараб иш тутувчилар ва бетарафлар ҳам бор эди.

Шундай кунларнинг бирида Тамим қабиласи ўзларини бир аёл пайғамбарнинг қаршисида кўрдилар. Тағлиб қабиласидан бўлган Ҳариснинг қизи Сажоҳ пайғамбарликдан келадиган фойдани кўзлаб, ўзини пайғамбар деб эълон қилди.

Атрофига тўплаган саргузаштпараст инсонлар билан Тамим қабиласига келди. Мадина устига юриш қилиб, Абу Бакр (р.а.)ни ағдармоқчи эканлигини айтди. Агар Мадинани забт этсак, ортда қолган ислом олами гуллаб яшнайдими, салтанат бизга қолади, дерди.

Қабила аъзоларининг кўпи бу даъватни мамнуният билан қарши олишди. Аслида эса насроний динига мансуб бўлган бир аёлнинг мусулмонларга пайғамбар бўлаётганлиги ҳақида ўйлаб ҳам кўришмасди. Уларни кўпроқ закот масаласининг ҳал бўлиши қизиқтирарди. Агар зафар қозонилиб, Мадина қўлга киритилса, уларнинг бойликларига бойлик қўшиларди.

Молик бин Нувайра ва Уторид бин Ҳожиб каби қабила бошлиқлари ҳам Сажоҳнинг пайғамбарлигига хайрихоҳлик билдирганлар қаторида эди. Сажоҳ дастлаб Исломга томон йўл олди. Аввало Ямомада яшовчи Мусайлама исмли пайғамбар билан кўришмоқчи эди. Ё у билан битим тузилади ёки уни тинчитиб қўя қолади. Мадинага бўладиган юриш Ямомадан кейинга қолдирилди.

Закотдан қутулиш учун насроний бир аёлнинг пайғамбарлигини қўллаб қувватлаган Тамим қабиласи Расулulloҳ (с.а.в.)нинг сўнгги пайғамбар эканликларини яхши билишарди. Аммо мол-дунёга бўлган муҳаббат уларнинг кўзини кўр, тафаккурини суст қилиб қўйганди.

Сажоҳ қўшинларининг Ямомага кириб келиши Мусайламани саросимага солиб қўйди. Чунки

бусиз ҳам унинг душманлари етарлича эди. Қабиладоши бўлган Сумама бин Усал ҳазрат Абу Бакр (р.а.) томонга ўтиб, унга қарши чиқмоқда эди. Бу ҳам етмагандек, Мадинадан Шурайх бин Ҳайна бошлиқ гуруҳлар ҳам унга қарши эди. Шундай бир вазиятда Сажоҳнинг келиши Мусайламани саросимага солди. Бу мағлубият онлари яқинлашаётганидан дарак бўлиб туюлди.

Сажоҳ билан учрашиш мақсадида, аввал унга одам жўнатди. Кейин эса шахсан ўзи борди. Бу учрашув уларнинг турмуш қуриши билан яқун топди. Сажоҳ пайғамбарлик даъвосидан воз кечиб, уни Мусайламага топширди. Мусайлама Ямома воҳасининг бир йиллик даромадини Сажоҳга инъом қилди.

Сажоҳнинг муаззини Шабас бин Риби халққа шу эълонни етказди:

- Эй, одамлар! Мусайлама Мухаммад келтирган беш вақт намоздан бомдод ва хуфтон намозларини олиб ташлади. Бундан сўнг намоз уч маҳал ўқилади.

Бири тонгги ширин уйқуни бузадиган, бири эса инсоннинг уйқуси келиб чарчаб турган пайтда ўқилиши керак бўлган бу намозларнинг бекор қилиниши қўпчилик томонидан севинч билан қаршиланди.

Сажоҳ Ямомада яна бир неча кун қолди. Сўнгра қўшинини олиб, келган йўлига қайтиб кетди. У Тамим қабиласи билан хайрлашди ва яна Тағлиб қабиласига қайтди. Аммо, энди у Мусайламанинг ёнида воз кечган пайғамбарликдан сўз очмасди. Бир неча кунлик кайфу-сафодан иборат бўлган эр-хотинлик муносабатлари ҳам ўша ерда яқун топган эди. Мусайламани ҳам ортиқ эсламади. Оддий бир аёл каби яшай бошлади.

Вақти келиб насроний динидан воз кечиб, калимаи шаҳодат келтириб ислом динига кирди. Басрада Муовия бин Абу Суфён даврида вафот этди. Унинг самимий бир муслима эканлигини билган мўминлар унинг тобути олдида саф тортдилар. Жуда ёмон шаклда бошлаган ҳаётини, жуда яхши тарзда яқунлади ва ортидан яхши ном билан ёдга олувчи бир неча дўстлар қолдирди.

МОЛИК БИН НУВАЙРА ВОҚЕАСИ

Тамим қабиласи оқсоқолларидан бўлган Молик бин Нувайра закот бермаслик талаби билан чиққанлардан эди. У Сажоҳ қўшинлари билан бирга Ямомага бориб келганди.

Қабиласига қайтиб келган Молик яхшилаб ўйлаб кўрди ва қилган ишининг нақадар жирканч эканлигини англади. Бундан пушаймон бўлиб тавба қилди ва яна ислом динига кирди. Лекин у бу иш учун Холид бин Валид аскарлари томонидан тутилди ва қамоққа олинди. Бир куни кечаси жуда совуқ бўлганлиги туфайли ҳазрат Холид «Асирларингизни иситинг» деб фармон берди. Аммо «иситинг» сўзининг Кикона қабиласига «ўлдиринг» маъносида келиши ёмон оқибатни келтириб чиқарди. Моликни асир сифатида сақлаётган одам бу амрни бажариш учун Моликни ўлдирди. Моликнинг ўлаётган чоғдаги фарёдини эшитган Холид бин Валид нима бўлаётганини билиш учун чодирдан чиқди. Аммо энди кеч бўлганди. Моликнинг боши танасидан жудо қилинган эди. Ҳазрат Холид Моликни ўлдирган одамни таъқиб остига олмади, жазоламади ҳам. Бироқ, у Моликнинг гўзал хотини Умму Тамимга ўйланди. (Баъзи ривоятларда Молик шахсан ҳазрат Холиднинг ўзи тарафидан ўлдирилганлиги айтилади.)

Бу ҳолат аҳолини безовта қилди. Хабар Мадинага ҳам етиб борди. Ҳазрат Умар (р.а.) Моликнинг жазоланишини истади, аммо ҳазрат Абу Бакр (р.а.): «Мен Аллоҳнинг суғурилган қиличини қинига сололмайман» деб қаршилиқ кўрсатди. Унинг фикрича, ҳазрат Холид бу жиноятни қасддан қилмаган. Шунинг учун уни вазифасидан озод қилиш ва жазолаш керак эмас, деб ҳисобларди. Шу билан бирга Абу Бакр (р.а.) Молик бин Нувайранинг яқинларига хун тўлашни ҳам унутмади. Ҳазрат Холидга Мадинага келишини сўраб мактуб ёзди.

Холид бин Валидни Мадинада ҳазрат Умар (р.а.): «Сен бир муслмонни ўлдирдинг, унинг иддаси тугамаган хотинига ўйландинг. Сени зинокорликда айблайман», деган сўзлар билан қарши олди.

Шундан сўнг ҳазрат Холид, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳузурига кирди ва узр сўради. Халифа ҳазратлари унинг узрини қабул қилди, лекин уйланиши билан боғлиқ бўлган масалада ундан ранжиди. Молик бин Нувайра воқеаси ана шундай яқун топди.

Сахий, меҳмондўст, совуқ кечаларда йўлини йўқотганлар келар, дея олов ёқиб ўтирувчи олижаноб инсон сифатида таъриф этилган Молик қилган жоҳиллиги учун жазосини олди. Яъни у ўз хатосининг қурбони бўлди. Ҳазрат Умар (р.а.)га қолса, Молик бин Нувайра воқеаси тўфайли Холид бин Валидни жазолашни истарди. Бироқ, халифа бўлишига қарамасдан бу ишни амалга ошириш имконига эга эмас. Шу билан бирга бу масала кейинчалик яна кун тартибига киради.

МАЛЪУН МУСАЙЛАМА

Мусайлама Ямома воҳасида яшовчи Бану Ҳанифа қабиласидан эди. У Расулulloҳ (с.а.в.) билан учрашиш учун Мадинага келган элчилар билан бирга эди. Кишиларнинг Расулulloҳ (с.а.в.)га бўлган ҳурмат ва муҳаббатини кўриб ҳайрон қолди ва Ямомага қайтиб, дарҳол ўзини пайғамбар деб эълон қилди.

Ҳанифа қабиласидаги кўпчилик инсонлар унинг пайғамбарлигини мамнуният билан қарши олдилар. «Қурайш қабиласидан пайғамбар чиққанда, нега энди Ямома қабиласидан чиқмаслиги керак» дегувчилар ҳам бўлди. Бир пайтлар ҳар бир қабиланинг ўз худоси бўлган деган ақидага ишонадиган инсонлар, «ҳар бир қабилага биттадан пайғамбар керак» деган фикрга келишган эди.

Бир куни Мусайлама бир мактуб ёзиб, Расулulloҳ (с.а.в.)га жўнатди ва унда ўзининг ҳам пайғамбар бўлганлигини маълум қилди. Унинг номасида шундай сўзлар бор эди:

«Эй, қурайшлик пайғамбар! Ер юзининг ярми сенга, ярми эса менгадир. Аммо, ер юзининг ҳаммасига эга чиқа қўрма».

Расулulloҳ (с.а.в.) томонларидан Ямомага Қуръон ва диндан таълим берувчи муаллим сифатида жўнатилган ва бир қанча вақт шу вазифани бажарган бу одамнинг гапларига ким ҳам қарши чиқарди? Аммо Мусайлама бу сўзлари билан беш кунлик дунё лаззатини ўйлаб, иймонини сотди. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг саҳобалари бўлишдек шарафни бой берди. Бунинг устига абадий лаънатланадиган ишни қилди. Аллоҳнинг расулига билиб туриб, ёмонлик истади. Ҳолбуки, у Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг *«Менинг номимдан ёлғон сўзламанг, кимки менинг номимдан ёлғон сўзласа жаҳаннамдаги жойига ҳозирлик кўраверсин»*, деганларини биларди.

Ражолнинг сўзлари жуда чиркин, жуда жирканч ёлғон эди. Инсоннинг хаёлига ҳам келмайдиган қабихлик эди. Инсонларни куфрга бошловчи, Мусайлама каби бир насронийнинг пайғамбар бўлганлигига Расулulloҳнинг (с.а.в.) шаҳодат берганликларини айтиб, инсонларни чалғитувчи бир ёлғон эди бу.

Ражолнинг бу ёлғони Мусайлама чиқарган фитнани янада оловлантирди. Сохта пайғамбарнинг айтрофида қирқ минг кишидан иборат қўшин тўпланган эди. Мадинада самимий бир мусулмон бўлган, Ямомада эса кофирлик қилган бу одамнинг ёрдами билан Мусайлама бир неча сўзларни шеър ҳолига келтирар ва буларни Аллоҳдан келган ваҳий деб инсонларга ўқиб берар ва қабул эттирарди.

Бир куни Талҳа Ямомага келди ва одамлардан:

- Мусайламани қаердан топсам бўлади? — деб сўради.

Одамларнинг юзлари буришди. Бир киши:

- Жим, у пайғамбардир, — деди.

- Ундай бўлса у билан учрашмоқчиман.

- Шу йўлдан бор. Талҳа йўлида давом этди ва излаган кишисини топди.

- Сен Мусайламамисан?

- Ҳа.

- Сенга ким ваҳий келтиради?
- Раҳмон исмли бир малак.
- Ёруғда келадими ёки қоронғудами?
- Қоронғуда келади, - жавоб берди Мусайлама.
- У ҳолда ишонтириб айтаманки, сен ёлғончи ва сохта пайғамбарсан. Муҳаммад эса тўғри сўз ва ҳақиқий пайғамбардир.

Кейинчалик Талха Мусайламанинг ёлғончи ва сохтакорлигини била туриб ҳам, Мусайламанинг этагига ёпишиб олганди. Ишончига тескари бир йўл тутганди. Айни пайтда бу йўлнинг сўнги абадий фалокат эканлиги унинг учун кундек равшан эди. Таассуфки, баъзи бир арабларда қўрилган қабиласига ён босиш дарди унга ҳам ўз таъсирини ўтказган эди. Бундан сўнг у ҳар доим Мусайлама билан бирликда бўлиб, у билан бирга мусулмонларга қилич кўтарибди ва ўзи ҳам қилич зарбидан жон берибди...

Бу пайтда Ямомалик мусулмонларнинг бошчиларидан бўлган Сумома бин Усол Мусайламанинг ҳеч қачон пайғамбар бўлолмастлигини, Муҳаммад (с.а.в.) охириги пайғамбар эканликларини, Мусайлама эса сохта ва ёлғончи эканлигини одамларга тушунтиришга ҳаракат қилар ва атрофига тўплаган мусулмонлар билан бирга куфрга қарши курашарди.

Бир кун Мусайламани саросимага солувчи бир хабар тарқалди. Холид бин Валид қўшинлари Ямомага келибди. Шурайх бин Касона бошлиқ илғор қўшин билан «Акруба» деган жойда жанг бошланди. Муҳожирларнинг байроғи Абу Ҳурайранинг озод этилган қули Салимда эди. Жангнинг қийин бўлишини сезган, оқибатни аввалдан тахмин қилган бир неча киши келди ва унга: "Эй, Салим, бошинга бир бало ёғилмаса эди деб қўрқамиз", — дейишди.

У ҳали ёш эди. Шу ёшида унинг ислом оламини тарк этишини истамасдилар. Улар жангда байроқ кўтарган киши биринчи бўлиб нишонга олинишини тажрибаларидан яхши билишарди. Ҳазрат Умар (р.а.)нинг «Салим ҳаёт бўлганда эди, халифаликни унга қолдирардим» деб қайғуришига сабаб бўладиган даражадаги муҳим шахс эди. Салим бу урушда ҳалок бўлса, жуда ачинарли ҳол бўларди. Лекин Салим улар кутмаган жавобни берди:

- У ҳолда, мен ёмон бир мусулмон бўлмайманми? Жиҳоднинг, шаҳидликнинг қадрини билиб туриб жангда сўнги сафларда иштирок этишни ва ўлимдан қўрқиб байроқ кўтаришдан бош тортганини ҳеч ҳам истамайман.

Ансорнинг байроғини Расулulloҳ (с.а.в.)нинг воизи дея танилган Собит бин Қайс кўтариб юрарди.

Жанг икки томоннинг бир-бирига ҳужуми билан бошланди. Шиддатли жанг бормоқда эди. Бир тараф ислом динини мудофаа этиш учун, иккинчи тараф эса янги пайғамбарни қўллаб қувватлашга уриниб жанг қиларди. Энг ачинарли томони шундаки, аввал иймон келтириб кейин яна куфрга қайтган ва Расулulloҳ (с.а.в.)га қарши қилич кўтараётганлар ҳам бор эди.

Ҳазрат Умар (р.а.)нинг укаси Зайд бин Хаттоб қўлида қилич билан курашаркан, бирдан ичида севинч ҳиссини туйди. Юзида истеҳзоли кулгу зоҳир бўлди. Ичидан «бу фурсатни қўлдан бермаслик керак» деган овозни эшитгандек бўлди. Бу ҳислар қаршисида турган одам билан боғлиқ эди. У Ражол бин Унфия билан юзма-юз турарди. Қанийди, уни ўлдира олса, бу билан уни Пайғамбаримиз (с.а.в.)га қилган тўхмати учун жазолаган бўларди. Шу ҳаёлда у олдинга интилди ва баланд овозда гап бошлади:

- Бери кел, эй, малъун. Сен билан ҳисоблашиб олишимиз лозим.

Иккови орасида жанг бошланди. Ражол қаршисидаги бу инсон осонликча таслим бўлмастлигини яхши биларди. Аммо, «жазоимни тортайин, эй, Зайд, бошим сенинг ихтиёрингда» деб, бўйинини эгиб ҳам туролмасди. Охиригача курашишдан бошқа нажот йўли йўқлигини тушунган ҳолда уришмоқда эди. Зарба беришлар, қурашлар анча вақт давом этди. Натижада, «Хаттобнинг ўғли мана бундай зарба беради», деб туширилган қилич Ражолни қонга беллади. Иккинчи, учинчи зарбадан сўнг у ўликлар сафига қўшилди.

Қўллари толган, юзи чанг ва терга ботган бир инсоннинг кўзларида ёш билан «Аллоҳим,

Ўзингга шукр, буни менга насиб этдинг» дегани эшитилди. У ҳақиқатан ҳам мақтанишга ҳақли эди. Аммо у мақтанишдан қўра, Аллоҳга ҳамд айтишни, шукр қилишни афзал қўрди. Мукофотга арзийдиган иш қилганди, лекин бу мукофот ҳозир эмас, эртага Саййидул Анбиё (с.а.в.) ҳузурларида берилади. Аллоҳнинг расулига тухмат қилган кишини ўлдирганлиги учун ҳадясини Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ўзларидан олади.

Шу пайт жанг майдони ларзага келгандек бўлди. Мусайлама тарафдорларининг юзларида нафрат ва қўрқув пайдо бўлди. Мўминлар эса чуқур нафас олдилар. Чунки Холид бин Валид қўшинлари билан етиб келган ва жангга киришган эди. Янги келганларнинг ёрдами билан мўминлар шиддатли ҳужум қилишар, аммо кучли қаршиликка учрашарди. Шу кунга қадар кўрилмаган бир жанг бўлаётганини ҳис этиб туришарди. Бу шиддатли жангда, муҳожирларнинг байроқдори бўлган Салимни болалигидан бери катта килган Абу Ҳурайра ва ҳазрат Умар (р.а.)нинг укаси Зайд шаҳидлар сафига қўшилишди.

Күёш уфққа бош қўяркан, Мусайлама қўшини ғалаба қувончи билан ортга қайтишарди. Шундай давом этса, Мадиналик қўшинни бир-икки кунда енгиларига ишонишаётганди. Эртаси куни эрталаб Холид бин Валиднинг ўзи жанг майдонига келди. Бутун овози билан «Ё, Муҳаммад!» деб қичқирди.

Бу овоз «Мен Муҳаммаднинг қасосини олиш учун келдим. Қани мен билан курашадиганлар борми?», деган маънода эди. Шундан сўнг шу куни ажали етганлар бирма бир ғалаба умиди билан Сайфуллоҳнинг қаршисига чиқа бошлади. Бироқ ҳаммаси қонга беланди, ҳаёт билан видолашди. Бири ўлдирилгач, бошқаси шеригининг қасосини олиш учун шиддат билан ҳужум қилар, аммо қасос олишни бошқа шеригига қолдириб, у дунёга равона бўларди.

Ниҳоят ҳазрат Сайфуллоҳ Мусайламанинг шахсан ўзига мурожаат этди:

- Эй, Мусайлама, йигит бўлсанг қаршимга чиқ. Иккимиз ҳам бир кучимизни синаб кўрайлик...

Соатлаб курашган ва жуда чарчаган Холиднинг бу таклифи Мусайламага ғайрат берди. У бу фурсатнинг қадрини билар ва уни ўлдириш - зафар қозониш, деган гап эди. Тўғри қарор қабул қилганига ишонч ҳосил қилган ҳолда, у Холиднинг қаршисига чиқди.

Холид бин Валиднинг шаҳди анча баланд эди ва унга:

- Эй, Мусайлама, энди қилган ишларинг учун тавба қил. Исломи динига кир. Икки тараф бир-бирини қириб ташлашига сабабчи бўлма! Акс ҳолда дунё ва охирада паришон бўласан. Бу ҳам сен учун қадрли бўлган сўнгги фурсатдир, — деди.

Аммо Мусайлама бу таклифни рад этди. Шунда Холид бин Валид:

- Демак, йигитчасига курашамиз, — деди ва жанг бошлади.

Ҳужумлар бошланган, авжига чиққан бир пайтда сохта пайғамбар орқасига қараб қоча бошлади. Араблар урушдан қочгани асло хушламас, ёқтирмас эдилар. Аммо, Мусайлама ҳозир қочиш пайғамбарнинг обрўсига мутлақо тўғри келмайдиган иш эканлигини тушунадиган ҳолатда эмасди. Амрига итоат этган ва унинг пайғамбар эканлигига ишонган қирқ минг киши қандай аҳволда қолиши уни қизиқтирмасди. Биргина нияти жонини қутқариш ва ўзини сақлаб қолишга интилиш эди.

Мусайламанинг қочаётганини кўрган ҳазрат Сайфуллоҳ ўз қўшинига умумий ҳужум амрини берди ва остида шамолдек учаётган от билан қирқ минг кишилик қўшинга ташланди. Жуда шиддатли бир жанг бошланди. Бу сафар Мусайлама қўшинлари чекина бошлади. Ниҳоят, баланд деворлар билан ўралган бир боққа кирдилар ва эшик ёпилди.

Баро бин Молик олдинга чиқди. Дўстларидан илтимос қилди, уни девордан оширдилар. Югуриб бориб эшикни очди. Мўминлар кирдилар. Яна шиддатли жанг бошланди. Қора танли бир қул майдонда олишаркан кўзлари севинч билан порлади. Овини қўлга туширган овчининг кўзлари ҳам худди шундай порлайди. Ҳеч иккиланмай қўлидаги найзани Мусайламага улоқтирди. Икки сониядан сўнг найза нишонга санчилди ва айни шу дамда Абу Дужона ҳам унга қилич солди ва Мусайлама гурс этиб ерга қулади. Бир неча марта типирчилади. Аммо, бу типирчилашлар уни ўлимнинг қўлларига топширишдан бошқа нарсага ярамади.

Шундай қилиб, у ҳаётининг сўнги йилида рўй берган можарони ўзи истамаган бир тарзда тамомлади. Абадий азоб давом этадиган оламга илк қадамни кўяркан, ёқасидан тутган фаришталар уни пайғамбар сифатида эмас, малъун сифатида олиб кетишарди. Ҳатто, ўзи ҳам ишонмаган пайғамбарлик даъвоси билан қанча инсонларнинг залолат йўлида ҳалок бўлишларига сабаб бўлди. Бунга қўшимча равишда Аллоҳ номидан ёлғон гапиргани учун уни жазо кутарди.

Ўликлар орасидан жой олганлардан яна бири Мусайламага «Ишонаманки, сен ёлғончисан. Мухаммад эса ҳақиқий пайғамбардир. Аммо Робиянинг ёлғончиси Мудорнинг тўғрисида кўра яхшироқдир», деган Талха ан-Намри эди. Буларни сўзлаётганда, ким билади, қандай ҳислар билан очилиб ёпилган лаблар энди ҳаракатсиз эди. Бу лаблар яна бир очилса, минг марта пушаймон бўлганлигини онт ича-ича англатар, абадий фалокат жарликларига қулашнинг азобини айтиб қичқирарди. Бироқ энди вақт ўтган, ғишт қолипдан кўчган эди.

Найза отган Ваҳший мақсадига етганди. Ҳазрат Ҳамзани ўлдирганидан буён ичини тутаётган айбдорлик туйғуси кўтарилгандек бўлди. Уҳудда ҳазрат Ҳамзани шаҳид қилиб, катта жиноят содир қилган ва Расулulloҳ (с.а.в.)ни қаттиқ қайғуга солган Ваҳший бу дафъа Мусайламани найза санчиб ўлдирди ва уруш тугаганини эълон қилди.

Демак, кўрқувнинг ажалга фойдаси йўқ. Холид бин Валиднинг кескир қиличидан қочиш Мусайлама учун нажот бермади. У Ваҳшийнинг найзаси ва Абу Дужаманинг зарбасидан ҳалок бўлди. Унинг вужудига найзанинг санчилганини деразасидан кўрган бир хотин «Воҳ, нур юзли инсон! Уни бир занжи (ҳабаш) ўлдирди» деб ҳайқириб юборди.

Мусайламанинг ўлдирилганлиги баланд овозда ҳар тарафда эълон қилинаркан, энди урушдан фойда йўқлигини тушунганлар қочиб қутулишга ҳаракат қилишарди. Мусайлама ортидан инсониятга фойда келтирадиган муқаддас бирорта ғоя қолдирмаган эди.

Ҳақиқий ғалаба қозонилганди. Қарши тарафнинг қурбон бериб чекинганлиги, майдонда олти юзтача мўминнинг жон бергани ривоят қилинади. Буларнинг орасида Расулulloҳ (с.а.в.) билан кеча-кундуз бирга бўлган, неча марталаб уларнинг амрлари билан жангларда қатнашган саҳоба бор эди. Булардан ташқари, Қуръонни бошдан оёқ ёд олган етмишта ҳофиз ҳам шаҳидлик шаробини ичишган эди. Ансорнинг байроқдори бўлган Собит бин Қайс бир қилич зарби билан оёқларидан ажралди. Жон аччиғида оёқларисиз яна бир бор ҳужум қилган ва ерга йиқилиб жон таслим қилганди. Ўлганларнинг уч юз олтмиштаси Ансор ва Муҳожирлардан бўлгани учун Саййидул Анбиё (с.а.в.)нинг шарафли саҳобалоридан эди.

Мадиналиклар ғалаба муждасини юзларча одамнинг шаҳид бўлганлиги ҳақидаги хабар билан биргаликда қарши олишди. Ҳақиқатан ҳам буюк бир зафар қозонилганди. Аммо яна бир ҳақиқат ҳам бор эди. Юзларча уй мотамга чулғанган, қанча хотинлар тул қолган, болаларнинг исмларига «етим» сифати ҳам қўшилган эди.

Ҳазрат Умар (р.а.) укаси Зайднинг шаҳид бўлганини эшитгач, юм-юм йиғлади ва ўғли Абдуллоҳни қаршисига чорлаб, шундай деди:

- Зайд ўлди, аммо сен соғсан. Қандай қилиб юзимга қарашингни ва қайси юз билан қаршимга чиқишингни ўйлаб кўрмадингми? — дея бақиршдан ўзини тиёлмади.

Абдуллоҳ ўзини оқлаш учун: «У Аллоҳдан шаҳидлик истади ва унга шаҳидлик берилди. Мен ҳам шаҳид бўлиш учун ғайрат қилдим, аммо насиб этмади» дейишдан бошқа чора тополмади.

Мусайлама аввалдан Расулulloҳ (с.а.в.)нинг аҳволларини қузатганди. Пайғамбаримиз (с.а.в.)га туширилган Қуръонга ўхшаш ифодалар топиш учун жуда чарчаган, муваффақият қозонолмаган, сафсатага айланган тизимлар ҳолида «Бу менинг Қуръоним» деб халқига тақдим этганди.

Мусайлама Фаҳри Коинот (с.а.в.)нинг бир неча мўъжизаларидан хабардор бўлганди. Масалан, бармоқларининг орасидан сувлар отилиб чиққанини, бир қудуққа муборак тупуклари билан хўллаб берган ўқнинг санчилиши билан сувнинг қайнаб чиққанлигини эшитганди. Ўзи ҳам шу усулни синаб кўрмоқчи бўлди.

- Қаранглар шу қудуққа туфлайман, сувлари кўпиради, — деди.

Мусайлама ҳақиқатан ҳам сувга тупурди, аммо қудуқдаги бор сув ҳам чекинди. Бошқа бир қудуққа тупуриши қудуқ сувининг аччиқлашувига сабаб бўлди. Қўлини ювган сувни бир хурмо дарахтининг остига қуйган эди, дарахт қуриб қолди. Икки боланинг бошини силаган эди, бири дудуқ бўлиб қолди. Кўз оғриғидан шикоят қилиб келган одамнинг кўзини қўли билан силади, бироқ у одам кўр бўлиб қолди.

БАҲРАЙН

Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ўлими хабарини яхши қаршиламаган қабилалар ҳам бор эдики, унга мисол қилиб Баҳрайн халқини келтириш мумкин. Улар эътироз билдиришиб, ҳақиқий пайғамбар бўлса, ўлмас эди, дедилар. Аммо бунга жавобан Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни кўрган ва чин дилдан ишонган Жоруд бин Муалло:

- Сизлар аввал яшаган пайғамбарларни биласизми! — деди.

- Биламиз, жавоб беришди Баҳрайн халқи.

- Жуда соз, улар нима бўлдилар?

- Ўлдилар.

- Муҳаммад (с.а.в.) ҳам уларнинг биридир. Унинг ҳам ҳаёт муддати битгач, Аллоҳга етишган. Мен унинг ҳақиқий пайғамбар эканлигига ишонаман. Сизларни шайтон чалғитмоқда. Дунё ҳаёти алдамоқда. Аллоҳ таоло: **«Эй, инсонлар, албатта, Аллоҳнинг ваъдаси ҳақдир. Бас, сизларни дунё ҳаёти сира алдаб қўймасин! Яна сизларни алдамчи (шайтон) алдаб қўймасин!»** (Фотир сураси, 5-оят) дея марҳамат қилган.

Жоруднинг жиддий ва маъноли гаплари натижасида, залолат ботқоғига ботмоқчи бўлиб турган Баҳрайнликлар яна ҳидоят йўлига қайтдилар. Шу билан бирга Баҳрайнда куфр ҳаётини афзал кўрувчи бир неча қабилалар ҳам бор эди. Уларга қарши ҳазрат Абу Бакр (р.а.) томонидан жўнатилган Аъло бин ал-Хадрами курашди ва зафар қозонди.

* * *

Ислом динидан қайтганларга ва закот беришни хоҳламаганларга қарши олиб борилган кураш ҳар тарафда муваффақият билан якунланди. Бундан кейин кўзғолонлар бўлмас, исломнинг бирлиги бузилмас эди. Закот беришни истамайдиганлар ҳам бўлмасди. Шу билан бирга бу муваффақият юзларча саҳобанинг ҳаёти эвазига қўлга киритилганди. Улар шубҳасиз Аллоҳдан бебаҳо мукофотлар оладилар, том маънода мамнун этиладилар. Аммо ортларида битмас яралар, юзлари қайғули тул ва етимлар қолганди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг букилмас иродаси ва унинг ортида бир-бирига тиргак бўлган ва дин учун ҳаётларини тикиб курашган инсонлар бўлмаганида ислом дини Расулulloҳ (с.а.в.)нинг вафотлари билан бирга тарихда қолиб кетарди. Ёки ҳар кимнинг истаганча ўзгартириши билан таниб бўлмас ҳолга келарди.

Аллоҳ бу жангларда қатнашиб жонларини фидо қилганларни ҳам, ортада қолиб Ислом динини келажак авлодларга етказганларни ҳам марҳаматига сазовор қилсин.

ИККИНЧИ АЙРИЛИҚ

Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг вафотларидан беш ой муддат ўггач, ҳазрат Фотима (р.а.) бир ўғил кўрдилар. Унга Мухсин исми берилди, аммо бу бола узоқ яшамади. Бу воқеа ҳазрат Фотима (р.а.)ни қайғуга солди. Ушбу воқеадан ларзага тушган она кунлаб дам олишига қарамай, ётоқдан туролмади. Шаъбон ойи сўнгида умри поёнига етиб бораётганини ҳис қилди. Зотан, бу оиладан отасига биринчи бўлиб ўзининг етишишини билаётган эди. Буни шахсан ўзи Расулulloҳ (с.а.в.)дан эшитганди. Аммо қай вақт, қайси куни, қайси соатда вафот этишини

билмасди. Ҳазрат Фотима (р.а) ўлимдан қўрқмасди.

Ўлимдан кейинги охират оламида жаннат аёлларининг энг юқорисидан жой олар, уларнинг кўнгил султони бўлиб, битмас туганмас неъматлар ва ҳурмат билан қарши олинарди. Отасига вафо қилмаган ва роҳат нималигини билмай яшагани бу дунё ўзига ҳам вафо қилмаслигини яхши биларди. Севикли онаси каби ўзи ҳам ёшликка тўймасдан, ортда қолдираётган болаларини тўйиб-тўйиб эркаламасдан, уларни онасиз қолдириб кетмоқда эди. Айнан шу нарса, яъни етим қоладиган болаларининг аҳволи уни ўкситарди.

Умри отаси келтирган диннинг амал ва ахлоқи билан безанган эди. Кўнглини Қуръон кўрсатган мақсадларга йўналтирган эди. Рамазон ойининг учинчи куни оқшом пайти шаҳодат калимасини яна бир дафъа такрорлаган лаблар қайта очилмаслик учун ҳаракатсиз қолди. Муборак руҳи малаклар ҳамроҳлигида Аллоҳ ҳузурига етказилди.

Жаннат йигитларининг энг яхшиси бўлишлари Расулуллоҳ (с.а.в.) томонларидан башорат қилинган ҳазрат Ҳасан ва Ҳусан қадрли онажонларининг ортидан кўз ёши тўқаркан, ҳазрат Али (р.а.) Асмо бинти Умайсга хабар жўнатдилар. Биргаликда ҳазрат Фотима (р.а.)ни ювдилар ва кафанладилар. Бироздан сўнг, Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг севикли қизлари Бақиъ қабристонини томон олиб кетилди.

Бугунги ҳолатига кўра, қабристон эшигининг қаршисида жойлашган оналарининг қабрининг чап тарафига, аммо улардан йигирма беш метр узоқликда қазилган қабрга дафн этилган.

Қабристоннинг эшиги очик бўлган пайтларда ҳазрат Фотима (р.а.)нинг қабри бошида бир гуруҳ зиёратчиларни кўриш мумкин. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг аёллари ва уларнинг ёнидан жой олган қизлари Зайнаб, Руқайя ва Умму Гулсум эса жуда оз кишилар томонидан зиёрат қилинади.

Ҳазрат Фотима (р.а.)нинг қадрли, фазилатлари инкор этилмайди. Фақат Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг бошқа қизларига нечун бу даражада парвосизлик билан қаралади ва ҳатто унутилган? Ораларида ҳақиқатан ҳам шу даражада фазилат фарқлари мавжудми? Бу саволга жавоб фақат охиратда олинади.

Ҳазрат Али (р.а.) Расулуллоҳнинг (с.а.в.) омонатларини қабрга қўйгач, кўз ёшлар ичида у ердан чиқдилар. Атроф қоронғу эди. Тонг отишини соатлаб кутиш керак эди.

Халифалар ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ва ҳазрат Умар (р.а.)нинг бу йўқотишдан ҳамон хабарлари йўқ эди.

Аммо беҳабар бўлишлари керакмиди? Исломи биринчилардан бўлиб қабул қилган шарафли наслнинг энг буюк сиймоларидан бўлган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ва Фотима (р.а.) орасида олти ой давом этган хафагарчилик мўминларни қувонтирадиган ҳолат эмас эди.

Бу машъум хабар мадиналикларни яна бир марта қайғуга солди. Кўзлар «Эҳ, Фотима» деб қоврилган кўнгилларга қўшилиб, юм-юм ёш тўқди. Бу кўз ёшлар самимий эди. Бироқ кетгани қайтариш имкони йўқ, албатта.

Саййидул Анбиё (с.а.в.)нинг жигарпоралари тупроққа қўйилган пайтда пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг вафотларига олти ой бўлган эди. Ортда қолган тўрт фарзанддан энг каттаси бўлган Ҳасан эндигина етти ёшда эди. Севикли она эса йигирма етти ёш эди.

* * *

Ҳазрат Фотима (р.а.)нинг вафоти билан бирга халқнинг ҳазрат Али (р.а.)га нисбатан муносабатида сезиларли бир ўзгариш бўлди. Бу ҳолат ҳазрат Али (р.а.)нинг қасамёд қилмаётгани билан боғлиқ эди. Халқ Фотима онамизга тириклик пайтларида ҳам қизиқиб келарди. Унинг ўлимидан сўнг энди қасамёд мавзусининг кун тартибига чиқиши кераклигини хатти-ҳаракатлари билан англатишга уринишаётганди. Айни эҳтиёжни сезган ва қасамёд қилмаслик ўзига ҳам, мусулмонларга ҳам яхшилик билдирмаслигини англаган ҳазрат Али (р.а.) фақат Фотима(р.а.)ни хафа қилмаслик учун кутаётганди. Энди қасамёд учун тўсиқ бўладиган бирор сабаб йўқ.

Шундан сўнг ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га хабар жўнатди ва уни уйига таклиф қилди. Учрашув дўстона давом этди. Ҳазрат Али (р.а.) қасамёд мавзусида кечиккани учун узр сўради.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) унга жавобан лутф қилди ва ўз туйғуларини дўстона баён этди:

- Шояд бу мавзуда сенинг хоҳишинг борлигини билсайдим, асло халифаликни қабул этмасдим!..

Ҳазрат Али (р.а.) бир кундан сўнг масжидга бориб, халқининг ҳузурида қасамёд қилишини айтди.

Эртаси куни аср намозидан кейин Абу Бакр (р.а.) ўрнидан турди ва ҳазрат Али (р.а.)нинг фазилатларини баён этди. Қасамёднинг бугунга қадар кечикишининг сабаби шахсий муаммолар эканлигини таъкидлади. Кейин эса ҳазрат Али (р.а.) келди ва ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг қўлини тутди, ҳамда бундан кейин уни халифа сифатида тан олишини айтди.

Шундан сўнг йиғилганларга қарата хитоб қилди:

- Шу вақтгача Абу Бакрни бу мақомга нолойиқ қўрганимиздан эмас, сайлов мавзусида бизнинг фикримиз сўралмагани учун ундан ранжиб юргандик. У Саййидул Анбиё (с.а.в.)га ғорда шериклик (ҳамроҳлик) қилган ва Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг ўзлари ҳам ҳаётлик пайтларида уни имомликка лойиқ қўрган эдилар, — деди.

Шундан сўнг хошимий қавмидан ҳазрат Али (р.а.) қасамёд қилгунча қутиш қарорини олганлар келишди ва муносабат билдиришди.

Кеч қолиб эришилган бўлса-да, натижа яхши эди. Кўпдан бери қўнгилларни ҳижил этиб келаётган ғашлик тарқалгандек бўлди. Бугунга қадар гинали, бузғунчилик ҳақидаги суҳбатлардан, одобсиз ҳаракатлардан узоқ юрилиши ва халифалик мақомини бузувчи амаллар қилинмаганлиги ҳам қувончли ҳол эди.

Ҳазрат Али (р.а.) «Мен борман, бошқаси йўқ» деб иддао қилмас эди. Чунки Расулulloҳ (с.а.в.)нинг сўнгги кунларида амакиваччаси ҳазрат Аббос билан бўлган бир воқеа ҳадис китобларидан жой олган. Биргалиқда Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳузурларидан чиққач, ҳазрат Аббос унга қарата шундай деган эди:

- Мен Ҳошим ўғиллари ўлаётганда юзларида қўрган ифодамни Расулulloҳ (с.а.в.)нинг юзларида ҳам кўрдим. Бир-икки кун ичида вафот этадилар, деб тахмин қиляпман. Кел, биргалиқда ҳузурларига кирайлик, мусулмонларни бошқаришни кимга қолдиришларини билайлик. Шояд бизга қолдирсалар. Агар шундай бўлса, ҳужжатлаштирамиз. Агар биздан бошқасига қолдиришни ўйласалар, уни бизга қолдиришлари учун ишонтиришга ҳаракат қиламиз, — деган эди.

Ҳазрат Али (р.а.) эса:

- Йўқ, мен бу мавзунини Расулulloҳ (с.а.в.)дан сўрамайман. Агар халифаликни бизга қолдирмасалар, инсонлар бу ишни бизга асло топширмайдилар, — деб қаршилиқ кўрсатганлар.

Ҳазрат Пайғамбаримиз (с.а.в.) Хайбар жангида байроқни турли кимсаларга бергандилар. Ҳолбуки, хасталик пайтларида ўн етти вақт намоз фақат ҳазрат Абу Бакр (р.а.) томонидан ўқиттирилди. Расулulloҳ (с.а.в.) истаганларида бу вақт ичида турли одамларни имомликка қўяр эдилар. Ҳазрат Али (р.а.) бу ердаги нозикликни англамай қолмасди.

Ҳазрат Али (р.а.)га Пайғамбаримиз (с.а.в.) тарафларидан халифалик махфий равишда топширилганлиги, бу ҳақида бир васият топилганлиги ҳақидаги асоссиз ривоятларга ишонмаслик керак. Ҳақиқатан шундай бир васият бўлса, ҳазрат Али (р.а.) бу васиятни амалга ошириш учун қўлидан келган барча ишни қиларди. Ҳеч бўлмаганда, масжидда барча мўминларнинг ҳузурида изоҳ берган бўларди. Ҳолбуки, бу мавзуда ҳазрат Али (р.а.)дан бизга бирор ривоят етиб келмаган. Агар Пайғамбаримиз (с.а.в.) шундай васият қилган бўлсалар-у, ҳазрат Али (р.а.) буни умр бўйи сир тутган бўлсалар, унда уни хоинликда айблаш керак бўлади. Бироқ ҳеч бир мусулмоннинг ҳазрат Али (р.а.) ҳақида бундай фикр юритиши жоиз эмас. Ҳаёти давомида Расулulloҳ (с.а.в.)га содиқлигини жонини тикиб исботлаган ҳазрат Али (р.а.) ҳеч қачон бундай ҳолатга тушиб қолиши мумкин эмас.

Хуллас, ҳазрат Али (р.а.)га халифалик берилса «йўқ» демасди, аммо у берилмагани учун ислом умматини роҳатсиз этадиган ва уларга зарар етказадиган ҳаракатлар қиладиган инсон эмас эди. У бу мақомга ҳақиқатан ҳам Абу Бакр (р.а.)ни лойиқ кўрмоқда эди. Шунингдек, ўттиз йилдан кейин ўлим тўшагида экан, «Ўрнингга бир халифа тайинламайсанми?» деганларга «Расулulloҳ (с.а.в.) халифа тайинламаганларида мен тайинлайинми?, - деб жавоб берган эдидар.

Фақат Аллоҳгина инсонлар учун яхшилик истаса, уларни яхши бир инсоннинг атрофида бирлаштиради. Шунингдек, Расулulloҳ (с.а.в.)дан сўнг ҳам инсонларни бу умматнинг энг яхшиси атрофида бирлаштирганди. Агар ҳазрат Али (р.а.) бу мавзуда жуда ҳавасли, муккасидан кетган инсон бўлганда эди, Абу Суфён томонидан киритилган таклифни қабул қилар, унинг тўплаган қўшини билан ҳазрат Абу Бакрга қарши чиққан бўларди. Лекин, у имонига қарши бормади.

ҚУРЪОНИ КАРИМНИНГ МУСҲАФ ҲОЛИГА КЕЛИШИ

Гарчи ниҳоятда кўп шаҳид берилган бўлса-да, Ямома жангида муваффақият қозонилди. Шаҳидларнинг етмиштаси эса Қуръонни бошдан охиригача ёддан биладиган инсонлар эди. Эртага иккинчи бир жангда бошқаларнинг ҳам шаҳид бўлмаслигига ҳеч ким кафолат беролмасди. Бундан ташқари қачон келиши номаълум бўлган ажал бу ҳофизларни ҳам битта-иккитадан қилиб ўз исканжасига оларди. Ҳолбуки, Ислом дини фақат Расулulloҳ (с.а.в.)нинг саҳобаларига эмас, қиёматга қадар дунёга келадиган бутун инсониятга жўнатилганди. Исломнинг асоси Қуръони каримга таянади. Бу китобнинг келажак авлодларга асл ҳолида, тўқис етказилиши эса фақат ёзув орқали амалга оширилиши мумкин эди.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) мана шу ўйлар билан уни фақат ёдлабгина қолмасдан, нозил бўлган ҳар бир оятни ёздирган ва алоҳида ёзилганларни ўқитиб, текширганлар.

Буларни бир-бир хаёлидан ўтказган ҳазрат Умар (р.а.) ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ёнига борди ва масалани тушунтирди. Вақтни ўтказмасдан Қуръонни яхлит бир китоб ҳолига келтириш кераклигини таклиф этди.

- Аммо биз Расулulloҳ (с.а.в.) қилмаган ишларини қандай қила оламиз?, - иккиланди ҳазрат Абу Бакр (р.а.).

Шу ўринда ўз фикримизни билдиришдан четда қололмаймиз. Агар Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг шу иккала яқинлари бу хулосага келишмаганда эди, Қуръон оятлари бугун қўлимизда бўлганидек шаклда ва тизимда келмаган бўларди. Масалан, Ҳиро тоғида илк бора туширилган беш оят Қуръоннинг бугунги тизимида 96-ўринда келадиган «Алақ» сурасининг илк беш оятидир. Бундан кейин баъзан бугун бир сура, баъзан эса бир суранинг бир неча оятлари туширилган. Бир сурага оид бўлган оятлар тамом бўлмасдан туриб, бошқа бир сурага оид бўлган оятлар ҳам келган. Келган ҳар бир оятни Пайғамбаримиз (с.а.в.) изоҳлаганлар ва қайси суранинг қайси оятидан кейин ёзилиши кераклигини айтганлар ва котиблар томонидан шундай қайд этилган.

Ваҳийнинг қайси пайтда келиши, Қуръоннинг қачон тамом бўлиши, ҳажмининг қанча бўлиши каби нарсалар Расулulloҳ (с.а.в.) учун номаълум эди.

Ваҳий келишига кўзлари интиқ бўлиб кутган пайтларида кунлаб, ҳатто ҳафталаб ваҳий келмаслиги мумкин эди. Баъзан ҳеч кутилмаганда ваҳий келарди.

«Наср» сураси Қуръоннинг охиридан бешинчи сурасидир. Аммо ундан кейин жойлашган «Масад» сураси пайғамбарликнинг илк йилларида Маккада эканликларида нозил қилинган. Оятларнинг тартиби Расулulloҳ (с.а.в.) тарафларидан амалга оширилганидек, сураларнинг тартиби ҳам уларга тегишлидир. Хусусан, оятлар тартибга солинмаса, олти мингдан ортиқ Қуръон оятларини ёд олиш ва ҳаммасини ўқиш имконсиз бўлар эди. Масалан, эллик оятдан иборат бўлган бир суранинг оятлари маълум бир тизимга солинмаган бўлса, инсон бу эллик

оятнинг ҳаммасини осон ўқий олмайди. Ҳеч бир ишни тасодифга қолдирмаган Аллоҳ таоло Қуръонни ҳам албатта тартибсиз ва қоришиқ ҳолда қолдирмас эди.

Расулуллоҳ (с.а.в.)дан «Бақара сурасининг сўнги икки ояти... Ҳашр сурасининг сўнги уч ояти» каби ифодалар нақл қилинади. Агар оятларда тартиб бўлмаса сўнги уч оятнинг қайси оятлар эканлиги қаердан билинарди?

Пайғамбаримиз (с.а.в.) Вадо ҳажини адо қилган кунларида Арофатда эканликларида, «... **Ана, энди бугун, динингизни камолига етказдим, неъматимни тамомила бердим ва сизлар учун Исломни дин бўлишига рози бўлдим.**» маъносидаги оят нозил қилинган. Бу оят Қуръоннинг 5-сураси бўлган «Моида»нинг 3-оятидир. Бу оят нозил қилингандан сўнг Пайғамбаримиз (с.а.в.) саксон бир кун яшаганлар. Бу оятда диннинг камолотга етказдирилганлиги ҳақидаги фикрларга таяниб, энг сўнги ваҳий эканлиги илгари сурилса ҳам, Бақара сурасидаги 281-оят «**(Барчангиз) Аллоҳга қайтариладиган кундан (қиёматдан) кўрқингиз! Сўнгра ҳар бир жон (эгаси)га қилган амалларига яраша нарса (мукофот ёки жазо) берилур ва уларга зулм қилинмас.**», -деган энг сўнг нозил қилинган оятдир. Бу оят туширилгандан сўнг, Пайғамбаримиз атиги тўққиз кун яшаганлар. Зотан, умрларининг сўнги кунларини ётоқда ўтказган Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг шу тўққиз кун ичида келтиришлари мумкин эмас эди. Қолаверса, ваҳий сўнгига етганлиги, Қуръоннинг тамом бўлганлиги тўғрисида Расулуллоҳ (с.а.в.)дан бирор изоҳ келтирилмаган.

Тери, курак суяклари, катга тошлар ва дарахт пўстлоқлари каби ашёларга ёзилган, аммо тўплам ҳолига келтирилмаган Қуръонни китоб ҳолига келтириш керак эди. Бу вазифа қилиниши лозим бўлган, тарк этилиши мутлақо жоиз бўлмаган вазифа сифатида қаралмоқда эди. Агар шундай қилинмаса, Қуръоннинг муҳофазаси таҳлика остида қоларди.

Ҳазрат Умар (р.а.)нинг қарори қатъий эди. Масалани атрофлича тушунтиргач сўзини шундай якунлади:

- Яхшилаб ўйлаб кўр, Абу Бакр. Бу жуда хайрли иш. Агар биз Қуръонни китоб ҳолига келтирмасак, у қандай муҳофаза этилади?

Ҳазрати Умар (р.а.) ердан кўкка қадар ҳақ эди.

Асрлар ўтгач дунёга келадиган инсонлар бу китобга қандай эга бўлардилар? Қуръон оятларининг тарқоқ ҳолда бўлиши фақат хавф туғдирарди. Ёд олиш ҳам қийин бўларди.

Унинг сақланиши қийинлашар, ҳатто имконсиз бўларди. Ҳолбуки, китоб ҳолига келтирилишининг бир қанча фойдалари бўларди, ҳеч қандай зарари бўлмасди.

Ҳазрат Умар (р.а.) шу куни масалани англагач, қайтди. Бир неча кундан сўнг келган пайтда Абу Бакр (р.а.)нинг ҳам ўзи каби ўйлаётган ҳолатда кўрди. Буни Аллоҳ таоло унинг кўнглига солгани маълум эди. Энди бу вазифани ким бажаришини тайинлаш керак эди. Ҳар иккисининг ҳам дарҳол хаёлига келган киши - Расулуллоҳ (с.а.в.)га котиблик қилган Зайд бин Собит эди. Хабар жўнатдилар. У етиб келди.

- Сени муҳим бир иш юзасидан чақирдик, эй, Зайд. Биласанки, пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳаётлик пайтларида ваҳий келиши давом этди. Шунинг учун Қуръонни китоб ҳолига келтиришга имкон тополмадилар. Яна биласанки, Ямома жангида Қуръонни ёд олган бир неча инсонлар шаҳид кетди. Шундай давом этаверса, Қуръоннинг зое кетиши мумкинлигидан кўрқамиз. Уни Расулуллоҳ(с.а.в.)дан олганимиздек ҳолда, келгуси авлодларга етказиш учун бир китоб ҳолига келтиришимиз керак.

Шундан сўнг ҳазрат Абу Бакр (р.а.), ҳазрат Умар (р.а.) унга бу мавзуда мурожаат қилганлигини, ўзининг эса унга берган жавобини айтди. Аммо Зайд уларнинг гапига эътирозини билдирди:

- Сизлар Расулуллоҳ (с.а.в.) қилмаган ишни қилмоқчимисизлар?

Икки буюк инсон Зайдни бу ишга рози қилиш учун анча уриндилар. Ўйлаш учун муҳлат бердилар. Бир неча кундан сўнг Зайд фикрининг ўзгарганини ва бу қилиниши лозим бўлган вазифа эканлигини англаб етганлигини айтиш учун келди.

Шундан сўнг биргаликда қилинадиган ишларни режалаштирдилар. Бунга кўра, тўпланажак Қуръон оятлари ҳам ёд олинган бўлиши, ҳам шахсан Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ҳузурларида ёзилган бўлиши керак эди. Шу билан бирга оятларнинг Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларида ёзилганлигини тасдиқловчи икки гувоҳ ҳам бўлиши шарт эди. Бошқа одамнинг қўлидаги нусхадан кўчирилганлар ҳисобга олинмас эди.

Зайд, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ҳузуридан елкасига оғир юк ортилгандай бўлиб чиқди. Кейинчалик хотираларини англатаркан, «катта бир тоғни турган жойидан бошқа жойга олиб қўй, дейилса менга бу ишдан кўра енгилроқ бўлиб туюларди», деди.

Зайд бу сўзлари билан зиммасига олган вазифанинг қанчалик оғир, мураккаб ва масъулиятли эканлигини айтган. Ўзи Қуръонни бутунлай ёд олган эди. Асҳоб орасида Қуръонни бошидан охиригача ёд олган жуда кўп эркак ва аёллар бор эди. Бу кишилар бир жойга тўпланишар, Зайд ёзар, бошқалар текширишар ва натижада Қуръон оятлари тўплам ҳолига келарди. Фақат эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилиш, кичик бўлса-да, хатога йўл қўймаслик учун қийин йўл танланган ва оятларнинг Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларида ёзилган нусхалардан ёд олинганлигини тасдиқловчи гувоҳлар бўлиши шарт қилиб қўйилган эди. Чунки бошқа одамнинг қўлидаги нусхадан кўчирилган нусхаларда хатолар бўлиши мумкин эди. Ҳолбуки, Расулуллоҳ (с.а.в.) келган ваҳийни ёздирганларидан сўнг ўқитиб, назорат қилар ва хатосизлигини таъминлар эдилар. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг ҳузурларида ёзилганлигига гувоҳлик берувчи икки киши бўлиши керак эди. Бу эса ҳақиқатан ҳам қийин иш эди.

Бу иш учун масжиддан жой ажратилди. Ҳазрат Умар (р.а.) «Кимнинг ёнида Расулуллоҳ (с.а.в.) ёздирган Қуръон ояти бўлса келтирсин!» деб эълон қилди. Шундан сўнг, ясси тошларга, хурмо баргларига, суяклар, терилар ва қоғозларга ёзилган оятлар келтирила бошланди. "Фотиҳа" сурасидан бошлаб Қуръон оятларини қайд эта бошладилар. Оятлар келтирилар ва Зайдга бериларди. Келтирган одамга: "Бу оятларни Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ҳузурларида ёздингми?" - деган савол берилар ва у «ҳа» деб тасдиқласа ҳамда унинг сўзини икки гувоҳ олдида исботласа, шундан кейингина оятлар ёзиларди.

Ёзиш иши шундай бошланди. Кучли ғайрат билан ишга киришилди. Аҳвол қувонарли даражада давом этмоқда эди. "Тавба" сурасининг сўнгги икки оятига келган пайти аҳвол ўзгарди. Шартларга риоя қилган ҳолда оятларни келтирадиган одам йўқ эди. Фақат Ҳузайма бин Собитгина келганди.

- Сен бу оятларни Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларида ёздингми?
- Албатта.
- Гувоҳинг борми?
- Шу пайтда йўқ. Ёлғиз гувоҳ Аллоҳ таолодир.
- У ҳолда кутамиз, эй, Ҳузайма.

Бу икки оятни Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ёзиб олган фақат Ҳузаймагина бўлмадлиги керак эди. Жуда кўп инсон ёддан билган, Расулуллоҳ (с.а.в.)дан намозда ва намоздан ташқарида эшитган бу оятларни кимлардир ёзиб олган бўлиши керак эди. Афсуски, бу одамлар ҳозир ҳаёт эмас эди. Жангу жадаллар, айниқса Мусайламага қарши бўлган Ямома муҳорабаси туфайли бу инсонлар мазорга қўйилди.

Бир пайт Ҳузайманинг кўзлари порлади ва ўша ердагиларга қарата шундай деди:

- Расулуллоҳ (с.а.в.) менинг гувоҳлигимни икки кишининг гувоҳлиги ўрнида кўрганлар.
- Қандай қилиб, эй, Ҳузайма?

-Бир кун бозорда Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни кўриб қолдим. У (с.а.в.) киши бир от сотиб олгандилар. Отнинг пулини келтириш учун кетганларида сотувчи отни бошқа бировга сотди. Расулуллоҳ (с.а.в.) келганларида эса «Мен сенга от сотмадим» деб тонди. Бу эса Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни ёлгончиликда айблашдек гап эди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) атрофга қараб «Бу отни сотиб олганимга гувоҳлик берадиган йўқми?» дегандилар. «Мен борман эй, Аллоҳнинг расули», дедим.

- Сен мени бу отни харид қилаётганимда кўрдингми?

- Йўқ, кўрмадим, - жавоб қилдим мен.

- У ҳолда нимага таяниб шоҳидлик бераяпсан?

- Эй, Аллоҳнинг расули, мен сенинг Аллоҳдан келтирган ҳар бир сўзинг тўғри эканлигига ишонган ва гувоҳлик берган бир инсонман. Жаброилни кўрмадим, уни Аллоҳдан ваҳий олаётганини кўрмадим. Булар ҳақида бизга сиз хабар бергансиз. Аллоҳ номидан бу оятларни етказишда ёлғон сўзламаган, бир от учун ёлғон сўзлармидингиз? — дедим.

Бу сўзларим Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни мамнун қилди. Гувоҳлигим икки кишининг гувоҳлиги ўрнида ўтишини айтдилар.

- Яхши бу айтганларингни тасдиқловчи гувоҳинг борми?

- Албатта, Муҳаммад бин Маслама ёнимда эди. Муҳаммад бин Маслама топиб келинди. У воқеа ҳақиқатан ҳам шундай бўлганлигига гувоҳлик берди. Шундан сўнг Зайд бин Собит қўлига қалам олди ва «Тавба» сурасининг сўнгги икки оятини ёза бошлади.

Ҳузайманинг бу чиройли хотираси барчани қувонтирди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) гўё бугун дуч келинадиган ҳолат учун тадбир кўрган ва бунинг учун Ҳузаймани тайёрлагандек эдилар. Бу от ёқимли овоз билан кишнагани учун Пайғамбаримиз (с.а.в.) унга Мужаззар деб ном қўйишни маъқул кўрган эдилар.

Ёзиш иши қачонгача давом этди, неча ҳафта ёки қанча ой давом этди? Бу тўғрида аниқ маълумотга эга эмасмиз. Маълум бўлгани шуки, аввалдан белгиланган шартларга мос тушмайдиган ҳеч қандай иш қилинмади, ҳеч бир оят фақат ёдланганларга таянган ҳолда ёзилмади. Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан ёзиб олинган ҳеч бир сура ёки оят четда қолиб кетмади. Расулulloҳ (с.а.в.) Қуръон ояти деб ўқиб берган ҳамма гаплари бу китобга киритилди. Бирор сўз ортиқча ишлатилмади ёки бирор сўз тушириб қолдирилмади. Китоб ҳолига келтирилган Қуръон ҳақида минглаб саҳобалар орасида эътироз бўлмади. Аллоҳнинг расулига Жаброил (а.с.) орқали етказилган бу китоб саҳобалар томонидан келгуси наслларга асл ҳолида етказиш учун тартибланган эди. Бу китобга «Мусҳаф» деб ном берилди.

Аллоҳ таоло: **«Албатта, бу зикрни (яъни, Қуръонни) Биз Ўзимиз нозил қилдик ва уни Ўзимиз асрагувчимиз!»** дея марҳамат қилган (Ҳижр сураси, 9-оят).

Инсоният умрининг охирига қадар Қуръон Расулulloҳ (с.а.в.)га нозил қилинган кундаги каби софлигича қолади. Бу муҳофаза ишида Аллоҳ ризоси учун қатнашган, бу кадрли китоб учун хизмат қилишни ўзларига шараф деб билувчи инсонлар доимо топиларди. Бошида ҳазрат Умар (р.а.), ҳазрат Абу Бакр (р.а.), Зайд бин Собит каби бўлиш учун муқаддас китобнинг тўпلام ҳолига келишида фидоийлик билан меҳнат қилган саҳобалар бу инсонларнинг энг олд сафларидан жой олганлар. Ислом олами бу шарафли инсонлардан абадий миннатдордир.

Зайд бин Собит ҳаётидан мамнун эди. Авваллари бир тоғни ташишдан ҳам оғир туюлган, аммо шарафи ҳам шунчалик буюк бўлган бу вазифа кўнгилларга ҳузур бағишлайдиган даражада тугалланган эди. Аллоҳ таоло бундай шарафни унга раво кўрганди. Авваллари «Расулulloҳ (с.а.в.) қилмаган ишни қилмоқчимисизлар?» дея ажабланган ишининг ҳозир қанчалик зарурий эканлигини янада яхшироқ англади.

Мазкур воқеа бизга бир ҳақиқатни англатмоқда: аввалдан қандайдир сабаб ёки чорасизлик туфайли чала қолган ишлар топилади. Кейин келган авлоднинг вазифаси бу ишни охирига етказиш, қандай бўлса шундайлигича қолдирмасликдир. Агар Қуръонни китоб ҳолига келтириш «Расулulloҳ (с.а.в.) қилмаган ишдир» деб, қандай бўлса шундайлигича қолдирилганда, бугун ҳолимиз нима кечарди? Бу ҳақда ўз фикримизни билдиришга ожизмиз.

ХАЛИФАНИНГ ЎҒЛИ

Расулulloҳ (с.а.в.)нинг вафотларига саккиз ой тўлган, Шаввол ойи эди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) пешонасини терлатувчи бир хабар олди. Ўғли Абдуллоҳнинг яраси қайта тешилган, бу

сафар вазият ўта жиддий эди.

Абдуллоҳ Тоиф қуршовида отилган бир ўқдан яраланган ва сафдан чиққан эди. Ўша қундан бери вақти-вақти билан безовта қиладиган яра энди яхшилана бошлаган ва юзларига қулгу югурган эди. Аммо энди бу севинч йўқодди. Шунингдек, бир икки қундан сўнг ўртоқлари Абу Бакр (р.а.)ни «Инна лилдаҳи ва инна илайҳи рожиун» деяётган ҳолда қўришди.

Бу «... **Албатта, биз Аллоҳнинг мулкимиз ва албатта, биз Унинг сари қайтувчилармиз.**» дегани эди. (Бақара сураси, 156-оят)

У бу оятни ўғлидан машъум хабар келган пайтда ўқиётган эди.

Абдуллоҳ ювилиб кафанланди. Шахсан Абу Бакр (р.а.) ўқитган намоздан сўнг Бақиъ қабристонига дафн этилди. Ортидан йиғлаганлар орасида мўминларнинг онаси ҳазрат Оиша (р.а.) ва онаси Асмо ҳам бор эди. Абдуллоҳ Асмо билан бир онадан туғилган опа-ука эдилар.

Ўлим оғир мусибат. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг кўзидан оққан ёш шу мусибат туфайли эди. Аммо ўғлининг Аллоҳ йўлида ва Пайғамбар (с.а.в.)нинг амри билан курашаётган пайтда олган яра туфайли ҳаётдан кўз юмганлиги унга тасалли берарди.

Ҳижрат кунларида Расулulloҳ (с.а.в.) билан биргаликда Савр ғорида экан, егулик келтирган, Маккадаги воқеаларни англаган инсон - шу йигит эди. У Расулulloҳ (с.а.в.)га ҳижрат сафарида ёрдамчи бўлганди. Бу дафъа у охираат сафарига чиққан эди. Ҳеч шубҳасиз, ўзининг ҳаётини таҳликага қўйиб, севиқли пайғамбарига кўмак бергани учун Аллоҳ унга марҳамат кўрсатади. Пайғамбаримиз (с.а.в.) унинг қўлидан тутиб унга шафоатчи бўладилар.

Абдуллоҳни дафн қилиш учун Бақиъ қабристонига йиғилганлар бир ҳақиқатни қўзлари билан қўрмоқда эдилар. Ҳеч ким «Абдуллоҳ шахзодаларга хос тантана билан тупроққа қўйиляпти», деган фикрни ҳаёлига ҳам келтирмасди. Ҳар қайси мусулмонга қандай маросим қилинса, Абдуллоҳга ҳам шундай қилинаётган эди. Ҳеч ким «нега Абдуллоҳ учун махсус дафн маросими ўтказилмаяпти?» деган ўйни ўиламасди ҳам. Демак, халифалик у куннинг бошқарувчиси ва бошқарилаётганлар тарафидан бир салтанат сифатида эмас, хизмат мақоми сифатида қадрланарди. Демак, халифалик ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га ҳеч қандай алоҳида манфаат келтирмаганди. У ҳар жиҳатдан кечаги танилган ва ҳамма билган Абу Бакр (р.а.) эди.

У халифа бўлмасдан аввал Аллоҳ розилиги учун қўшниларининг эчкиларини, туяларини соғарди. Халифа бўлгандан сўнг ҳам олти ой шу маҳаллада яшаган ва айни ишни давом эттирганди. Баъзан сутни соғиб бўлгач, қўшнисидан «қаймоқ қилайинми ёки сутлигича қолсинми?» деб сўрарди. Қўшни аёл истагини айтар, кейин эса қўлларини дуога очиб «Аллоҳим, Абу Бакр қулингдан рози бўл!» деб дуо қиларди.

- Бошинг омон бўлсин, эй, Абу Бакр. Аллоҳ ўғлингни ўз раҳматига олсин, — деб дуо қилишди одамлар.

Кейин эса Абдуллоҳ қабристонда савол-жавоб қилувчи фаришталар билан ёлғиз қолдирилди. Шундай қилиб, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) тўнғич ўғли билан видолашди.

БАҲРАЙНДАН ЖўНАТИЛГАН МОЛ

Қабилалар, уруғлар, умматлар орасидаги ҳар бир хабар Абу Бакр (р.а.)га етказиб туриларди. Навбатдаги янгилик ҳам тезлик билан маълум килинди:

- Сенга хабар бор, эй, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифаси.

- Қандай хабар?

- Аъло бин ал Хадрами томонидан Баҳрайндан жўнатилган мол Мадинага етиб келибди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг юзида мамнуният аломатлари кўринди. Чунки Расулulloҳ (с.а.в.)нинг вафотларидан сўнг аввало ислом учун қолиш қарорини берган, кейинроқ эса ҳал қилиниши керак бўлган ва катта ғайрат билан қайта таъминланган бирлик энди мева бера бошлаганди. Баҳрайндан келган солиқ оз бўлмасди. Бунинг натижаси эса фақирларнинг юзлари кулиши, қоринларни тўйдирувчи егуликларнинг келиши эди. Кўп ўтмай, Мадина

кўчаларида кезиб юрувчи бир одам бу аҳволни эълон қилди. Айниқса, Расулulloҳ (с.а.в.) томонларидан ваъда қилинган ва ҳануз берилмаган бойликнинг келганлиги айтилди.

* * *

Шу кунларнинг бирида халифанинг ҳузурига Жобир келди ва унга мурожаат қилди:

- Ассалому алайкум, эй, Расулulloҳнинг халифаси!

- Ваалайкум ассалом, эй, Жобир.

- Пайғамбаримиз (с.а.в.) менга Баҳрайдан келадиган молдан беришни ваъда қилгандилар.

Шунинг учун келдим.

-Унинг ваъдаларини бажариш бизнинг бурчимиз.

Улар биргаликда озиқ-овқат жойлашган ерга бордилар.

-Пайғамбаримиз (с.а.в.) сенга қанча беришни ваъда қилгандилар?

Жобир бин Абдуллоҳ беш бармоғини очди ва бармоқларини юқори кўтариб «бу қадар юз ҳовуч» деди. Ҳовуч деркан, икки қўлини бирлаштириб қўрсатди.

- Тушунарли, эй, Жобир.

Кейин эса ҳазрат Абу Бакр (р.а.) озиқ-овқатнинг тепасига келди. Икки қўли билан ҳовучлаб санай бошлади. Санади, санади, ҳисоб беш юзга кетганда Жобирга қараб:

- Буни яна икки баробарини ол, эй, Жобир.

Жобир ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га ташаккур айтиб, ҳақини олиб узоқлашаркан, хаёлида бир неча хотиралар жонланмоқда эди. Расулulloҳ (с.а.в.)дан жуда кўп икром кўрганди. Шу остидаги туясини бозорда Расулulloҳ (с.а.в.)га сотганлигини, пулини олиб кетаётганда орқасидан келган Билолнинг «Эй, Жобир, бу туя Расулulloҳ (с.а.в.)нинг сенга икром ва Ҳадясиدير», деганини кечагидек яхши эсларди.

* * *

Бир куни Абу Бакр (р.а.)нинг ҳузурига бир аёл келди.

- Мени танидингми, эй, Абу Бакр, - сўради аёл.

Абу Бакр (ра.) овоз келган томонга қаради. Кейин эса ўрнидан туриб, ҳурмат билан унга жой кўрсатди.

- Сени танимаслик мумкинми, синглим, ўтир бу ёққа...

Аёл ўтирди. Ҳол-аҳволи сўралди, иззат кўрсатилди. Эҳтиёжи қондирилди. Бироздан сўнг кетаётиб:

- Аллоҳ сендан рози бўлсин, эй, Абу Бакр, менинг кўнглимни кўтардинг, Аллоҳ сени мурудинга етказсин, — деди.

Бу аёл Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг олдиларига ўлимларидан бироз аввал келган ва эҳтиёжини айтганди. Ўша вақт унинг эҳтиёжини қондиришга қодир бўлмаган Пайғамбаримиз (с.а.в.) кейинчалик қўлларидан келса, албатта, ёрдам беришни ваъда қилдилар ва бошқа пайт келишини сўрадилар.

- Яхши, лекин келсам-у, сени тополмасам нима қилай, эй, Аллоҳнинг расули? - сўраган эди ўшанда аёл.

Юрақларни зирқиратган ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га ўша кунни эслатиб, кўз ёш тўктирган савол шу эди. Бу бечора хотин «Мен келган пайтимда сен сафарга кетган бўлсанг-чи?» демоқчи бўлганми?.. Ёки «Ажал келиб сени олиб кетса, арзимни кимга айтаман?» деб савол бердимми? Билолмади. Гўё, Расулulloҳ (с.а.в.)ни қайта кўролмаслигини сезгандек, халифалик мақоми кимга қолишни билишни истагандек бир тарздаги савол эди. Балки, аёл бу саволни бераётганда асл мақсадини ўзи ҳам сезмагандир. Балки, бу сўзларни Аллоҳ унинг дилига солгандир. Аммо, у бу саволи билан эртанинг муаммосини ҳам ҳал қилганди. Чунки Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳар икки саволга ҳам муносиб жавоб қайтарган эдилар:

- Мени тополмасанг, Абу Бакрга мурожаат қиласан.

Аёл бу жавобдан сўнг кетганди. Эҳтимол бу жавобдаги нозикликни Пайғабаримиз (с.а.в.)дан бошка ҳеч ким билмас.

Орадан бир неча кун ўтди. Ҳамма қатори бу аёл ҳам машъум хабарни эшитиб қаттиқ қайғурди. Энди у Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифасини топиб, унга дардини айтиши керак. Агар халифа уни танимаса Пайғамбар (с.а.в.)нинг ваъдасини эслатмоқчи эди.

«Мени танидингми, эй, Абу Бакр?». Бу сўроқ шу хотирани жонлантирган эди.

Бу хотира аччиқ, бу хотира болдан тотли, бу хотира ўзгача эди.

Фақат унинг ортидан қараб қолган кўзлардан ёш сизилган эди. Бу ёшлар маҳзун бир қалбдан ёки мамнун бир кўнгил булоғидан оқаётгани номаълум бўлган туйғулар билан тўла. Буни биз ҳам ёнидагилар ҳам билолмайдилар, сўролмайдилар. Балки ҳар икки туйғунинг қоришмасидан юзага келган бахтиёрликдир.

«Яна кел, бизни бошқатдан мажнун эт, сингил!» деган тилаклар уни таъқиб этарди.

БЕРГАН ҚЎЛ ОЛГАН ҚЎЛДАН БАЛАНДДИР

Баҳрайдан келган мол-мулкни тарқатар экан, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Ҳаким бин Ҳизомни йўқлаттирди.

- Мени чақиртирибсиз, эй, Расулulloҳнинг халифаси.

- Шундай, Ҳаким, Баҳрайдан жўнатилган солиқ келган. Ҳақингни олиш учун келмадинг. Сени шунинг учун чақиртирдим.

- Мен ҳеч кимдан ҳеч нарса сўрамайман, деб Пайғамбаримиз (с.а.в.)га сўз берганман.

- Бу сенингҳақинг. Сен ҳеч кимдан нарса сўраган бўлмайсан.

- Шундай бўлса ҳам ололмаيمان. Ҳақимни муҳтож мўминларга бағишлайман. Уларга тарқатинг.

Шундан кейин эса Ҳаким Расулulloҳ (с.а.в.)нинг шахсан ўзига айтган сўзларини эслатди. «Берган қўл, олган қўлдан баланддир».

- Ҳа, Расулulloҳ (с.а.в.) менга шундай деганлар. Мен шу пайт Пайғамбаримиз (с.а.в.)га ҳеч кимдан ҳеч нарса олмайман, деб сўз бердим. Шунинг учун мени асло, «олган қўл» эгаси сифатида кўрмайсиз, — деди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу воқеани жуда яхши хотирламоқда эди. Ҳунайн жангидаги ғалабадан сўнг Пайғабаримиз (с.а.в.) қўлга киритилган ўлжани тарқатаётиб, халқ орасида эътибори бўлган, аммо хануз қалбларида иймон уруғи етарлича яшнамаган бир қисм инсонларнинг кўнгилларида Аллоҳнинг динига нисбатан меҳр уйғотиш ва улардан инсонларга келадиган зарарнинг олдини олиш мақсадида юзта туя бағишлагандилар. Бу одамлар «Муаллафаи қулуб» номи билан танилган эдилар. Булардан бири эса Ҳаким бин Хизом эди. Ҳазрат Хадичанинг жияни бўлган Ҳаким босиқ, гап-сўзи жойида, яхшилик қилишни севувчи бир инсон бўлишига қарамай, Макка фатҳ этилгунга қадар имонга кирмаган мушрик сифатида ҳаётини давом эттирмоқда эди.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) тарафларидан ўзига берилган юз туяни олгандан сўнг, табиатига зид бўлса ҳам Расулulloҳ (с.а.в.)дан яна эҳсон қилишини сўради. Истаги бажарилди. Учинчи марта мурожаат қилганда, Пайғамбаримиз (с.а.в.) бу одамнинг табиатини жуда яхши билганлари учун унга шундай дегандилар:

- *"Эй, Ҳаким, биласанки, мол-дунё тотли. Уни кўз тикламасдан олсанг, баракали бўлади. Кимки кўз тикиб олса - баракасиз бўлади. У шахс эндигина еган, аммо тўйганини билмаган одам кабидир. Шуни ҳам унутмагинки, берган қўл олган қўлдан баланддир".*

Расулulloҳ (с.а.в.) айниқса сўнги сўзни айтарканлар, «Берган қўлнинг эгаси бўл, фақат олган қўлнинг эгаси бўлишингни тавсия этмайман» демоқчи эдилар. Бу гапдан кейин Ҳаким: «Эй, Расулulloҳ (с.а.в.) сени Пайғамбар сифатида жўнатган Аллоҳга қасамки, ҳаётим давомида ҳеч кимдан ҳеч нарса олмайман», деганди.

Аксарият кишилар ҳаёти давомида бир неча қоидаларга амал қилиб яшашга қарор қилади. Фақат бу қарор узоқ давом этмайди. Ҳаётнинг турли-туман йўлларида унутилиб кетади. Жуда кам инсонлар ўз қарорларида қатъий туриб, муваффақиятга эришадилар. Ҳақим ҳам шу йўлда муваффақият қозонган кишилардан эди. Туя устида кетаётганда қўлидан камчиси тушиб кетса ҳам, ўзи тушиб оларди. «Истасанг олиб берардик, эй, Ҳақим» деганларга Пайғамбаримиз (с.а.в.)га берган сўзини эслатарди.

Ҳақини олмаган ва фақирларга тақдим этган ягона шахс, Ҳақим бин Ҳизом эди.

* * *

- Сен Матий эмасмисан?

- Ҳа, халифа, мен сен айтган кишиман.

- Хўш, Мадинада сенинг нима ишинг бор? Пайғамбаримиз (с.а.в.) сени Хамога сургун қилмаганмидилар?

- Шундай, лекин Расулulloҳ (с.а.в.) вафот этдилар. Энди сургун ҳам тугайди.

- Йўқ, Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳайдаган кишини мен қабул қилолмайман. Улар берган жазони бекор қилиш ҳуқуқига эга эмасман. Дарҳол Мадинани тарк эт.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг қатъий ва саботли ҳаракати қаршисида Матийнинг боши эгилди. Эътироз биддиrolмас, билдирса ҳам ҳеч қандай натижага эришолмасди.

Аммо у, "мен тавба қилдим, эй, халифа, энди аввалги Матий эмасман", дея олмади.

«Сургун ҳаёти мени ҳамма қатори яшашга, ҳаёсиз гаплардан узоқ бўлишга одатлантирди» дейиши ва Мадинага қайтишига изн олиши мумкин эди. Бир неча айб қилган, аммо охирида пушаймон бўлганларга таниш бўлган сабр-тоқат Матийга ҳам тегишли эди. Аммо у яна эски ҳаётига қайтса, нотайин ҳаракатлари ва беҳаё сўзлари билан халқни безовта қилса, майли яна сургун қилинсин. Шу хаёлларни ўйлар экан, Матий бу сафар раҳм ўйғотувчи бир овозда:

- Расулulloҳ (с.а.в.) ҳаётликларида ҳафтада бир кун келиб кетишга ҳаққимиз бор эди. Егулик йиғардик, — деди.

- Бунга ҳозир ҳам ҳаққисан, — деган жавоб олди у.

Матий кетди, аёли билан биргаликда шаҳарни тарк этди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) яшаган пайтда у сургунда бўлди. Ҳазрат Умар (р.а.) тарафидан ҳам шу тажриба такрорланди. Ниҳоят учинчи халифа даврида Мадинага келиб жойлашади.

Матий каби аёлларнинг мажлисига кириб чиққан, уларнинг кўнглини олиш ва кулдириш баҳонаси билан жуда кўп бемаъни сўзлар сўзлаган, тарбиясиз кишилар билан инсонлар орасини ажратиш, вужудни ёмонликлардан ҳимоя қилишдек гап эди.

Халқни бу каби кишиларнинг ёмонлигидан асраш одамларга фойдали бўлиши билан бир қаторда, бу хилдаги ўзлигини йўқотган кишилар учун ҳам марҳамат ҳисобланади. Чунки шоирнинг шеър ёзишига тўсқинлик қилиш, золимнинг зулм қилишига қаршилик кўрсатиш, улар учун қилинган бир яхшилиқдир.

* * *

Ўша пайтларда Матий Расулulloҳ (с.а.в.) олдларига қўллари ва оёқлари хинали ҳолда келтирилганди. Яна шунга ўхшаш ҳаракатлар қилган эди. Ҳолбуки, Пайғамбаримиз (с.а.в.) эркак кишининг аёлларга хос қилиқлар қилишини, аёлларнинг ҳам эркаклар қиёфасида юришини еқтирмас, ҳатто бу хилдаги эркак ва аёлларни лаънатлаган эдилар.

Инсон қадр-қиммати аёлнинг аёлларга, эркакнинг эркакларга хос ҳаракатлар қилишини талаб қилади. Ҳаёт ҳар бир мавжудотнинг яратилиш мақсадига қараб яшашига боғлиқ тарзда давом этади.

Бу одам охириги марта Тоиф қуршовида бўлганди. Ҳазрат Пайғамбар (с.а.в.)нинг қайн оғаси бўлган Абдуллоҳ бин Абу Умайя опаси ҳазрат Умму Саламининг ёнига келганди. Матий ўзини тутолмай Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ва ҳурматли онамизнинг ёнларида:

- Эй, Абдуллоҳ, агар эртага Тоиф фатҳ этилса, сенга Жайланинг қизи Бадияни кўрсатаман. Фақат уни қўлдан чиқарма. Бир қўрсанг эди хипча белларини...

Расулulloҳ (с.а.в.) бу уятсиз одамга қараб:

- Эй, Аллоҳнинг душмани, у хотин бечорага шунчалик тикилиб қарадингми?—дедилар ва Умму Саламага бошқа буни ёнларига яқинлаштирмасликларини уқтирдилар.

Шундан сўнг Матийнинг Мадинада қолиши фисқу фасодга замин яратишини ўйлаб, шаҳарни тарк этиши ва Хамо деган жойда яшашини лозим топдилар.

Бир куни Абу Бакр (р.а.) қон тупурган бир одамнинг дардини эшитишга мажбур бўддилар.

- Қандай шикоятинг бор?

У одам асабийлашган эди. Ёнидаги одамни кўрсатди.

- Бу одам билан уришдик. Бармоғини тишлагандим, бирдан тортиб олди ва тишимнинг синишига сабаб бўлди... Уни жазолашингни истайман.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) нариги одамга қарадилар ва ундан сўрадилар:

- Воқеани энди сен айт-чи.

- Худди шундай бўлди, эй, халифа, жавоб берди иккинчи киши.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) кулимсиради ва:

- Иккингининг ҳам бир-бирингиздан қарзингиз йўқ, ишингизга боринг, — деди.

- Аммо менинг тишим нима бўлади. Тишим синди-ку ахир.

Бу одам ё жуда содда эди, ёки ҳақ-ҳуқуқини билмас эди.

- Сенинг хоҳишингга кўра, бу одам бармоғини сенга бериши керак, сен эса уни истаганингча чайнашинг керак эди. Аммо, бу одамнинг жони оғримаслиги ва сенинг оғзингдан қўлини тортмаслиги керак эди, шундайми? Ўйлайманки, сен шунга истардинг. Истасанг бир марта у ҳам сенинг бармоғингни тишласин. Нималар бўлишини кўр.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) сўзига шуларни илова қилди:

- Айнан сен каби бир киши Расулulloҳ (с.а.в.)га шикоят қилган ва Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан айни шу жавобни олган эди.

ЖУМА ХУТБАСИ

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бир жума куни минбарда туриб ижтимоий масъуллик ҳақида сўзлади. Айниқса, сўнгги кунларда кўпчилик шахсий манфаатини ўйлаб, ўзимни қутқарсам бўлди, деган қарашлар билан яшамоқда. Бир қисм ўртоқларининг шу ва шунга ўхшаш сўзларни сўзлаши бу мавзуда огохлантириш беришга сабаб бўлди.

Инсон оиласи, қариндошлари ва яшаётган еридаги одамлар билан бирга ҳаёт кечиради. Вужуддаги аъзолар тана билан қанчалик боғлиқ бўлса, одам ҳам атрофидаги кишилар билан шунчалик боғлиқликда яшайди. Бу каби масалаларни тушунган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) сўнгги кунларда тез-тез эшитаётган бу оятни ўқиди: **«Эй, имон келтирганлар, ўзларингизни ва оила аъзоларингизни ёқилғиси одамлар ва тошлар бўлмиш дўзахдан сақлангизки, унда дағал ва қаттиққўл, Аллоҳ буюрган нарсага итоатсизлик қилмайдиган, фақат буюрилган ишни қиладиган фаришталар (турурлар).»** (Таҳрим сураси, 66-оят).

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бироздан сўнг шуларни сўзлади:

- Эй, инсонлар, сиз бу оятни ўқиб, янглиш баҳолаясиз. Ҳолбуки, мен Расулulloҳ (с.а.в.)нинг шундай сўзларини эшитдим. Инсонлар бировнинг зулм қиладиганини кўрсалар ва унинг қўлини тутиб зулмига қаршилиқ қилмасалар, Аллоҳ уларнинг бошларига бало келтирувчи жазо беради, дегандилар.

Хутбани тинглаётганлар орасида бошларини енгил тебратиб бу гапни маъқуллаганлар ҳам бўлди. Мен ҳам бу сўзларни у муборак оғиздан эшитгандим, дейишни истардилар. Хутба тинглаётган Абу Салаба ал-Хушони, айниқса бу оятни Расулulloҳ (с.а.в.)дан сўраганлигини хотирлади.

- Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, нима қилайлик бир тарафда яхшилик қилиш, ёмонликдан узоқлашиш кераклиги буюрилади. Бошқа тарафда бу оятда эса «нафсингизни муҳофаза этинг» дейилмоқда. Буни қандай изоҳлаш мумкин? деган пайтда Пайғамбаримиз (с.а.в.) шундай деб жавоб берган эдилар:

- *Тўғриси шуки, сиз яхшиликни тарғиб қиласиз, одамларни ёмонликдан қайтаришга уринасиз. Натижа сифатида эса инсонларни хасис бўлиб кетаётганини, нафсинг орзуларига берилганини, охиратини унутиб, фақат бу дунёсини ўйлаётгани ва ўзини ҳақ деб билаётганини кўрасиз. Шундай пайтда ўзингизни билинг ва уларни ўз ҳолига қўйинг. Чунки кейинчалик шундай кунлар келадики, у кунларда сабрли бўлиш ҳовучда оташ тутган каби машаққатлидир. Ўшандай кунларда сабр қилиб, динида мустаҳкам турганларга сиз қилган амални қилган эллик кишига бериладиган савобга тенг, савоб ва мукофот бордир.*

Абу Салабанинг зеҳнидан чақмоқдек ўтган бу азиз хотирадан сўнг иккинчи фикр ёдига келди. Шу билан бирга Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг бу сўзлари баъзи инсонлар учун рухсат бўлиши керак эди. Бўлмаса яхшиликка даъват ва ёмонликдан қайтаришга уриниш каби муҳим бир вазифа, агар инсонлар фасодга берилган пайтда бажарилмаса, қачон бажарилади? Пайғамбарлар ҳам инсонлар залолатга ботган пайтларда жўнатилган эмасми?.. Расулulloҳ (с.а.в.) йиллар бўйи ҳақиқатга чорлаган инсонлар ифво ва залолатга берилган кимсалар эмасмиди? Уларнинг тошларга, дарахтларга сиғинганларини, ҳақиқатни эшитмаслик учун турли чоралар излаганликларини кўрган пайтда Пайғамбаримиз (с.а.в.) «Энди бу иш шу ерда тугайди» деб бир чеккага чекинмаганмидилар?

Ажабо, Абу Салаба янглиш хотирляптими? Пайғамбаримиз (с.а.в.) сўзламаган сўзларини эшитгандек бўляптими? Йўқ, асло йўқ. Янглишаётгани йўқ. Шахсан Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан эшитганига ишонарди. Чунки Расулulloҳ (с.а.в.) бу сўзни унинг ўзига айтгандилар. Аммо нега Абу Бакр (р.а.)га ёки Умар (р.а.)га айтмадилар? Уларга ҳам «яхшиликка даъват қилиш, ёмонликдан қайтариш вақти келганлигини» англатган эдилар. Бунга шубҳа йўқ. Чунки Пайғамбаримиз (с.а.в.) хастага касаллигига қараб даволайдиган, ҳақиқий табиб эдилар.

Ҳа, намоз ўқийдиган одамга «доим намоз ўқишинг керак» дейиш, зино килмайдиган одамга шу иффатини ҳамиша сақлаб қолишини тавсия қилиш қанчалик фойдали бўлса ҳам, бу каби тавсиялар намоз ўқимайдиганга, зино қилувчига ва ичкиликка мубтало бўлган одамларга айтилса янада фойдалироқ бўларди.

Абу Салаба буларни ўйларкан, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг кўзларидан оқаётган ёшларнинг сабабини аниқ билолмади. Шу онда Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни юз маротабалаб кўрганини эсладим ёки Исломнинг асло воз кечиб бўлмайдиган «яхшиликни тарғиб қилиш» тамойили ҳақида ўйловчиларнинг борлигига хурсанд бўлиб йиғламоқдами? Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) хутбани ҳар сафаргидек шу сўзлар билан якунлади:

- Аллоҳим, ҳаётимнинг энг хайрли қисми умримнинг охири бўлсин. Амалимнинг энг савоблиси, сўнгги амалларим бўлсин. Кунларимнинг энг хайрлиси сенга етишган куним бўлсин.

ХАЛИФА ОПИЧЛАГАН БОЛА

Ҳазрат Абу Бакрнинг Пайғамбаримиз (с.а.в.) бажарган ҳар бир амалини суннат дея билиши, ва Унинг ишини такрорлашни ўзига орзудек кўришига кўп жиҳатдан гувоҳ бўлиш мумкин. Жумладан, қуйидаги ҳолат ҳам шундан далолат беради.

Пешин намозидан чиққан ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳазрат Али (р.а.) билан биргаликда йўлда кетишаётган эди. Бирга юриб гаплашиб боришар экан, кўчада ўйнаётган болаларнинг чуғур-чуғур овозлари уларни хаёлларини олди. Шундан кейин уларнинг ёнига яқинлашдилар. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг зеҳнида ширин бир хотира ўйғонди. Гўё Расулulloҳ (с.а.в.)ни елкаларида набиралари Ҳасанни кўтариб олган ҳолатда кўргандек бўлди. Ҳозир шу хотирани яна бир такрорлашнинг айни вақти эди. Дарҳол болалар томон юрди. Етти ёшлардаги бир болакайни

елкасига олди. Ўннга, чапга айлантлар ва «Алидан кўра кўпроқ Расулulloҳга (с.а.в.) ўхшайдиган бу болакайга жоним қурбон бўлсин!» дерди.

Ҳазрат Али (р.а.) бу сўзларни ва манзарани кулиб томоша қиларди. Ҳақиқатан ҳам бу бола Пайғамбаримиз (с.а.в.)га жуда ўхшарди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) худди бугун бўлгандек хотирлаган оу воқеада Расулulloҳнинг (с.а.в.) елкаларида ўтирган бу болакайга «жуда ажойиб уловинг бор-да» дейишдан ўзини тиелмаганди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) эса жавоб сифатида «Бу уловнинг эгаси ҳам қадрлидир» дегандилар.

Бироздан сўнг ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳазрат Ҳасанни елкасидан туширди. У ўртоқларининг ёнига чопиб кетаркан, икки биродар йўлларида давом этдилар... Аммо кўзлар ёшга тўлганди. Бу ёшлар ҳозир тупроқ остида ётган, бири умматларини, бири эса бу болани етим қолдирган икки севимли инсон билан боғлиқ эди.

ЭГАР САВДОСИ

Бир куни Азиб ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни меҳмонга чорлади. Сухбат асносида бир эгар сотишини ҳам айтиб ўтди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) эгарнинг нархини сўради. Унинг қизиққанлигини билгач, Азиб унга деди:

- Уни сенга ҳадя қилишим мумкин, эй, халифа.
- Йўқ, сотиб олишни истайман, — деди Абу Бакр (р.а.).

Шу ўринда ҳазрат Абу Бакр хаёлида бошқа бир воқеани, тўғрироғи, Расулulloҳ (с.а.в.)га бир туя ҳадя қилмоқчи бўлгани, аммо Пайғамбаримиз (с.а.в.) қабул қилмаганлари ва пулини бериб сотиб, олганликларини эслайди.

Гапини тугатган пайтда энди йигитлик ёшини яшаётган Баро эгарни олган ва тайёр турганди.

- Яхши кунларда фойдаланасан, эй, Расулulloҳнинг халифаси, - дея уни шундай сўзлар билан кузатиб, эгарни унга берди.

* * *

Ҳаж мавсуми яқинлашаётганди. Бунинг учун алоҳида тайёргарлик кўриларди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) замонларида бўлгани каби Мадинадан тўплам холида ҳаракат қилиниши маъқул кўрилди. Ҳазрат Умар (р.а.) шу йили «Ҳаж амири» этиб тайинланди. Ҳажга оид вазифаларни у тушунтиради ва унинг йўл-йўриқ ва кўрсатмалари асосида бу муборак амал бажарилади.

Ҳаж қилувчи оломонга Зул хулайфа номи берилган ва Мадинадан олти чақирим узоқликда жойлашган ерда эҳромга киргандан сўнг, «Лаббайкаллоҳумма, лаббайка» нидолари остида йўлга чиқди. Каъбани зиёрат этиш ва келолмаганларнинг саломларини етказиб, улар учун ҳам дуо қилиш уларнинг мақсадлари эди.

ЯНА БИР ЖУМА ХУТБАСИ

... Эй, Аллоҳнинг қуллари, сизлар қачон поёнига етиши номаълум бўлган ҳаётни ўтказиш учун эртадан кечгача ҳаракат қилмоқдасиз. Агар Аллоҳ рози бўладиган бир иш қилаётган бўлсангиз, ҳаётингиз сўнгига етаётган бўлса-да, бу ишни бажаришдан сира тўхтаманг. Бунга эса фақат Аллоҳнинг марҳамати билан куч топа оласиз. У ҳолда ҳаёт муддати битмасдан хайрли амаллар қилишга шошилинг. Акс ҳолда, лоқайдлигингиз сизни ёмон амалларга бошлайди.

Вақтни беҳуда ўтказмай ақлингизни йиғиб олинг. Чунки сизнинг ортингизда ишини бир зумда бажарадиган ўлим бордир. Ундан қутулиш мумкин эмас.

Биласизми, Аплоҳ таолога нисбатан холис ниятда бўлган пайтларингизда Унга итоат этган ва ҳақ йўлдан юрган бўласиз. Ушрларни йиғим-терим пайтида беринг ва уни келажак учун тайёргарлик сифатида асраб қўйинг. Бунга эҳтиёж сезган пайтингизда асл маҳсулотни айнан ва бенуқсон олган бўласиз.

Эй, Аллоҳнинг қуллари, ўзларингиздан аввал яшаб кетганлар ҳақида ўйланг. Улар кеча қаерда эдилар, бугун қаердалар? Дунёни ларзага келтирган ва ҳашаматли саройлар қурдирган шоҳларнинг аҳволи нима бўлди? Барчалари унутилдилар. Ҳатто исмлари ҳам хотиралардан ўчиб кетди. Улар ҳеч дунёга келмаган кабидирлар. **«Мана, зулм қилганлари сабабли уларнинг ўйлари ҳувиллаб қолди! Албатта, бунда биладиган қавм учун ибрат бордир!»** (Намл сураси, 52-оят). Улар эса қоронғу мазорда чириб кетдилар. **«Биз улардан (Макка мушрикларидан) олдин ҳам қанчалаб (итоат этмаган) авлодларни ҳалок этгандирмиз. Сиз улардан бирортасини сезяпсизми ёки овозларини эшитяпсизми?!»** (Марям сураси, 98-оят).

Танишларингиз, дўстларингиз қаерда? Улар кетдилар, аввалдан тақдим этган амаллари билан топишдилар. Бахтиёр ёки бахтсиз бўладилар.

Аллоҳ таолонинг ҳеч ким билан қариндошлиги йўқдирки, бу қариндошликка боғлиқ фойда ёки зарар йўқ қилинса. Унинг амрига бўйсуниб билан фойдага эришилади ёки зарар йўқ қилинади. Шуни ҳам биласизки, охири жаҳаннам бўлган ҳеч бир фойдада хайр йўқдир. Охири жаннат бўлган ҳеч бир зарарда эса ёмонлик йўқдир.

НОБАКОР ҲАКИМ БИН АБУЛ ОС

Бир куни Абу Бакр (р.а.)нинг ҳузурларига илтимос билан келишди.

- Бизни тингланг, эй, халифа.

- Сўзланг, қандай мурожаатингиз бор?

- Биз Ҳаким бин Абул Оснинг Мадинага келишини истаймиз.

- Йўқ, у кетган жойида қолади, - кескин эътироз билдирди халифа (р.а.).

- Аммо у керагича яшади. Бунинг устига Расулulloҳ (с.а.в.) вафот этганлар. Энди унинг келишига ҳеч бир киши ғов бўлмаса керак.

- Мен Расулulloҳ (с.а.в.) туккан тугунни ечиш учун бу мақомга эга бўлдимми? Улар бир одамни Мадинадан хайдасалар, мен бу иш хато бўлди деб, қувилган одамни чақиртириб олайми? Буни мендан кутманг.

Бу жавоб масалани ҳал қилди. Келганлар Абу Бакр (р.а.) ҳаётлик пайтида бу иш амалга ошмаслигига ишонч ҳосил қилишди ва у ердан кетдилар. Юмшоқ табиатли, истаганларини қилдиришлари мумкин бўлган бир халифа (р.а.) раҳбар бўлмагунча Ҳакимнинг бу шаҳарга кира олмаслиги аниқ бўлиб қолди.

Расулulloҳ (с.а.в.) тарафидан ҳайдалиш... Ҳар қандай муслмон учун бу жиддий масаладир.

Пайғамбар бир инсонни ўз-ўзидан сургунга жўнатадиларми? Айб қилса жазо берар, аммо у одам яна Мадинада олиб қоларди. Бундай ҳолатга тушган эркак ва аёлларни таниймиз.

Бир инсон Ислонни қабул қилмасдан аввалги ҳаёти учун гуноҳкор бўлиши мумкин. Ҳазрати Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг душмани ҳисобланади. Аммо булар шаҳодат калималарини айтгунга қадар шундай ҳисобланади. Ислонни қабул этгандан кейин «Эй, Аллоҳнинг Пайғамбари, бугунга қадар сендан жуда нафратланардим. Аммо, бугун энг яхши кўрадиган инсонимсан», дегувчилар ҳам бор эди. Ислонга, муслмонларга ва айниқса Расулulloҳ (с.а.в.)га нисбатан қилган ёмонликларини эслаб, энди келажакда нималарга эришишлари мумкинлигини ўйлаб, Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан бу ҳақида сўраганларида, улар шундай дея жавоб қилгандилар:

«Ислон ўзидан аввал қилинган ишларни ўчириб ташлайди».

Ҳақиқий маъноси билан ислонни қабул этишнинг натижаси шундай. Ислондан аввалги

ҳаётнинг масъулияти кўтарилган, янги бир ҳаёт бошланган. Ақлини тўплашни истаган инсон учун бу мукамал бир фурсатдир. Айниқса, ўтмишда қилган ва пушаймон бўлган ишларидан хулоса чиқариб, яхши амаллар қилиш учун имкониятлар бордир. Холид бин Валид каби, Абу Жаҳднинг ўғли Икрима каби ҳавас килса арзигулик инсонлар умрларининг бир қисмини Расулulloҳ (с.а.в.)га, исломга душманлик қилиб ўтказдилар. Аммо улар кейинчалик бу ҳаёт тарзларидан воз кечиб, самимийлик билан исломни қабул қилиб, келгуси авлодларни ҳайратга солувчи ишлар қилган буюк инсонлардир.

Ҳаким бин Абул Ос Макка фатҳ этилгунга қадар куфрга ботган инсонлардан эди. У ўз жияни Усмон бин Аффоннинг ислом динини қабул қилганини эшитиб, асабийлашган, бу йигит шунчаки ҳавас билан оталарининг динини тарк этган деб ўйлаб, уни қайтадан ақлини киргизиб қўйиш учун ҳаракат қилган ва ҳатто уч кун боғлиқ қолдирган эди. Фақат бу тазйиқларга қарамай, ислом динига содиқ қолганини кўргач, уни бўшатган эди.

Кейинчалик Ҳаким, Расулulloҳ (с.а.в.)ни роҳатсиз этиш учун олиб борилган курашларда иштирок этди. Абу Лаҳаб, Уқба бин Абу Муайт каби бир неча тубан кишилар билан биргаликда Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг эшиklarининг олдини ифлослантириш ва тўплаган чиқиндиларини деворларидан ошириб кетишни ўзларининг вазифалари қилиб олишганди. Ҳаким Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ҳижратларигача ўтган вақт ичида шу ва шунга ўхшаш ишлар билан шуғулланишдан завқланиб юрди.

Макка фатҳ этилиб, Расулulloҳ (с.а.в.) бошқарувни қўлга олганларидан сўнг вазият ўзгарди (ўз ҳукмларини ўтказганларидан сўнг).

Шундай кунларнинг бирида Расулulloҳ (с.а.в.):

- *Мени қандай инсон деб биласизлар? Сизларга қандай муомалада бўлишимни истайсизлар?* — деб сўрадилар.

- Сиз мурувватли инсонсиз. Сахий бир кишининг ўғлисиз.

Сиздан икром кутамиз, - деганлар орасида Ҳаким ҳам бор эди.

Гўё Пайғамбаримиз (с.а.в.) у кунга қадар сахий ҳам, сахий бир инсоннинг ўғли ҳам эмасдилар. Гўё бу одамлар узоқ йиллардан буён Аллоҳнинг расулига турли-туман маломатлар ёғдирмагандек. Шу онда Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг сўзларини тинглаётганлар, гўё бир пайтлар Расулulloҳ (с.а.в.)га ҳеч қандай ёмонлик қилмагандек. Гўёки Пайғамбар бўлмасларидан аввал уларга «ал-Амин» яъни, ишончли инсон лақабини бошқалар бергандек...

- Бугун сизга ҳазрат Юсуфнинг акаларига айтган гапидан ортиқ гап айтолмайман. Боринглар барчангиз озодсиз.

Бир инсоннинг бундан буюк бўлишини тасаввур қилиш қийин. Сахий инсон шундай ҳаракат қилиши мумкин. Буюклик шундай исбот қилинмай яна нима қилиниши керак? У ердан кетдилар. Энди ўзлари учун авфнинг, марҳаматнинг, сабр-тоқатнинг очган эшигидан исломга кириш ва абадий саодат йўлида ишончли одамлар билан бирга бўлиш қолганди. Кўпчиликлари шундай қилдилар.

Ҳаким шаҳодат калималарини айтди ва жонини қутқарди. Кейинроқ эса Мадинага йўл олди. Аммо у ва у кабиларга энди «муҳожир» бўлиш шарафи йўқ эди. Чунки энди бир мусулмон шаҳридан бошқа бир мусулмон шаҳарларига кетувчилар ҳам бўлиши мумкин эди. Расулulloҳ (с.а.в.) хусусан шуни таъкидлаган ҳолда «*фатҳдан кейин ҳижрат қилиш йўқдир*» деб буюргандилар. Орқада фақат пок ниятлар, бу ниятларга боғлиқ ҳолда амаллар қилиш қоларди.

Ҳакимнинг Мадинадаги ҳаёти яхши ўтмади. Йиллар давомида Расулulloҳ (с.а.в.)га нисбатан кўнглида сақлаб келган ғайирлигидан воз кечолмади. Исломга кирмасдан аввал, мушриклигида Расулulloҳ (с.а.в.)ни ранжитганди, бу ерда мўмин сифатида Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни хафа қилиш йўллари излади. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг суннатларига амал қилиш учун эмас, уларни масхара қилиш учун юришларига тақлид қила бошлади. Қўл, юз, кўз ҳаракатлари билан Пайғамбаримиз (с.а.в.)га тақлид қилиш унга бошқача бир завқ бағишларди. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг айниқса сир бўлиб қолиши керак бўлган баъзи масалаларини барчага эшиттириш

каби ҳаракатларни қилди. Ислом дини келтирган одоб ва тарбия бор эди. Расулulloҳ (с.а.в.)га нисбатан бошқача ҳурмат ва эътиборда бўлиш керак эди. Афсуски, бу ҳудудлар ишғол қилинган, бунинг устига Ҳаким қилган иши учун узр сўрашни ҳам истамаганди. Бу одобсизлигига нуқта қўйиш учун, Мадинани тарк этиш ва Тоифда яшаши маъқул кўрилган эди.

Ҳаким ўзига берилган бу бахтни оёқости қилди. Аллоҳнинг беҳисоб марҳаматига ноил бўлиш ўрнига бу фурсатнинг қадрига етмади. Пайғамбаримиз (с.а.в.)га нисбатан кўрсатган аҳмоқона ҳаракатлари учун улардан нафрат, ғазаб ва лаънат олди. Расулulloҳ (с.а.в.): *«Мадина ўзига лойиқ бўлмаганларни ташқарига улоқтиради»* деб айтган ҳақ сўзлари Ҳакимга ҳам тааллуқли эди. Аммо бу сафар уни Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг шахсан ўзлари ҳайдаб юбордилар.

Ҳазрат Усмон ўз амакиси Ҳакимнинг Маккадан қувилиши ва Тоифда яшашга мажбур этилганлиги ҳақидаги хабарни, табиийки, хурсандлик билан қарши олмади. Аммо унга маъқул бўлмаган иш Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни шундай қарорга келишига мажбур қилган салбий ҳаракатлар эди. Шунга қарамай, у фурсат топиб Ҳакимни Мадинага қайтармагунча хотиржам яшолмаслигини биларди. Шунингдек, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу таклифни рад қилади. Ҳазрат Умар (р.а.) ҳам қабул қилмайди. Ниҳоят ҳазрат Усмон (р.а.)нинг ўзи халифа бўлгач, Пайғамбаримиз (с.а.в.) томонларидан ҳайдалган севимли амакисини иззат-икром билан Мадинага қайтарди. Аммо, бу сафар ҳам Ҳаким ва ўғли Марвон яна хунрезликларини бошлайдилар. Айниқса, ҳазрат Усмон (р.а.)нинг шаҳид этилиши билан боғлиқ фитна ва фасодга Марвон бошчилик қилганди. Халифанинг иззат-икром билан Мадинага қайтган Ҳаким қайта эътибор топиши мумкин эди. Ҳолбуки, Муҳожир ва Ансор гуруҳидан ҳеч ким ҳазрат Усмон (р.а.)нинг қилган ишини маъқул кўрмади. Ҳатто, ундан хафа ҳам бўлишди. Ҳазрат Усмон (р.а.)ни ўлдириш учун келган исёнчиларга қарши Мадина халқи сас чиқармади. Бошқача айтганда, томошабин бўлиб турдилар. Бунга бош сабаб эса Ҳаким ва Марвоннинг қайтарилишидан норозилик эди.

Бундай бир одамнинг Мадинага оёқ босишига рози бўлиш фисқу-фасодга йўл очиб беришдек гап эди. Расулulloҳ (с.а.в.) таҳликанинг олдини олган эдилар. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг бу қарорларини бекор қилиш уммат учун таҳлика туғдирарди. Буларни тушунган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу шахснинг Мадинага келишига қаршилиқ қилганди.

УММУ АЙМАН - ЖАННАТИ АЁЛ

Бир куни ҳазрат Абу Бакр (р.а.) кўриниши бир аҳволда бўлган, ғамдан қорайиб кетган бир йигитни учратди. Кўзларидан оқаётган ёшлар унинг қайғуга ботганлигидан дарак берарди.

- Эй, Расулulloҳнинг севиклиси, мен нечук сени бундай дардли кўряпман?

Эшитган жавоби Абу Бакр (р.а.)ни ҳам қайғуга солди:

- Онам Умму Айман вафот этди, эй, халифа.

Бир инсоннинг раҳматли бўлиши инсонни хафа қилмас, аммо унинг яқинларидан айрилиб кетиши қайғули ҳол эди. Усомани ғамга ботирган нарса ҳам севимли онасининг энди ҳеч қачон қайтмайдиган бўлиб бу дунё билан видолашгани эди.

Шундай қилиб, Расулulloҳ (с.а.в.) учун севимли бўлган яна бир инсон бу фоний дунёни тарк этди. Ҳолбуки, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) вақти-вақти билан ёнига ҳазрат Умар (р.а.)ни ҳам олиб, бу аёлнинг зиёратига бориб туришарди. Унинг атайлаб ҳозирлаган дастурхони атрофида ўтириш завқини туйганди. Бу дастурхон махсус тайёрланарди. Чунки Умму Айман халифа жума намозидан чиққач, ўзини зиёрат қилиш учун келишини яхши биларди. Бирга ўтиришар, Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни яхши танийдиганлардан бири бўлган бу кекса аёлнинг сўзларини берилиб тинглашарди. Бу аёл Пайғамбаримиз (с.а.в.) туғилганларидан буён бирга бўлган, ҳар бир пайтда уларнинг ёнларида бўлган ягона аёл эдилар. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг болалик даврлари, ёшлик пайтларига оид хотираларни сўзлаб берарди. Энди эса бу аёл ҳам боқий дунёга сафар қидди.

Умму Айман ювиб, кафанланди. Унга Абу Бакр (р.а.)нинг ўзи жаноза ўқиди. Бир пайтлар у Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни қучоғида кўтарган ва елкасига миндириб юрган эди. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг оналари Омина Авбо қишлоғида вафот этганларида, Маккадан юз чақиримларча узоқликда бўлган бу қишлоқдан олти ёшлардаги етим болани бағрига босиб, олиб келган ва бобосига топширган инсон мана шу аёл эди. Энди эса Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг тарбияларини олган инсонлар, уни елкаларида олиб кетмоқда эдилар. Фақат ҳақ сўзни сўзлайдиган киши *«жаннати бир аёл билан турмуш қуришни истаган мард бўлса, Умму Айманга уйлансин»*, деганди. Бу сўзларни айтган муборак дудоқлар *«Умму Айман иккинчи онамдир»*, деган эди.

Қисқаси, елкаларда кўтариб кетилаётган бу юк шарафли эди. Чунки Аллоҳ яратган энг шарафли, энг қадрли инсонни у кўтарган, овутиган ва бағрига босганди.

Бу йўл жаннатга олиб борарди. Уни елкаларида кўтарганлар жаннатга олиб борувчи йўлга кетаётгандек бахтли эдилар. Бу дунёда ҳеч бир нарсага эга бўлмаган, шунга қарамай, фоний дунёдан олиб кетилиши мумкин бўлган ҳамма нарсани олиб кетган, яъни жаннатга арзийдиган даражаги иймон ва кўнгил хазинасига эга бўлган бу аёл инсонлар олиб бориши мумкин бўлган жойгача олиб борилди.

Бақиъ қабристонини яна бир мўмина ва мунис аёл учун абадий дунё дарвозаси бўлди.

ИККИНЧИ КИТОБ ТУГАДИ

СУРИЯ - ШОМ - ИРОҚ - ЭРОН ФАТҲЛАРИ

Ислом динини тарғиб этиш ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг асосий вазифаси саналиб, закот беришдан бош тортган ва исломни тарк этганларга қарши олиб борилган муваффақиятли юришлар сўнгига етгач, навбатдаги қиладиган вазифаси ислом динининг овозасини бошқа ўлкаларга ҳам ёйиш эканлигини тушунди. Шу билан бирга исломнинг кун сайин илдиз отаётганини ва бу ҳусусда жиддий тадбирлар кўриш вақти келганлигини ўйлаб юрган ва вақти-вақти билан норозиликларини билдираётган миллатларга қарши жанг қилиш лозим эди. Шунинг учун Абу Бакр (р.а.) Холид бин Валидга Эрон ерларига юриш қилиш ҳақида буйруқ берди.

Холид бин Валид ўзига берилган қўшин таркибидаги Кақо бин Амр, Иёз бин Ғанон ва Абд бин Ғавини ҳам ёнига олиб, Эрон томон йўл олди. Эрон ҳарбий қўшинлари билан биринчи бўлиб тўқнашадиган қўшин орасида бошқача бир ҳаяжон бор эди.

Уч гуруҳдан иборат қўшиннинг бир қисмига Мусанна, иккинчисига Адий бин Ҳотим қўмондонлик қилмоқда эди. Учинчи гуруҳга эса Холид бин Валиднинг ўзи бошчилик қиларди. Ҳар уччаласи ҳам Хофир деган жойда учрашишарди.

Мусулмонлар билан тўқнашадиган мазкур қўшинга араблар билан кўп марта курашган ва шуҳрат қозонган Хурмуз бошчилик қиларди. Бир куни ўша Хурмузнинг қароргоҳига мусулмонлар тарафидан бир элчи келди. Уни кутиб олиб, мақсадини сўрадилар.

Элчи шундай деб жавоб қидди:

— Қўмондонга мактуб келтирдим. Шундан кейин у мактубни Хурмузга берди.

Хурмуз мактубни ўқиб, ниҳоятда ғазабланди.

— Оч араблар, - дея минғирлади у, - шу кунга қадар қоринларини тўйдириш дардида эдилар, бугун эса буюк ишларга киришмоқдалар.

Холид бин Валиднинг Хурмузга жўнатган мактубда жумладан шундай мазмундаги сўзлар бор эди:

«Исломни динини қабул қил. Мусулмон бўл. Агар исломни қабул қилсанг саломат бўласан. Ёки бизга жузья бериб қавмингни ва ўзингни кафилликка ол. Бунга ҳам рози бўлмасанг, биздан хафа бўлма. Эслатиб қўйишим мумкин, мен жуда кучли бир қўшин билан келганман».

Узоқ жанг қилиш тажрибаларига эга бўлган Хурмуз душманни менсимаслик фалокат келтиришини биларди. Бир томондан Эрон шоҳига ёрдам сўраб хабар бераркан, бошқа томондан эса курашда осон ғалаба қозониш йўллари йўлларди. Ниҳоят бир қарорга келди. Агар душман қўмондонини ўлдирса ёки асир қилса, зафар қозонган ҳисобланарди. Қўмондонсиз қўшинни тарқатиш эса машаққат талаб қилмайди.

Эрон ҳарбий қўшинларидаги аскарларнинг бир қисми бошқаларига ёрдамчи бўлиш, айниқса қочишларнинг олдини олиш учун бир-бирларига боғланган эдилар. Улар саккиз-ўн кишилик гуруҳ тарзида эдилар. Бу ҳолатни кўрган ва таҳликали жанглигини англаган тажрибали кишилар Хурмузга маслаҳат беришди:

— Сиз ўзингизни душманга таслим этиш учун бел боғлабсиз, бундай қилмангиз, — дейишди.

— Демак, сизлар фақат қочишни ўйлаяпсизлар, — деган жавобни олишди маслаҳатгўйлар.

Бу жавоб Хурмуз ўз қўшинининг зафар қозонишига аниқ ишонганлигидан далолат эди.

Хурмуз одамлари билан махфий бир режа тузди. Кейин икки тараф қўшинлари турган жойда майдонга чиқди. Ва ўзининг баралла овози билан жанг майдонини забт этди:

— Мен қўшин қўмондонини кўришни истайман. Келсин, урушайлик.

Ҳазрат Холид бундай таклифни рад қилолмасди. Дарҳол йўлга тушди. Унинг яёв келаётганини кўрган Хурмуз ҳам отидан тушди. Танишувдан сўнг, кураш бошланди. Жанг майдонида чиниққан ҳар иккала йигит бир-бирига бир неча зарбалар беришди. Аммо ҳазрат Холид душман қўшинига орқа ўгириб турган пайтда Эрон қўшинларидан бир неча киши ўқдек учиб қўлларига қиличлари билан у томонга отилдилар. Холид бин Валидни ерга қулатиш учун

уч-беш сония вақт етарли эди.

— Орқангга қара, эй, Холид!.. Орқангга қара! Кўкни ларзага солган бу овоз суиқасдчилар яқинлашмасдан аввал ҳазрат Холиднинг қулоғига чалинди. Дарҳол ўгирилди. Бу пайтда ислом қўшинларидан ҳам олдинга отилганлар бўлди. Бир зумда икки тараф ҳам ҳужумга ўтди. Фақат Холид бин Валид Хурмузни қўйиб юборишни ўйламас эди. Бироздан сўнг ҳазрат Холиднинг қўлида қимматбаҳо тошлар билан безатилган бир тож кўришди. Бу тож кимнинг бошидан олинганлигини дарҳол англаб етишди...

Ерда бошсиз бир жасад ётарди. Тожсиз бир бош... Бу бошни бу вужудда кўрган неча-неча инсонлар саломга бош эгган, қўшинлар унинг оғзидан чиққан сўз билан юрган ва тўхтаган эди. Аммо энди бу бош бошқа бошлардан фарқли эмасди.

Қўшин қўмондонининг ўлдирилганлиги ҳақидаги хабар эълон қилинган, қўшин тарқалишдан бошқа чора тополмади. Бир-бирларига боғланган ҳолда майдонга чиққанлар айнан шу пайт қандай катта хато қилганликларини тушуниб етишди. Ораларидан ўлган кишини судраб курашиш имкони бўлмагани каби қочиб имкони ҳам йўқлигини англаб етишди. Аммо бунинг эвазини ўз ҳаётлари билан тўлашди.

Қўлга киритилган ўлжанинг бешдан бир қисми Мадинага жўнатилди. Юборилган одам жанг тафсилотларини сўзлаб берди ва «Холид ва унинг қўшинлари амрингизга мунтазирдир», деб сўзини яқунлади.

Зафар билан тугаган бу тўқнашувдан кейин ҳазрат Абу Бакр (р.а.) қиймати юз минг дирҳам турадиган бу тожни ҳазрат Холиднинг ўзига лойиқ кўрди.

* * *

Эрон шоҳи эса бу орада тўплаган иккинчи қўшинни йўлга чиқарди. Улар Хурмуз қўшинларига ёрдам бериш учун жангга отланишган эди. Бироқ улар йўлда қочиб келаётган аскарларга учрадилар. Эшитган хабарлари уларни доводиратиб қўйди. Чодирда яшайдиган ва бирор ҳунарга эга бўлмаган араблар эроннинг тартибли ва тарбияли қўшинини қандай мағлуб қила олишди?

Қўмондон Қорин бин Кирёнус бу натижага бирор маъно беролмасди. Хурмуз мутлақо тадбирсиз ҳаракат қилган бўлиши керак. Бу тадбирсизлик эса ўзини ўлимга олиб борган ва қўшиннинг тарқоқ ҳолга келишига сабаб бўлган. Энди иш ўзига қолган, Эрон шоҳининг топталган ғурурини қутқариши ва шериги учун қасос олиши керак эди. Қорин бу хаёллар гирдобада «Сано» деган жойга келди ва қароргоҳ қуришга амр берди. Душманни шу ерда қарши олишга қарор қилди.

Қорин ёнига бир неча аскарларини олиб, атрофни кузатишга чиқди. Душман қаердан келиши, қаердан ҳужум қилиши мумкинлигини чамалаб кўришни фойдали деб биларди. Хурмуздек ҳаёти жангларда ўтган бир қўмондонни ва унинг қўшинини маҳв этган бир қувватни менсимаслик ва эҳтиётсизлик қилиш у учраган балога йўлиқиш дегани эди. Бундан ташқари Хурмузни маҳв этган қувватни менсимаслик ва эҳтиётсизлик қилиш у учраган балога йўлиқиш дегани эди. Бундан ташқари Хурмузни маҳв этган қўшинни енгиш ўзига қанчалик шараф келтириши ҳақида ўйларди.

У шундай хаёллар билан кетаркан, бирдан қўлини пешонасига қўйишга эҳтиёж сизди. Чунки қаршисидан қуролланган уч-беш киши юзма-юз келгандилар.

— Ҳой, сизлар кимсизлар?

Олинадиган жавоб маълум эди. Чунки кийимлари уларнинг араб эканликларини кўрсатиб турарди.

— Биз ислом қўшинининг аскарларимиз. Аммо сизлар кимсизлар?

Қорин бу саволга жавоб беришни лозим топмади. Қатъий бир ҳолатда уларга қарши гапирди:

— Бизнинг кимлигимизни сўраманглар. Шунга айтишим мумкинки, сизлар бизнинг асиримиз

ҳисобланасиз. Олдимга тушинг, қароргоҳга борамиз.

— Нега? Нега биз сизларнинг асирингиз бўламиз?

— Чунки сиз бизнинг еримиздасиз.

— Мулк Аллоҳникидир. Ва бу ерларга ҳам Аллоҳга итоат этувчилар ҳоким бўладилар.

Гапини чўзишдан фойда йўқлигини билган Қорин, улар билан гаплашишни истамаган бир оҳангда илк амрини такрорлади. Буни айтаркан қўли қиличига борди ва итоат этмасалар каллаларини олишини англамоқчи бўлди. Қўмондоннинг қаршисида бундай бетакаллуф туриш нотўғри эканлигини тушунишларини истарди.

Араблар қўшинидан Мақил бин Ашо исмли киши ҳам қиличини суғургач, суҳбат жиддий тус олди.

Мақил:

— Сен ким бўлибсанки, бизга буйруқ берасан? — деб олдинга чиқди.

Суҳбат навбати энди қиличларга келганди. Уларнинг ҳам тили бор эди ва бу тил баъзан натижани жуда кескин ҳал қиларди. Бу сафар ҳам шундай бўлди. Ҳавода ўйнаган, баъзан рақибининг тепасига шиддат билан тушган қиличлар суҳбатлашдилар. Икки ўртада шиддатли бир жанг борарди. Баъзан кесилган бир қўл туфайли даҳшатли фарёд чекилар ва тупроқ қон билан суғориларди. Баъзан ерга йиқилганлар қайтиб туриш имконини тополмай иккинчи марта туширилган қилич зарбидан ҳаёт билан видолашарди.

Қорин унчалик узоқда бўлмаган қўшинга хабар беролмагани учун сиқилар, аммо бу одамларнинг ақлини киритиб қўйиш учун қилич соларди. Фақат вазият аста-секин ёмонлашаётганини сезиб турарди. Ўртоқларининг бирма-бир ерга йиқилаётганини қўрган пайт ўзининг бошида ҳам ўлим шамоли эсаётганини тушуниб етди. Аммо қочишга ғурури йўл қўймади. Бунга имкони ҳам йўқ эди. Қиличини қўйиб таслим бўлишнинг охири ҳам ўлим билан тугарди. Чорасиз ва умидсиз бир алфозда яна ҳужум қилди. Бироздан сўнг кутилган натижа рўй берди. Мақил ва унинг дўстлари Қориннинг бошини танасидан жудо қилдилар ва кичик жанг майдонини тарк этдилар.

Бундан кейинги вазият осон кечмади. Нохуш хабарни эшитган Эрон қўшини ларзага тушди ва шиддат билан ҳужум қилди. Бироқ қўшин қисқа вақт ичида тарқалиб кетдилар. Қочоқларнинг бир қанчаси дарёга чўкаётган бир пайтда эса, мусулмонлар улар ортда қолдирган ўлжаларни тўплаш билан машғул эдилар.

Сано воҳасининг деҳқонлари қўрқув ичида ҳосилларининг талон-тарож этилишини, мулкларининг тортиб олинишини кутдилар, аммо бундай бўлмади. Уларга ишларини бежавотир давом эттиришлари айтилди. Ҳеч кимнинг жонига, молига ва номусига зарар етказилмаслиги, бунинг эвазига эса улардан жузъя солиғи олиниши билдирилди.

Эрон шоҳи иккинчи мағлубиятни ҳам эшитгач, энди араблар у ўйлаганидек илгариги араблар эмаслигини тушуниб етди. Сано воҳасининг аҳолиси ҳам саҳройи халқ бўлган араблардан бундай муомалани кўриб, ҳайратда қолишди. Мағлуб этилган халққа мол ва жонларининг хавфсизлиги ваъда қилинганди. Исталган солиқ тўланса ўз халқларини қандай қўриқласалар Сано халқини ҳам шундай ҳимоя қилишларини айтишди.

Эрон шоҳи бу сафар Жабан исмли бир қўмондон билан учинчи қўшинни жўнатди. Айниқса, Бакр бин Воил қабиласидан насроний бўлган араблар Абдуласвад исмли бир шахснинг қўмондонлиги остида Эрон қўшинига ёрдамчи бўлдилар. Ислонга қарши бўлган қабилалар бир-бир келиб, Эрон қўшинларига қўшила бошладилар.

Эронликларнинг Ал-лайс номли воҳада тўпланганликларидан хабар топган Холид бин Валид энди ўша тарафга юриш қилишга буйруқ берди. Икки қўшин қарама-қарши келган пайт биринчи бўлиб майдонга Сайфуллоҳ бин Валид чиқди. Ва душман қўмондонларидан бир нечасининг исмларини санади. Уларнинг ҳар бири билан курашмоқчи эканлигини айтди.

Ҳазрат Сайфуллоҳ бу катта қўшинга қарши чиқиб номларни айтаётган пайтда қўмондоннинг чодирда дастурхон ҳозирланаётганди. Жабан мағлуб бўлиш эҳтимолини ҳам ўйлаб

егуликларни заҳарлашни ва шундай қолдиришни амр этди. Араблар чодирларга кирган пайтларида дастурхондаги егуликларни кўриб дарҳол оч қоринларини тўйдирадилар ва ўладилар, деб мўлжаллади.

Бошқа қўмондонлар бу таклифни ўринсиз, деб ҳисобладилар. Бошқалар эса бу таклифни қўллаб-қувватлаб, энди ғалаба бизники, дейишди. Ҳазрат Холид тарафидан номи тилга олинганлардан Молик «Энди бу ишни ниҳоясига етказмоқ керак», деб жанг майдонига чиқди. Ҳақиқатан ҳам иш қисқа вақт ичида ҳал бўлди. Беаёв зарблар уни тупроққа қориштирди.

Моликнинг ўлими дўстларининг сочини тикка қилди. Аммо шуниси ҳам маълум эдики, кундан-кунга шухраги ортиб бораётган Холиднинг қаршисига чиққанлар ўз қўшинларига қайтиб келиш бахтидан бенасиб қолишмоқда эди. Шу боис ҳазрат Холид тарафидан номи саналган бошқа қўмондонлар жойларидан жилмасликни афзал кўришди. Бу сафар Холид бин Валид орқасида турган қўшинга ҳужумга ўтишни буюрди. Кейин эса ўзини ўнг минглаб аскарлардан вужудга келган қўшинга урди. Шиддатли жанг бошланди. Како, Мусаша ва бошқа дўстлари арслон каби ҳужум қилишар ва йўналган тарафларини тор-мор этишарди.

Натижада Жабаннинг айтганлари бўлди. Яъни, Эронлик маъжусийлар ва насронийлар араблардан иборат қўшиндан қочиб қолишни маъқул топишди. Бироқ егуликларни заҳарлашга улгуришмади.

Тўплангаг ўлжанинг бешдан бир қисми ва зафар хабари келган пайтда ҳазрат Абу Бакр (р.а.) мамнун бўлиб, «Оналар қайта Холид каби бир йигитни дунёга келтира олмасалар керак», - дейишдан ўзини тия олмади.

Холид бин Валид бу дафъа Хира томон йўл олди. Ўша ерда қароргоҳ қурилди. Шаҳар бошлиқларидан иборат бир гуруҳ кишилар Холид бин Валид билан учрашиш учун қароргоҳга келишди.

Шундан кейин ҳазрат Холид уларга қарата шундай деди:

— Сизни Аллоҳнинг ягона эканлигини тан олишга ва ислом динини қабул қилишга даъват этаман. Агар қабул қилсангизлар сизлар ҳам мусулмонлар сафига қўшиласизлар. Мусулмонлар эга бўлган ҳақ-ҳуқуқларга сизлар ҳам эга бўласизлар. Уларнинг бурчлари сизнинг ҳам бурчингиз бўлади. Агар буни қабул қилмасангиз жузъя тўлайсиз ва ҳомийлигимизни қабул қиласиз. Бунга ҳам рози бўлмасангиз шуни яхши билингки, сиз дунё ҳаётини қанчалик севсангиз, биз охират ҳаётини шунчалик севадиган қўшин билан бирга келганмиз. Аллоҳ орамиздаги ҳукмини чиқаргунга қадар сиз билан жиҳод қиламиз, - деди.

Ораларидан Кабиса бин Йёз исмли киши ўртага чиқди ва шундай деди:

— Биз сен билан жанг қилмаймиз. Ислом динини қабул қиламиз ва жузъя тўлаймиз.

Шундай қилиб Ироқда илк жузъя белгиланди. Бир йилда бир юз тўқсон минг дирҳам қийматида солиқ тўлашлари ҳақида келишув тузилди. Фақат меҳнатга яроқсизлар ва диний вазифани бажарувчиларгина солиқ тўламайдилар. Бунинг эвазига эса мусулмонлар ҳам Хира халқини ташқи душманлардан ҳимоя қиладилар, ичкарида ҳам хавфсизликларини таъминлайдилар. Ҳимоя қила олмасалар солиқ олинмайди. Аммо Хираликлар исён қилсалар, кейинги гал ҳимоя қилинмайди.

Ҳижрий ўн иккинчи йилда тузилган бу аҳднома Хира халқига маъқул тушди. Халқ эса ҳаётдан мамнун бўлди. Бу мамнуниятнинг ифодаси сифатида қўшин қўмондонига ҳадялар бердилар. Ҳазрат Холид бу ҳадяларни Мадинага жўнатди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг амри билан ҳадяларнинг баҳоси аниқланди. Кейин эса бир мактуб жўнатди. Мактубда кейинчалик олинадиган солиқдан бу ҳадяларнинг нархини айириб ташлаш, халққа зиён етказмаслик кераклиги айтилди. Хира халқи зинҳор бундай муомалани кутмаган эди. Ҳатто бошқа тузумларда ҳам учратмаган адолатли бошқарув билан юзлашганликларини тушуниб етдилар.

* * *

Хира фатҳ этилгач, рўй берган воқеа ҳақида сўз кетганда Шувайл ҳақида ҳам айтиб ўтиш керак. Шувайл бир неча йил аввал Хирага келган ва Абдулмасиҳнинг қизи Каромани кўриб ошиқ бўлганди. Кейинчалик Мадинага келиб, исломни қабул қилган Шувайл бир суҳбат асносида Исломнинг атрофга ёйилиши ҳақидаги хабарни эшитгач, пайғамбаримиз (с.а.в.)дан Хира фатҳ этилса, Абдулмасиҳнинг қизи Каромани ўзига беришини илтимос қилганди. Ва ундан «Агар ҳарб йўли билан қўлга киритилса, у сеники» деган жавобни олганди.

Хиранинг фатҳ этилиши Шувайлни мамнун қилди. Холид бин Валидга бу хотирасини сўзлаб бериб, Карома исми аёлни ўзига берилишини истади. Истаги бажо келтирилди. Аммо Карома ва унинг қариндошлари бу ҳолатни яхши қаршиламадилар. Зеҳн ва фикрий доираси тор бўлган янги соҳибига рози бўлмаган Карома:

— Эй, Шувайл, мен каби шу ёшга кирган аёлни нима қиласан? Яхшиси, мени қариндошларимга сот. Ҳар ҳолда қўлингга бир-икки қуруш бойлик тушади, — деб таклиф киритди.

Ҳақиқатан ҳам аввалги гўзаллиги Каромани тарк этганлигини кўрди ва бу таклифни ижобий қабул қилди. Шувайл минг дирҳамга сотишни истади.

— Жуда кўп сўраяпсан, эй Шувайл! Бунча пулни биз қаердан топамиз?

Шу ва шунга ўхшаш таклиф ва илтимослар Шувайл томонидан рад этилди. «Минг дирҳамдан кам олсам отамнинг ўғли эмасман», дегач, Шувайлга минг дирҳам берилди ва Карома қутқарилди.

Бу савдо ҳақида эшитган ўртоқлари Шувайлни койидилар, истаганида бундан ортиғини ҳам олиши мумкинлигини айтдилар. Бироқ олган жавоблари жуда ажойиб эди:

— Демак, мингдан катта сон ҳам борми? Билсам кўпроқ сўрардим.

* * *

Дин ҳимояси ва тарғиботи сабаб бўлиб ўтган бундан кейинги бир неча жанглarda ҳам мўминлар ғолиб келдилар. Анбар, Айнуттавр, Ҳусайд, Мадих каби жойларда Ислом байроғи ҳилпирай бошлади.

Бу орада ҳаж мавсуми бошланди. Шу муносабат билан Холид бин Валид фурсат топиб, энг қисқа йўллар билан Маккага борди. Ҳаж амалларини адо этди ва қўшинга қайтди.

Ҳаждан қайтганлар билан суҳбатлашаётган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) эшитган бу хабаридан ҳайратда қолди. Одамлар Холид бин Валидни Маккада кўрганликларини айтишарди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) буни тадбирсизлик деб баҳолади. Сабаби, кетма-кет жанглар бўлиб турган бир пайтда Холид қўшинни қўмондонсиз қолдириб кетмаслиги керак эди. Унинг йўқлигини душманлар сезиб қолса ҳужум қилиши ва катта фалокат келиши мумкин эди.

Шу боис Холид бин Валидга бир мактуб жўнатади. Хатда унинг Аллоҳнинг марҳамати билан бошқа қўшинлар қилолмаган ишни бажарганини, бундан кейин солиҳ амаллар қилиш ниятини фақат қалбида тутиши лозимлигини, шундай қилса Аллоҳ бу ниятларни амалга ошгандек қабул қилишини айтади. Ва мактуби сўнгида «Ўзингни яхши кўриб манманлик йўлини тутма, акс ҳолда паришон бўласан», деб огоҳлантирди.

Бу мактубни ва ундаги амрни олган ҳазрат Холид, Мусаннани Хирада қолдириб, қўшиннинг бир қисми билан бирга ғарб томон йўналди. У Басра шахрига томон отланган эди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Мадинага келиб, саҳобалар билан учрашди. Бу гал Румлар билан рўбарў келиш вақти келган эди. Улар ҳам худди шу фикрда эканликларини айтишди. Шундай қилиб, Мутенинг интиқоми олинарди.

Саҳобаларнинг ҳам фикрларини билгач, атрофга одамлар жўнатди, жиҳодга тайёр туриш кераклиги ҳақида хабар қилди.

Шу мақсадда тўпланган гуруҳларни бешга бўлди. Амр бин Ос, Язид бин Абу Суфён, Абу Убайда бин Жарроҳ, Шурайҳ бин Ҳасан ва Холид бин Саид бу гуруҳларга қўмондон этиб тайинландилар. Ҳазрат Умар (р.а.)нинг Холид бин Саидга амал бермаслик ҳақидаги қатъий

фикрлари ҳазрат Абу Бакр (р.а.) томонидан эътиборга олинмади.

Қўмондонларга исёнда иштирок этганлар қўшинга қабул қилинмаслиги ҳақидаги хабар етказилди. Шу билан бирга яна бир амр билдирилди, бу доимо бир-бирларига ёрдам беришлари кераклиги ҳақидаги буйруқ эди. Бири бошқасига ёрдам бериш учун келса, у пайт жанг майдонидаги қўшиннинг қўмондони буйруқ бериш ҳуқуқига эга бўлади. Бошқа қўмондонлар унинг амрига бўйсундилар.

Қўшин қўмондонлари Мадинадан жўнадилар. Тўпланган қўшиннинг бошига бордилар. Амр бин Ос Фаластинга, Шурайх Урдунга, Абу Убайда Жабия томон йўналдилар.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Мадинадаги гуруҳга Абу Суфённинг ўғли Язидни қўмондон этиб тайинлади. Бошқа қўмондонлар билан бўлгани каби бир муддат унинг қўшинлари билан бирга юрди. Кетиш олдидан унга қатъий тайинлади:

— Эй, Язид, - деди у, - сени синаш учун бу мавқега қўйдим. Агар омадсизликка учрасанг, бўшатаман. Муваффақият қозонсанг янаям юқорироқ мартабага кўтараман...

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) гапини шундай давом эттирди. У (р.а.) ўз мулоҳазалари давомида Аллоҳни севиши ва жаҳолатга берилмаслиги кераклигини тавсия қилди. Қўл остидагиларни ўзига бўйсуниларини таъминлаш учун, аввало ўзининг нафсини жиловлаши кераклигини уқтирди. Душман элчиларини ҳурмат билан кутиб олиши, аммо кўп вақт ёнида олиб қолмаслиги амр этилди. Тунги навбатчиликни яхши назорат қилиши, керак бўлса жазо бериши буюрилди. Насихатлар орасида кибрли, худбин инсонлар билан дўст бўлмаслиги, тўғри ва содиқ кишилар билан суҳбат қилиши, омонатга хиёнат қилмаслиги ҳақидаги гаплар ҳам бор эди. Ўзини ибодатта бағишлаган инсонларга тегмаслик кераклиги ҳам уқтирилди.

Шундан кейин орасида Сухайл бин Амр каби Макканинг эътиборли кишилари ҳам бўлган қўшин Язиднинг амрига биноан, Сурия томон йўл олди. Белка деган жойда қароргоҳ қурилиши лозим эди.

Шундан кейин ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Мадинага қайтди.

* * *

Бу пайтда Абу Суфён ўз турмушидан мамнун эди. Агар ўғли ақл билан иш юритса, бундан буён Амавийлар хонадони учун мукамал бир эшик очиларди. Ушбу эшик ва унинг ортидаги шартларни очиш ва қадрлаш эса ўғлининг тadbирли бўлишига боғлиқлиги уни бениҳоя қувонтираётган эди. Қўлга киритилган нарсаларни баҳосини билган бир киши учун булар шубҳасиз етарли эди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу самимий ҳаракатининг натижаси келажакда қандай бўлиши ҳақида ўйлаб кўрмаганди. Расулulloҳ (с.а.в.)га йиллар давомида бало устига бало ёғдирган Амавийлар учун салтанат йўлини очганини ва Амавий давлатининг пойдеворини қўйганлигини билмасди. Бу одамлар кечагина қалбларида Исломга меҳр уйғотиш учун юзта туя назр қилинганди. Агар Шом каби Мадинадан бир ойлик йўлда жойлашган бир воҳага қароргоҳ қурсалар ва кейинчалик халифалик марказида сустлик сезсалар ҳолатларини ўзгартириб, дарҳол ҳокимиятга интилишлари мумкин эди.

Холид бин Валидга закот бермаслик учун ёки исломга қарши курашларда иштирок этганларга мансаб бермаслик кераклигини тайинлаган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) «Муаллифаи қулуб» номи билан танилган Язидни ва кейинчалик унинг укаси Муовияни нима сабабдан қўшин қўмондони этиб тайинлаганлигини тушуниш қийин. Масалан, Маккаликлар исломдан юз ўгираётган бир пайтда уларни кайтарган Сухайл бин Амр каби бир киши қўшинда оддий шахс эмас, қўмондон бўлиши ҳам мумкин эди.

* * *

Холид Таймга келган пайтда Румлар ва насроний араблардан ташкил тонган қўшин билан қаршилашди. Аммо булар Холид бин Саиднинг қўшинига дош беролмасдан, тарқалиб кетди.

Бир қисми исломни қабул қилди.

Бу ғалаба ҳақида Мадинага хабар берилди. Ҳазраг Абу Бакр (р.а.) Холидга олға юришни буюрди. Ортидан Валид бин Утба ва Икрима бин Абу Жоҳил қўмондонлигидаги икки гуруҳни йўлга чиқарди.

Холид илгарилади. Иля атрофида Маҳан исмли қўмондон бошлиқ қўшин билан жанг қилди ва уларни чекинишга мажбур қилди. Маҳан Шом шаҳрига яширинди. Холид ортидан етишди, яна жанг бошланди. Аммо Маржи Сафро деган жойда Маҳан уюштирган ҳужум туфайли Холид бин Саид қўшинни тарк этиб қочиб қолди. Қўшин тарқалди. Бир қисми Шарима бошчилигидаги қўшинга қўшилди. Бир қисми Мадинага қайтиб кетди. Холид бин Саид Зумарвага келди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) унинг келишидан хабар топган заҳоти бир мактуб жўнатди. Мактубда жумладан шундай дейилган эди: «Ўша жойда тур. Сен ҳужумкор, довюрак кишисан. Машаққатларни бартараф этиш йўлларини биласан. Ноҳақ курашларга қўшилмайсан. Ҳаққа қарши эътирозларга чидолмайсан. Сенга яна ишлар бор».

Бу воқеалардан кейингина ҳазрат Абу Бакр (р.а.) унинг Мадинага келишига изн берди. Холид ўзига қайта мансаб берилмаслигини илтимос қилди. Ҳолбуки, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) унга ёзган мактубида жасорат бергани каби иккинчи марта имконият беришни ва халқ назарида йўқотган обрўсини қайта тиклашини истарди. Бир сардордан кутиладиган ҳаракат ҳам фақат шу бўлиши мумкин эди. Чунки араблар жангдан қочгани асло кечирмас, орқадан яраланишини ҳам айб санарди. Фақат қайтадан ҳужум қилиш ёки бошқа тарафдан зарба бериш учун ортга чекинишигина айб саналмасди. Исломни биринчилардан бўлиб қабул қилган ва динининг муҳофазаси йўлида чекмаган азоби қолмаган Холид бин Саиднинг бу тутуми ҳазрат Абу Бакр (р.а.) тарафидан унчалик хуш кўрилмаган эди. Унга ёзган бир мактубда «Шўхликми бу, эй, Холид? Сен жанг пайтида қўрқоқлик қиласанми?» деган эди. Кейин эса «Умар ва Али Холидни мендан кўра яхши билишаркан!» - дейишдан ўзини тиёлмади.

Мадинага тарқоқ ҳолда келган қўшинларни қайтадан сафлади. Муовия бин Абу Суфённи ўша қўшинга қўмондон қилди ва акаси Язидга етишишини ва унинг амрига бўйсунини тайинлади.

* * *

Яхши ва ёмон деган тушунча доимо бир жойнинг ўзида ҳам мавжуд бўлиб келган. Шунингдек, даъвогар ва жанговор кишилар билан биргаликда тарафдор кишилар ҳам ҳар доим, ҳар вақт ҳамма жойда топилади.

Бир неча йил аввал Исломга даъват қилган пайғамбарнинг вафот этганлигини, аммо у келтирган даъво борган сайин кучайиб бораётганини ва Сурия тупроқларига етиб келганлиги Хирақл исмли кишини ўйлантирди ва у энди бу иш жиддий тус олганлигини англади. Шу муносабат билан одамларини мажлисга чақирди. Мажлисда халифалик марказидан келган мактубни ўқитди. Кейин эса ўз фикрини очиқчасига баён қилди:

— Улар ислом динига мансуб кишилардир. Фикримча, бирор миллат бу динга қарши чиқолмайди. Сўзимга қулоқ солинг ва улар билан сулҳ тузинг. Керак бўлса Сурия воҳасининг ярим даромадини уларга беринг. Бунинг эвазига Рум диёрининг тоғлари сизга қолади. Агар гапимга амал қилмасангиз, Сурияни тортиб олишади ва рум диёрининг тоғлари ҳам қўлдан кетади.

У бу мавзудаги қарашларини олти йил аввал Расулulloҳ (с.а.в.)дан мактуб олган пайтда ҳам очиқчасига айтган ва керакли тавсияларни берганди. Аммо атрофидаги мансабдор кишиларнинг қаршилиги ва ўзининг ҳам тожу тахтга мубталолиги Исломни қабул қилишига тўсқинлик қилганди.

Тахти атрофидаги одамлар бу сафар ҳам асабийлашдилар. Ғала-ғовур кучайди. Хирақл бу вазиятда ё тожу тахтдан воз кечиб, ислом динига кириши ёки салтанатини давом эттириши кераклигини англади.

Шу кунгача шоҳлик қилганим менинг учун етарли дейиши ва шаҳодат калималарини айтиб,

Ислом қўшинига қўшилиши мумкин эди. Бу эса унинг учун чинакамига ақлли бир ҳаракат бўларди. Чунки олти йил аввал Расулуллоҳ (с.а.в.) тарафларидан исломга даъват қилинган пайтда ислом дини Мадина ташқарисига ёйилган эмасди. Ҳолбуки, орадан ўтган бу озгина вақтдан сўнг Мадинадан бир ойлик узоқликда жойлашган ерларда байроқлар Расулуллоҳ (с.а.в.) келтирган дин учун ҳилпирамоқда эди.

Лекин Хирақл бу сафар ҳам нафсини тиёлмади. Йиллар давомида одатланган ҳаётини бир тарафга улоқтириб, бир мўмин сифатида яшаш ачинарли ҳол эмасди. Шу онда ўзи амр қилади. Бундан кейин эса бошқанинг амрига бўйсунар, ҳатто амирликнинг юзини қайтиб кўрмаслиги ҳам мумкин эди.

— Сизни синагандим, — дея сўз бошлади, — Ҳақиқатан ҳам динига ва миллатига содиқ инсонлар эканлигини исботладимиз. Амр этаманки, у билан жанг қиламиз, — деди.

Хирақл бу ишни бу сафар ҳам битиролмаса, бошқа имконият йўқлигини тушунарди. Аслида диний асарларда ўқишимча, бу дин давом этар, бошқа пайғамбар келмасди. Бу диннинг давом этиши мусулмонлар ҳам мағлуб бўлмайди, деган гап эди. У ҳолда мусулмонлар зафар қозонар, омад уларга кулиб боқарди.

Қилаётган бу сўнгги синови билан исломнинг илдинини қурита олмаслигини яхши биларди. Таассуфки, бу диннинг Сурияда тарқалишини бироз кечиктира олар, беш кунлик дунёда бу тупроқларда яна ўзи ҳукмронлик қиларди.

Ҳаёт-мамот жангига киришганди. Давлатнинг барча имкониятлари шу йўлда сарфланиши, бу кураш бир жиҳатдан насронийликнинг Исломият билан ҳисоб-китоби бўлиши керак эди. Дарҳол ҳозирлик кўришни буюрди. Укаси Тазорик бошлиқ бир қўшинни йўлга чиқарди. Кейин эса тўплаган қўшинини орқама орқа битга қўмондон амри остида бўлиш шарти билан жўнатди. Қўшинлар Сурия ерларида илгарилай бошладилар.

Ҳар бири бироз аввал келиб у ерларни забт этган Ислом қўшинларини нишонга олиб, илгариламоқда эди. Бу қўшинларнинг ҳар бири ислом қўшинидан кўп эди.

Шундай ҳолатда жангга кириш мағлубиятни олдиндан қабул қилиш эканлигини тушунган қўмондонлар Амр бин Осга мурожаат қилдилар. Авваддан ўткир ақли ва мураккаб вазиятлардан чиқиб кета олиши билан донг таратган Амр бин Ос «қўшин бир жойга тўпланиши даркор, озлигимиз тўфайли мағлуб бўлишимиз керак эмас», деган фикрни илгари сурди. Йиғилиб муҳокама қилдилар ва душманни Ярмук водийсида қаршилашга келишиб олдилар. Бу ҳолатни ва карорларини ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га билдирдилар.

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Суриядаги вазият жуда жиддий эканлигини билгач, «Бу жанг учун Холид керак», - деди. Дарҳол бир мактуб ёздирди. Қўл остидаги кучларнинг бир қисмини Мусанна билан ўша ерда қолдиришини ва дарҳол Сурия томон ҳаракат қилиб, Ярмукка боришини буюрди. Ярмукка боргач эса Холид қўмондон бўлиши керак эди.

Ҳазрат Сайфуллоҳ буйруқни бажариш учун қўшинни иккига бўлди. Асҳоби киромларни ёнига олди ва курашга ҳозирланди. Фақат Мусанна бу тақсимга рози бўлмади. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг саҳобаларидан бўлган бир гуруҳ инсонлар ёнида қолдирилишини истади. «Мен улар шу ерда бўлса файзни ҳис қиламан» дерди.

Ҳазрат Холид бу истакни қабул қилдилар ва қўшинини олиб Сурия томонга илгарилади. Йўлда бир неча маротаба жангга рўбарў бўлди ва уларни зафар билан якунлади.

Бир жангда ўлдирилган икки кишининг ёнидан ҳазрат Абу Бакр (р.а.)дан олинган биттадан қибланома чиқди. Мусулмон бўлганлари ва уларга зарар етказмаслик кераклиги ёзилганди. Аммо ғишт қолипдан кўчганди.

Бу хабар Мадинага келиши билан ҳазрат Умар (р.а.) бу хатонинг жазоси берилишини ва ҳазрат Холид қўмондонликдан озод этилиши лозимлигини таклиф қилди. Аммо ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бундай ўйламасди. Шу сабабли ўз фикрини қуйидагича баён қилди:

— Мушриклар билан бирга ҳаракат қилганлар бу каби қазоларга учрашлари мумкин.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳақ эди. Жанг пайтида уларнинг кимлигини билиш ва текшириш кимнинг ақлига келарди? Бу одамларнинг пешонасига мусулмон эканлиги ёзилган бўлмаса... Ёки ўзлари келиб бирор изоҳ беришмагандан кейин душман қўшини бошига тушган кун уларнинг ҳам бошига тушиши табиий ҳол эди. Ҳазрат Умар (р.а.) ҳам шундай вазиятга тушса айни ишни қилган бўларди. Шу боис ҳазрат Сайфуллоҳни душман сафларида ҳаракат қилган икки мўминни ўлдиргани учун айблаш тўғри бўлмасди. Шу билан бирга ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу икки кишининг хунини тўлаган ҳолда масалани ҳал қилди.

Мадинага келтирилган асирлар орасида бўлган Саҳбо исмли бир аёл ҳазрат Али (р.а.) тарафидан сотиб олинди. Бу аёлга уйланиб, ундан Умар исмли ўғил ва Руқия исмли қиз кўрди.

* * *

Суриянинг асосий савдо маркази Басра шаҳри эди. Аввалдан Арабистоннинг турли ерларидан йўлга чиққан карвонлар сафарларини шу ерда тўхтатар, ҳар томондан келган тижорат кишилари - савдогарлар билан кўришар, савдо қилишар ва яна юртларига қайтишарди.

Расулulloҳ (с.а.в.) ўн икки ёшлик пайтларида амакилари Абу Толиб билан Басрага келган, кейин эса аёллари ҳазрат Хадичанинг тижоратлари билан машғул бўлганлар, бу ерларда савдо-сотик билан шуғулланган эдилар. Ҳозир эса Пайғамбаримиз (с.а.в.) келтирган даъвонинг тарафдорлари Шурайҳ бин Ҳасаннинг қўмондонлиги остида бу савдо марказини қуршаб олишганди.

Шаҳар девор билан ўралган эди. Тонгда очилган эшикдан жанг майдонига чиққан аскарлар мўминларнинг қаршисида саф тортдилар, жанг бошланиб кетди. Бироздан сўнг Басра қўшинининг қўли баланд кела бошлади. Ғалаба қозонишлари аниқдек туюларди. Узоғи билан бир-икки соатдан сўнг зафар ҳайқириқлари билан мўминларни олдиларига солиб қувишларини ўйлаган басраликлар шавқ билан, ҳаяжон билан ҳужум қилишар, ҳужум пайтида юзларидаги истеҳзоли кулгуни кўриш қийин эмас эди.

Худди шу пайтда узоқда чанг-тўзони кўтарилди. Кўнгилларда қўрқув ва ҳадик ҳисси уйғонди. Тер ва чанг туфайли таниб бўлмайдиган ҳолга келган, сачраган қонлар қўрқинчли тус берган юзларда тушуниш мушкул бўлган бир ҳис пайдо бўлди.

Аммо ҳаёт-мамот жанги бўлаётган бу майдонда ҳеч ким ғанимидан кўзини узиб келганларга қарашга ҳоли йўқ эди.

Чанг-тўзон борган сари яқинлашмоқда эди. Жанг майдони бирдан ларзага келгандек бўлди. Чунки йўғон бир овоз Аллоҳнинг буюклигини эълон қилгани ҳолда «Аллоҳу акбар», дея ҳайқирди. Кейин эса орқасидаги мингларча кишилиқ қўшин такроран «Аллоҳу акбар», дея баралла қайтарди. Басра қалъасининг деворларида акс-садо берган бу овозлар мўминларга куч бағишлади ва мағлубият эшигидан қайтганликлари учун севинч ва ҳаяжон билан яна олға босдилар.

Келган Холид бин Валиднинг қўшини эди. Неча кунлардан буён йўл юрган ва курашган қўшин дам олиш ҳақида ўйламасди. Қўллар қиличларга узалди. Қиличлар ҳавода ўйнади. Бу дафъа чекиниш навбати басраликларга келганди. Чорасиз чекиндилар. Мусулмонлар, айниқса Холид бин Валид идора қилган қўшин ёрдамга келгани туфайли бахтиёр бўлдилар.

* * *

Бўлаётган воқеалар қалъа бошлиғи Руманусни таҳликага қўйди. У кўп ўйлаб ўтирмасдан кўнглидагини айтиш мақсадида шаҳар оқсоқоллари билан бирга кенгаш қилди. Ғалаба қозонадиган ҳолатда турган пайтларида бирдан тақдир ғилдираги айланиб мағлубият эшигига келиб қолганликларини айтиб, сўзини қуйидагича якунлади:

— Бу қўшиннинг қўмондони Холид бин Валид бўлади. У бақувват, ёнига яқинлашиб

бўлмайдиган йигит. Унинг жангда мағлуб бўлиши мумкин бўлмайдиган ходиса ҳисобланади. Шу сабабли зарар билан бўлса ҳам жангни тўхтатишни фойдали, деб ўйлайман. Агар менинг гапимга қулоқ солсангиз улар билан сулҳ тузайлик, солиғимизни берайлик ва беҳуда қон тўкилишининг олдини олайлик, — деди.

Румануснинг бу гаплари унга қимматга тушди. Шаҳар оқсоқоллари унинг гапларини жиддий эътироз билан қарши олишди ва «Сўзларингнинг ниҳоясида қандай маъно ётганлигини билмаяпсан», дедилар ва бундан кейин унинг раҳбар бўлишини истамасликларини ҳам билдирдилар.

Руманус том маънода тўғри гапни айтганди, аммо шу тўғри сўзлар билан у ўз мавқеини йўқотди. Уни қалъа бошлиғи вазифасидан озод этишди.

Шу сабабли ушбу қисқа вақт ичида янги қўмондон тайинланиши лозим эди. Вақт зиқ. Ҳақиқатан ҳам бу иш узоқ чўзилмади. Тонг ёришар экан, тайинланган янги қўмондон ўз зиммасига жуда оғир масъулият олганини ўйлар, тунни бедор ўтказаётган эди.

* * *

Басраликларнинг янги қўмондонидан ташқари яна бир киши тунни ўйқусиз ўтказаётган эди. У деворлар атрофида айланиб юрар, отини бир ўнгга, бир чапга югуртирар, ора-сира лаблари қимирлаб, «Аллоҳим, ўзинг мададкор бўл», деб такрорлаб қўярди. Кунлар давомида бетиним йўл юрган, йўлда неча маротабалаб жангга кирган, доимо қўшиннинг олд сафида туриб, оддий жангчи каби қилич ўйнатган, шу боис кўзлари ва вужуди ўйқу нелигини унутган бу фидойи инсон - Холид бин Валид эди. Эртага яна қилич кўтариб, жанг қиладиган инсонлар учун ўйқу қанчалик зарур бўлса, бу қаҳрамоннинг шахсан ўзи соқчилик қилиши ҳам шунчалик муҳим эди.

Агар истаса хоҳлаганча соқчи қўйиши, ўзи эса ҳақли равишда тўйиб ухлаши мумкин эди. Чунки вужуди ҳаддан зиёд чарчаган, ҳордиқ олишни истарди. Эртанги жанг учун ҳам унинг дам олиши аҳамиятли эди. Аммо масъулият туйғуси уни огоҳликка даъват қиларди. «Ҳаммангиз чўпонсиз, ҳар бирингиз сурувингиз учун жавобгардирсиз», деган буйруққа асосан ҳаракат қиларди.

Фақат бошлиқларни бедор қилган тун ортга чекинди. Янги тонг отди. Яна икки томон яна рўбарў келишди. Басра қўшинининг янги қўмондони майдонга чиқди, ўзини таништирди ва жанг қилиш учун қаршисига бирор аскар чиқишини истади.

Ислоҳ қўшинидан ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ўғли Абдураҳмон унинг қаршисига чиқди ва анъанага биноан ўзини танитди.

Унга жавобан янги қўмондон савол берди:

— Қўшин қўмондони сенмисан?

— Йўқ, мен оддий жангчиман, - деб жавоб берди у, - қўмондонимиз Шурайх бин Ҳасандир. Кеча келган гуруҳнинг қўмондони Холид бин Валид эса бош қўмондонимиздир.

— Демак, сен ҳам халифанинг ўғли, ҳам оддий аскарсан, шундайми?

— Ҳа.

— Ҳақиқатан ҳам халифанинг ўғлимисан? Ёлғон сўзлаётган бўлмагин тағин?

— Бизнинг динимизда ёлғон сўз харомдир. Мард инсонга ёлғон сўзлаш ярашмайди.

— Жуда соз, лекин бу қанақаси? Халифанинг ўғли бошқанинг амрига бўйсунди?

— Бизда халифанинг ўғли махсус мақомга эга эмас.

Бошқа мусулмонларнинг ҳақлари ва бурчлари қандай бўлса, халифанинг ўғли учун ҳам худди шундай.

Янги қўмондон халифанинг ўғли билан қаршида турган одамнинг туриши орасида бир боғлиқлик тополмаётганди. Масалан, Хирақлнинг укасини, ҳатто бир ҳокимнинг ўғлини шу қиёфада тасаввур қилиш учун ўзини мажбур қилди, аммо тасаввур қилолмади. Аммо бу ерга бу масалаларни ҳал қилиш учун келганди. Бу жанг майдони эди. Бу ерда тиллар эмас, қиличлар суҳбатлашиши керак эди.

— Ундай бўлса, ўзингни ҳимоя қил, эй халифанинг ўғли!

Абдурахмон унинг ҳужумига чап берди. Бу сафар Абдурахмон ҳужум қилди, аммо бирор натижага эришолмади. Қарама-қарши туширилган зарбалар бир-бирини таъқиб этди. Сўнг эса Абдурахмоннинг:

— Мана бундай уриш керак, эй, қўмондон, — дея кўтарган қиличи қўмондоннинг қонини ерга тўқди. У бу жароҳатдан сўнг жангни давом эттиролмади. Агар жанг қила олса қалъага қочиб қутулиш энг ақлли ҳаракат бўларди. Шундай қилишга қарор қилди ва қоча бошлади. Бу ҳолатни кўрган Холид бин Валид умумий ҳужум амрини берди. Икки тараф бир-бирига араллашиб кетди. Энди Басра қўшини учун ғалаба қозониш у ёқда турсин, хатто мағлуб бўлмаслик ҳам бир муваффақият ҳисобланарди. Қадам-бақадам чекиндилар ва қалъаларига кирдилар. Ўртада юзларча ўлик қолдирган эдилар. Ярадор ҳолда жонини сақлаганлар ҳам бисёр эди.

Руманус ўзининг ҳақли таклифининг аччиқ мевасини қўмондонликдан озод қилиниши орқали тотган ва ҳақоратланганди. Шундан кейин у уйига кириб олди ва жангда қатнашмади. Ўша куни уларни кузатгач, ўзининг мутлақо ҳақ жангчи эканлигига ишонди. Айниқса, Холид бин Валиддек қўмондон бошқараётган қўшинни енгиш учун кўкдан бир қўшиннинг тушишидан ўзга чора борлигига ҳеч ким уни ишонтира олмасди. Унга нисбатан ноҳақлик қилганлар ўзлари ҳам бу жангдан кейин яхшигина дарс олгандилар.

Лекин Руманус «Бўлди, пешонага ёзилгани шу экан», деб ўтирадиган одамлар тоифасидан эмасди. Шу боис ўрндан турди ва қалъанинг деворига туташ бўлган уйининг деворидан бир одам сиғиши мумкин бўлган бир тешик очди. У ердан чиқиб, қарши тарафга юра бошлади. Лекин нотаниш овоз уни тўхташга мажбур қилди. Кўлида қилич тутган икки киши унга яқинлашиб келди ва сўроққа тутди:

— Эй, Аллоҳнинг қули, кимсан ва нима истайсан?

— Холид бин Валид билан кўришмоқчиман. Мен қалъанинг собиқ қўмондониман ва кўриб турибсизки, қуролим йўқ, — деди.

Биргаликда йўлга тушдилар. Бир неча дақиқадан сўнг ғаройиб бир чодирнинг ёнида тўхтадилар. Дўстлари билан суҳбатлашиб ўтирган бир одам у томонга йўналди. Ой шуласида юзи бироз кўриниб турган бу одамни кўрган заҳоти Руманус ичининг титраганини ҳис қилди. Аввало ўзини таништирди, кейин эса басраликларга киритган таклифи ва улардан кўрган муомалани айтиб берди. Сўзини якунлар экан, «Қалъа деворидан очилган тешик орқали ичкарига киришингиз мумкин», — деган таклифни айтди.

Жангдаги ғалабадан кейин мағлуб томондан бир кишининг ҳузурига келиши ҳар қандай қўмондонни ўйлантириши табиий эди. Сабаби, бу одам тузоқ қўйган бўлиши ҳам эҳтимолдан ҳоли эмасди. Бироқ қалъани қўлга киритиш ҳам мумкин эди. Абдурахмон яна ўзига вазифа берилишини истади. Ёнига юз кишини олиб, Румануснинг ортидан сассиз илгарилай бошладилар. Тешиқдан аввало Руманус кирди. Ортидан Абдурахмон ва шериклари кирдилар. Шундан кейин уларнинг тадбирлари бошланди. Дастлаб Абдурахмон шерикларини 25 кишилик гуруҳларга ажратди. Кейин такбир овозини кутишларини айтди. Ўзи эса 25 киши билан қалъа эшигига келди. Соқчиларни дўппослаб, эшикни катта очгач, баланд овоз билан «Аллоҳу акбар» дея такбир айтдилар. Кўчаларда бошқа 25 кишилик гуруҳлар ҳам баланд овозда такбир айтиб, илгари қадам ташлашди.

Қандай воқеа содир бўлаётганини тушунмасдан қилич кўтариб чиққанлар ҳам бўлди. Бу орада Холид бин Валид қўшинни қалъа томонга жўнатган, кўчалар аскарлар билан тўлган эди. Қуёш нурлари қалъа деворларига тушган пайтда таслим бўлиш керакми ёки урушиб ўлган афзалми, бу борада бир қарорга келмаган Басраликлар умидсизлик билан қилич солар, аммо борган сайин ортга чекинишарди.

Ва ниҳоят Холид бин Валид жузъя бериб, сулҳ тузишни таклиф қилган бир неча кишига рўбарў келди. Дарҳол жангни тўхтатишни буюрди.

Шундай қилиб, Суриянинг муҳим савдо маркази ҳисобланган Басра мусулмонлар ихтиёрига ўтди. Бундан кейин Басра қалъасида Ислом байроғи ҳилпирайди. Масжидларда Аллоҳнинг буюклиги азон ва ибодат билан эълон қилинади, шу билан биргаликда Басра халқи ўз эътиқодларида қолишлари ва истаганларидек тижорат қилишлари мумкин эди. Балки шу кунга қадар кўрмаганлари адолатли бошқарувни ёқловчилар ҳам топилгандир...

Икки кун аввал Руманус киритган таклифнинг рад этилиши катта зарарга олиб келганди. Қанча қон тўкилган, аёллар бева, болалар етим қолганди. Бир кунга қўмондон этиб тайинланган валий ҳам энди бир умр мажруҳ бўлиб қолган, ногиронлиги туфайли сиқилиб вақти-вақти билан бир кунлик салтанатнинг аччиқ хотираларини эслаб турарди.

Руманус бир давлат арбоби сифатида енголмайдиган рақибини ҳеч бўлмаса қўлини ўпиб, зарарни озроқ бўлишини истаганди, аммо сўзини ўтказолмаганди.

Басрада бажариш лозим бўлган тадбирларни қисқа вақтда ҳал қилган Холид бин Валид қўшинга ҳаракатланиш амрини берди. Энди кетма-кет ғалаба нашидасини сураётган қўшин Ярмук томонга йўл олган эди.

АБУЛ ОСНИНГ ВАФОТИ

Ҳижратнинг ўн иккинчи йили, сўнги ойлар Расулulloҳ (с.а.в.)нинг тўнғич куёвлари Абул Ос бин Раби умрининг ҳам сўнги кунлари бўлди. Одамлар ҳаж мақсадида Каъбани зиёрат қилишаркан, у ҳам ҳаётининг сўнги лаҳзаларини ўтказарди. Аёли Зайнабни тупроққа топширганига тўрт йил бўлибдики, ҳали ҳам унинг хаёли билан овунади. Ахийри ўрнидан туролмайдиган бўлиб қолгач: «Менга Зубайр бин Аввомни чақиринглар», - деди.

Ҳазрат Зубайр келди, кўришдилар. Мақсад қилиб қўйиб, бажара олмаган ишларини унга тушунтирди ва шу ишларни бажаришни васият қилди.

Кўп ўтмай Бақиъ қабристонини бошқа инсонлар қатори уни ҳам ўз ҳузурига олди. Юзини қиблага қилиб ётқизишди ва устидан тупроқ тортишди. Биродарлари уни иймон ва амаллари ила қолдириб, ортларига қайтишди. Иймон келтирмасдан олдин ҳам, кейин ҳам вафоли инсон бўлган, гўзал ахлоқ соҳиби, мардлиги билан танилган Абул Ос, кўнгилларда ширин хотиралар қолдириб кетганди. Расулulloҳ (с.а.в.) ҳам у ҳақда фикр билдириб, шундай деган эдилар: «Абул Оснинг куёвлигидан оиламиз роҳатсиз бўлмади».

* * *

Орадан бир-икки ҳафта ўтди. Али бин Абу Толиб ҳузурига бир меҳмон келди ва у меҳмонни очиқ юз билан кутиб олди.

—Ассалому алайкум, эй тоғамнинг ўғли!..

—Ассалому алайкум.

Зубайр бин Аввом ичкарига кирди ва ҳол-аҳвол сўрашдилар.

—Сени муҳим бир иш билан йўқлаб келдим, эй Али.

—Марҳамат, эшитаман.

—Сен Абул Осга мурожаат қилиб қизи Умомага харидор бўлган эдинг-а?

—Ҳа.

—Ҳали ҳам шу фикрдамисан?

—Албатга. Фотиманинг вафотидан кўп қайғурдим, бироқ Расулulloҳ (с.а.в.)нинг қизи қолдирган бўшлиқни тўлдирса фақат унинг (с.а.в.) набираси тўлдиради, деб ўйладим. Бу никоҳ менга бахт келтиради, деб биламан.

—Ундай бўлса эшитгинки, Абул Ос вафотидан олдин бу ишга мени вакил қилиб кетди. Мен унинг номидан Умомани сенга никохлаб бераман.

—Раҳмат сенга.

Шундай қилиб, Умома ота уйдан айрилди. Ҳазрат Али (р.а.)нинг уйига келди. Ўз холаси

ҳазрат Фотима (р.а.)нинг омонатлари Ҳасан, Ҳусан, Умму Гулсум ва Зайнабларга она бўлди. Бир пайтлар уни оламларга раҳмат бўлган Пайғамбаримиз (с.а.в.) елкаларида олиб юрардилар. Ҳатто Абу Қамадо бир сафар Расулуллоҳ (с.а.в.) сажда қиларкан, Умомани ерга қўяр, турганда яна олиб елкаларига ўтирғизар эдилар. Болалиги Пайғамбарлар султони Муҳаммад (с.а.в.) қучоғи ва елкасида ўтган, севилиши ибодат бўлган сеvimли ота меҳри билан улғайган Умома эндиликда уй бекаси эди. Буёғига Расулуллоҳ (с.а.в.) набираларига оналик қилиб, ҳаётини давом эттиради.

Ўзи Набийлар Сарвари (с.а.в.)нинг меҳрибон қўллари остида камолга етган эди, энди эса унинг меҳрибон қўллари ҳазрат Фотима (р.а.)нинг ортида қолган болалар бошини силайди.

* * *

Кунларнинг бирида ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ҳузурига Уайна бин Ҳикам ва Ақраб бин Ҳобислар келишди. Уларнинг ҳар иккиси ҳам — «Муаллафаи қулуб» гуруҳидан бўлиб, ташрифларининг мақсади ўзларига ер берилишини сўраб келишганди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу истак бажарилиши учун бир нома ёзиб қўлларига тутқазди. Мамнун бўлган икки биродар яхши иш қилишганига ишонишарди. Бундан ҳазрат Умар (р.а.)ни ҳам топиб хабардор қилиб қўйишни маъқул кўришди. Бу номага гувоҳ сифатида унинг ҳам имзо қўйиши фойдадан ҳоли эмасди. Уни топиб аҳволни тушунтиришди.

— Қани, кўрайин-чи, - жавоб қилди ҳазрати Умар (р.а.).

Шундай дея ҳазрат Умар (р.а.) номани қўлига олди ва жаҳл билан йиртиб ташлади. Ақраб ва Уайна ҳайратда қолишди, васиқа эса парча-парча бўлди.

— Нималар қиляяпсан, эй Умар?.. Уни шахсан халифанинг ўзи ёзиб берганди.

— Биламан. Аммо сизларга берадиган пулимиз йўқ. Расулуллоҳ (с.а.в.) бу тўловни тўғри йўлга бошлаш мақсадида берган эдилар. У пайт Ислом қудратли эмас эди. Аммо энди етарли кучга эга. Фитнаю фасод чиқарувчиларнинг жазосини бера олади. Рози бўлмасанглари ўртамизда қилич ҳакамлик қилади.

— Унда чиқар қиличингни!.. дея олишмади. Бу гапни айтиш фалокат ортидан бориш бўларди. Қабила аҳлига ишониб иш қиладиган вақт эмас.

Ҳазраткор ва нафратли нигоҳлар ҳазрат Умар (р.а.)ни кўрқита олмасди. Шу боис, қандай келишган бўлса шундай ортга қайтишди. Аммо олдинда муҳим бир иш бор эди. Тўғри ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ҳузурига бордилар ва бўлган воқеани тушунтирдилар. Ва ўз эътирозларини қуйидагича тугатишди:

— Эй, Абу Бакр! Биз тушунолмаяпмиз. Сен амр берасан, Умар эса инкор этади. Ўзи халифа сенми ёки Умарми?

Бу билан Ақраб ва Уайна ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг жаҳлини чиқармоқчи ва икки дўстнинг орасига низо солмоқчи бўлишган эди. Қай бири мағлуб бўлса ҳам фойда ҳисобланар эди. Аммо улар кутмаган тарзда халифа ўта вазмин ва мулоҳазакор оҳангда гап бошлади:

—Агар хоҳласа Умар халифа бўлсин.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) шу биргина гапи билан дунёни қонга ботирадиган, салтанат ва тахтдан бошқа нарсани ўйламайдиган кишиларнинг ақлига ҳам сиғмайдиган бир давлат бошлиғи эканлигини исбот қилганди. Бу жавобдан сўнг Ақраб ва Уайна жимгина чиқиб кетишдан бошқа чора топиша олмади.

Ҳазрат Умар (р.а.)нинг ўзбошимчалик билан иш кўриши Муаллифаи Қулубдагиларнинг улушини камайтирганди. Яъни умр бўйи келадиган даромад йўли ёпилганди. Ун беш кишидан иборат Муаллифаи Қулуб гуруҳида ҳеч бир зарар кўрмаган Ҳаким бин Ҳизам ҳам бор эди. Чунки у бу масала ўртага қўйилган куниеқ ўзига тегишли ҳамма нарсани садақа сифатида тарқатиб, ҳеч кишидан ҳеч нарса умид қилмаслигини Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг шахсан ўзларига айтган эди.

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) халққа маош тарқатаркан, аҳолини эркак-аёл, бой-камбағал каби тоифаларга ажратмасдан, ейиш-ичиш, кийиниш масалаларида тенг эҳтиёж соҳиблари сифатида қарарди. Шу сабаб ҳузурига келган ҳар бир кишининг маоши бошқаларники билан тенг эди. Абдурахмон бин Ҳорис бин Ҳишомнинг хизматкори Абу Курра ҳам ўзи билан ҳўжайинининг маоши тенглигини айтади.

Шунингдек, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўлжа бўлиб, мулк сифатида тушганлардан ҳам ўз улушини олмасдан, «Собиқуна Аввалун» гуруҳидаги ночор кишиларга улашганини ҳам эслаб ўтиш жоиз.

Қиш мавсуми яқинлашаркан, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) турли хил кийимлар сотиб олиб, Мадинанинг бева аёлларига тарқатарди.

Ҳиммат ва меҳрибончилик ўзини Аллоҳга дўст тутганлар учун доимий одатга айланиши шарт ҳисобланади.

Бир кун ҳазрат Умар (р.а.) кўзи ожиз бир кекса аёлнинг хизматини қилиш учун борарди. Аммо ҳар гал борганида аёлнинг ишлари бажарилганлигига гувоҳ бўларди. Бир кун саҳар келиб у бахтли инсоннинг кимлигини билмоқчи бўлди ва ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ўша уйдан чиқиб кетаётганини кўрди. Бу билан ҳазрат Абу Бакр (р.а.) халифалик билан бирга инсонларга хизматчи ҳам эканлигини гўзал намуналар билан исботлаган ва Расулulloҳ (с.а.в.)нинг: «Бир қавм бошлиғи ўша қавмга хизмат қилгандир», мазмунидаги ҳикматли сўзларининг энг ёрқин намунасини кўрсатган эди.

Ҳар ҳолда, атрофдагиларнинг ёрдамига кўз тиккандан кўра, инсонларга холис хизмат қилиш ва кўмаклашиш афзал ва бу олий инсонпарварлик вазифаси ҳисобланади.

УМРА САФАРИ

Ражаб ойи эди, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) Абдурахмон бин Сабиҳага учради ва унга ўзи билан сафарга чиқиш таклифини билдирди:

— Агар хоҳласанг, мен билан бирга умрага боришинг мумкин, — деди.

Бу гапдан албатта Сабиҳанинг боши кўкка етди:

— Мамнун бўлардим, ё Расулulloҳнинг халифаси!

— У ҳолда тайёргарлигингни кўр.

Шундай қилиб, ҳазрат Абу Бакр султонлардан бўлмаган, ёнида атиги битта шерик билан (Ислом тарихида номи танилмаган киши билан) Мадинани тарк этди. Ўрнига эса ҳазрат Умар (р.а.)ни қолдирди.

Мадина яйловлари ўрнини бора-бора тепаликлар эгаллаб, яшил ранг кўринмайдиган, оқар сув нималигини билмайдиган чўллардан ўтишди. Гўё Мадина халқидаги юмшоқ феъллик, Макка халқининг қўпол, қайсар табиати билан жой алмашаётганди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу чўллардан ўн икки йил аввал ўтганди. Ўшанда жуда ҳаяжонланган эди. Расулulloҳ (с.а.в.) учраши мумкин бўлган фалокатлардан минг бир андишада эди. Энди эса, учраган ҳар инсон унинг дин биродари. Таниган, кимлигини биладиган ҳар бир киши ҳурмат билан «Марҳамат, эй Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифаси, меҳмонимиз бўл», дея таклиф этарди. Бири қўрқув, андиша ва ҳаяжонга тўла, иккинчиси ишонч ва ҳурмат билан бўлган бу икки сафарда ҳам Аллоҳдан бошқа нажоткор йўқ. Аммо ҳазрат Абу Бакр (р.а.) биринчи сафарининг шарафини дунёнинг ҳеч бир хазинасига алишмасди.

Яна бир янги кун бошланаётган бир пайтда Макка водийлари ҳам кўрина бошлади.

Бу йил умрининг тўқсон бешинчи йилини яшаётган ва анчадан буён кўзлари кўр бўлиб қолган бир киши, эшик ёнида ўтириб, ўтган-кетган билан суҳбат қурарди. Ортиқ унинг бу дунёда қиладиган иши қолмаганди. Ҳаёти давомида тўпланган тажрибалар ва хотиралар қолганди, холос. Уларни ёшларга гапириб бериб вақт ўтказар ва шу ёшда бирор нарса қила олиш бахтини берарди.

— Шу келаётган ўғлинг, эй, Абу Кухофа!.. Сухбатнинг бир зумда узилиши ва бу хабарнинг берилиши кўпдан буён фаолиятини йўқотаёзган қулоқларга унчалик яхши етиб бормади:

— Тушунмадим, — деди.

— Абу Бакр келяпти.

Буни англамай бўлмасди. Нуроний чол дарҳол ўрндан турмоқчи бўлди ва ёнидагилар кўмагида турди. Буни кўрган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳозиржавоблик қилди:

— Отажон, турманг,— у шундай дея туянинг чўкишини ҳам кутмасдан сакраб тушиб келиб қариянинг бўйнидан қучди, кўзларидан ўпди.

Бу ўғлининг халифа бўлганидаи сўнг илк маротаба келиши эди. Бундан Абу Кухофа яхшигина ҳаяжонга тушганди, кўзларидан йирик-йирик ёш томчилари оқарди. Ораларида ўттиз уч ёш фарқ ва ўн икки йиллик ҳасрат бор эди. Умрининг тўқсон икки йилини куфр ва ширкда ўтказган Абу Кухофа, Макка фатҳ этилган кун қўлидан тутган ўғлининг гапи билан Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига бориб, шаҳодат калималарини келтирганди. Оламлар раҳмати бўлган Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг нурли юзларини кўра олмаган, аммо овозини эшитиб насиҳатларини тинглаганди. Ўзи Исломга хизмат қила олмади. Аммо ўғли, набиралари ва ҳазрати Оиша (р.а.) мусулмон инсон учун шарафли бўлган хизматларни бажариб, Аллоҳнинг Расули (с.а.в.)ни энг кўп шу оила бахтиёр қилганди.

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ташрифини эшитган Макка волиси Аттоб бин Осид, ёнига Суҳайл бин Амр, Икрима бин Абу Жаҳл, Ҳорис бин Ҳишомни олиб келди.

Ҳар бирининг Расулуллоҳ (с.а.в.) билан аччиқ-ширин бир мунча хотираларга эга бўлган бу инсонлар билан ўтган кунлар ёдга олинди. Бу пайтда ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг кўзлари қайтмас бўлиб кетган севикли Пайғамбари (с.а.в.) ортидан ҳасрат тўла ёшларни тўка бошлади.

Шунда Абу Кухофа ўғлига қараб мурожаат қилди:

— Эй Атиқ, булар қурайшларнинг энг фаол кишиларидир. Улар билан муомалада илтифотли бўл.

— Отажон, ҳар иш Аллоҳнинг изнидадир. Елкамга жуда оғир вазифа юкланган. Унинг ёрдами билан бошқаряпман ва фақат Унгагина бурчлидирман, — дея жавоб берди.

Сўнг биродарларига юзланиб:

— Мен ғул қилишим керак. Байтуллоҳга покиза ҳолда бормоқ лозим. Сизлар ишингизга боринг, — деди.

Шундан кейин ювиниб, поклангач ёлғиз ўзи кибр ва ғурурга жой бермасдан Байтуллоҳга йўл олди. Йўлда уни учратганлар ҳурмат билан салом беришар ва «Хуш келдинг, эй, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг халифаси», дейишарди. Ўнг қўлини эҳром устига қўйиб турди, сўнг Каъбага йўл олди. Хажари Асводни зиёрат қилди. Дуо қилиб атрофини етти маротаба айланди. Сўнг Мақоми Иброҳимда икки ракат намоз ўқиди. Сафо тепасига йўл олди. У ердан Марва томон юрди. Такрор Сафога келди. Шундай қилиб, уч марта Марвадан Сафога тўрт марта Сафодан Марвага юриб, етти марта бориб келди. Бу орада Расулуллоҳ (с.а.в.) билан бирга бу икки тепа орасида бориб келганини ўйлаб, бир вақтлар ҳазрат Ҳожарнинг бу икки тепа орасида сувсиз қолган дилбандига сув топиш умидида югуриб-елганини хотирлади. Эртаси кун одамлар ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг яна Каъбани тавоф этаётганини кўришди. Бироздан сўнг Сафо тепаси ёнидаги «Доруннадва»га келди. Кимнинг шикоят, арзи бўлса, келсин, дея эълон берди. У ерда бироз ўтирди. Чақириғига биноан ҳузурига келганлар бўлди. Келганларнинг ҳаммаси вали Аттоб ҳақида, идорасининг яхшилиги ҳақида сўзладилар. Шикоят учун келганлар бўлмади. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўша куни пешин намозини ўқигач, одамлар билан хайрлашди. Биродари билан йўлга чиқди. 450 чақиримга чўзилган бу зерикарли саҳролар ва қум дарёларидан такрор ўтиш лозим эди. Кекса ота ёнида фақат бир кеча бўлиб, ўртача ўн икки кунлик бу сафар чарчоғи ҳануз кетмаганди. Шунга қарамай яна ўн икки кунлик сафарга йўл олиш лозим эди. Аммо у

халифалик марказида бўлиши ва чиқиши мумкин бўлган муаммоларга чора топиши лозим эди.

* * *

Кунларнинг бирида Ҳабиба хонимнинг кўнгли ширинлик тусаб қолди. Аммо бу ҳақда ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га айтишни ҳам маъқул кўрмади. Ўзича чора топишга қарор қилди. Ҳар кун ўзларига келадиган озиқ-овқатдан бир миқдорини олиб қолса, уч-тўрт кунда бир ҳалво пулини чиқара олади. Дарҳол ўша кундан бошлаб қарорини тадбиқ қилишни бошлади. Бир кун ҳазрат Абу Бакр (р.а.) дастурхонига бир товоқ ҳалво қўйилганини кўриб, ажабланди. Кўпдан буён ширинлик номини унутмаётган ва ўзига бериладиган озиқ-овқатда ширинликнинг номи ҳам бўлмайдиган бир пайтда дастурхонга қўйилиши уни ҳақиқатан ажаблантирганди:

— Бу қаердан келди, - сўради дарҳол.

Шундан кейин Ҳабиба хоним вазиятни билдирди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) оғир сукутда қолди. Ва Байтулмулкни бошқарувчи киши, бундан буён ҳазрат Абу Бакр (р.а.) уйига юбориладиган улушнинг бир миқдорини кесиш амрини олди. Халифа бу амрни бераркан: «Ҳазрат Абу Бакр оиласи бундан озига ҳам қорнини тўйдира олади», деди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) халифалиқдан аввалги ҳаётида ҳам бундай тансиқ таом еганини эслолмасди. У топганида ер, йўқсилларга берар, шукр қилишдан тинмайдиган бир мўмин сифатида яшаганди. У ҳеч вақт қўшниси оч экан ўзи тўқ бўлиб, виждон азобини чекмаган, чекишни истамасди ҳам. Чунки Расулulloҳ (с.а.в.)нинг: *«Мўминлар аҳволи билан қизиқмаган, уларнинг дардини ўз дарди деб билмаган бизлардан эмасдир»*, деганларини эшитган ва бу гапнинг ниҳоясида *«қўшниси оч бўлиб, ўзи тўқ юрадиганлар бизлардан эмасдир»*, дея айтганларини эшитганди. Бир мўмин сифатида бу масалада қўли очиқ, кўнгли роҳатда эди. Иймон келтиргандан буён ўзи учун орзу қилган ҳар эзгуликни мўмин биродарлари учун ҳам самимият билан орзу қилар, ўзига келишга рози бўлмаган ҳеч бир ёмонликнинг бошқа мўминларга келишини тилаш унинг ҳаёлига ҳам келмасди. Шу сабаб «Бугун мен қорнимни тўйдирдим, оч қолган билан нима ишим бор», демасди. Шу кунга қадар бир мўмин вазифаси сифатида бажарган бу ахлоқий фазилатларни бундан буён мўминлар ажри сифатида янада масъулиятлилиқ билан бажарарди. Қўшниси оч ҳолда у хотиржам тонг оттирмасди. Энди эса халқ оч экан, амир ҳам тўқ бўлмайди. Агар тўқ бўлса, очлар ҳолини қаёқдан била олади, қандай чора топа олади?...

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни Байтулмулкка етаклаган ва «Ҳазрат Абу Бакр оиласи шу билан ҳам тўяди», дейишига мажбур қилган туйғу мана шу эди. Йўқса у ҳам ейишни биларди. Унинг ҳам тўйдирилиши керак бўлган бир қорни, гўзал таомларни инкор қилмайдиган нафси бор эди. Аммо эртага ҳисоб беради. Расулulloҳ (с.а.в.)га қайси ўлчовлар билан халифа бўлганлиги масаласи кўрилади, бу ҳисобни ёруғ юз билан бера олиш, ҳақиқий маънода фуқаро олдидаги масъулияти, халқни ўйлайдиган бир амир бўлиш учун тўрт кунлик дунёнинг ўткинчи неъматларига алданолмасди.

* * *

Ҳайратли бир савол, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу масалада илгарилаб кетганмиди? Наҳотки ўзидан кейин тайинланадиган халифалар ҳам бемалол бажариши мумкин бўлган бир ҳаёт тарзини ўртага қўя олмайди? Ҳамма халифалар ҳам бу масалада ҳазрат Абу Бакр (р.а.)дек бўлиши мумкинми?.. Ўзи хоҳлаган ҳаёт тарзига аёли ва фарзандларини ҳам бўйсундириш мажбурияти бормиди?.. Бу саволларга жавоб топиш имконига эга эмасмиз.

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳақида сифат билдириш асносида шу гапни алоҳида таъкидлаш ўринлидир. У киши (р.а.) урушни, қилич кўтаришни хуш кўрмайдиган бир зот эди. Шу боис халифалиқдан аввалги ва кейинги ҳаётида ҳам жанг кишиси сифатида танилмаганди. Уни бу

масалада Умар бин Хатгоб, Ҳамза бин Абулмутталиб, Али бин Абу Толиб, Холид бин Валидлар билан тенглаштириб бўлмасди. Турли воқеалар натижасида ҳазрат Умар (р.а.) тарафидан: «Изн бер, эй, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифаси, шу одамни бошини танасидан жудо қилайин», деган қанча таклифлар бўлган ва буларнинг барчаси ҳазрат Абу Бакр (р.а.) томонидан рад этилган эди. Шу билан бирга у ҳеч вақт кўрқоқ шахс сифатида ҳам танилмаганди. Яхши бир жангчи эмасдир, аммо ҳеч кимда бўлмайдиган бир иймон қувватига эга эди. Шу иймон уни исмлари юқорида санаб ўтилган инсонлар қаторида жасур қилганди. Ўлим кўрқуви унинг ҳеч бир қадамига тўсиқ бўлолмас, асло ташвишига қўймас, душманлар кўплиги, ҳатто баъзан мусулмонларнинг тарқалиб кетиши уни ортга чекинтиролмасди. Ҳамма сафарларда Расулulloҳ (с.а.в.) ёнларида бўлиб, унга кўнгил билан йўлдош бўлган, жангларда уни муҳофаза қилиб келганди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) қалбини тўлдирган, суякларигача сингиб кетган иймон ҳануз иймон келтирмаган ўғли Абдурахмонни Бадр майдонида кўрганда, унинг ислом ва Расулulloҳ (с.а.в.)га қарши қилич кўтаришига чидолмасдан керакли сабоқни бериб қўйиш учун шахсан ўзи майдонга тушмокчи бўлганда Расулulloҳ (с.а.в.) изн бермагандилар. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг бу ҳаракати кўзбўямачилик учун эмас эди, албатта. У ҳаёти давомида ҳеч қачон носамимий ҳаракат қилмаганди. Шунингдек, кейинчалик иймон келтирган ва ўта самимий мусулмон бўлган ўғли Абдурахмон билан ораларида Бадр жанги билан алоқадор суҳбатда Абдурахмон:

— Агар сиз ўша кун менга қарши чиқиб, қилич кўтарганингизда мен қайтиб кетардим, — деган эди.

Ўшанда ҳазрат Абу Бакр (р.а.) шундай деб жавоб берган эди:

— Агар мен майдонга чиқсам ва сен менга қарши қилич кўтарганингда мен ҳеч иккиланмасдан сени ўлдирардим, — дея жавоб берган эди.

Агар инсон фазилати ва ишлари билан ғурурланиш керак бўлса бунга энг муносиб киши ҳазрат Абу Бакр (р.а.) эди, шубҳасиз. Аммо у ҳеч қачон ғурур ва кибрга йўл қўймасди.

Чунки унинг кўз олдида инсонийликнинг барча гўзал фазилатларини ўзида жо қилган Расулulloҳ (с.а.в.) бор эдилар. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг мақсад ва ғояси фазилат йўлида Расулulloҳ (с.а.в.)га бир қадам бўлса-да, яна ҳам яқинлашиши, У (с.а.в.)нинг суннати ва ҳаёт тарзини руҳига бироз бўлса-да, сингдириш эди. Бутун оламга раҳмат қилиб юборилган бўлишига қарамасдан, у қилмаган, ҳатто хуш кўрмайдиган ҳолатга ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳам тушмасди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) шайтоннинг илоҳий раҳматдан йироқлаштирувчи хусусиятларнинг бошида ўзини яхши кўриш ва кибрланиш туришини ва улар чиркин ахлоқий хасталикка бошлашини биларди. Шу сабаб ҳеч ким уни қилган ишлари билан мақтанган ва кибрланган ҳолда кўрмаганди. У Расулulloҳ(с.а.в.)нинг «*Ким Аллоҳ ризоси учун камтарлик қилса, Аллоҳ унинг қадрини юксалтиради*», деган сўзларини эшитган, камтарликнинг энг гўзал намуналарини ҳам яна Расули Акрам (с.а.в.)да кўрганди. Аллоҳнинг қиёматга қадар барча инсонларга ҳар томонлама намуна бўлиб кўрсатилган Расулulloҳ (с.а.в.) тавозе йўлини тутганда, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) унинг акси бўлган йўлга қандай кета олади, қандай кибрлана олади?!

Расулulloҳ (с.а.в.)ни энг яхши танувчи инсон сифатида қандай қилиб бошқа йўлни тута олади?!

Аллоҳ ҳузурида азиз бўлишнинг ягона йўли бор, бу ҳам бўлса Пайғамбаримиз (с.а.в.) йўлларида бор, У (с.а.в.)нинг ҳар бир ҳаракатидан ўрнак олишдир.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўзини қандай тутишни билади. Кўз олдида Буюк Мавлонинг битмас-туганмас неъматлари бор, Мавлосига қул бўлиш йўлида Қуръонда келтирилган Пайғамбарлар бор ва ниҳоят узоқ йиллар бирга бўлган Пайғамбарлар Султони бор. Шундай ҳолда манманлик қилиш, кибр ва ғурурга берилишдек номаъқул ва жоҳилларча ҳаракат бўлмас. Шуларни руҳига сингдирган ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳақиқий мўминларга хос фазилатли ҳаёт кечириб,

камтарликнинг энг гўзал намуналарини кўрсатган, ҳатто қулликдан озод қилинган Билол Ҳабашни «афандим», дейишдан ҳам қайтмаганди.

* * *

— Намоздан сўнг ўқиладиган бир дуо тавсия эт, эй Аллоҳнинг Расули, — дея мурожаат билан келган севимли биродарига Расулulloҳ (с.а.в.):

— Эй Аллоҳим, мен нафсимга кўп зулм қилдим. Сендан бошқа гуноҳларни кечиргувчи йўқ. Меии авф эт, менга раҳмат ва мағфиратинг билан муомала буюр. Шубҳасиз, марҳамати кенг, карами чексиздирсан, дея ниёз этишни тавсия этган, бу тавсияга биноан Ҳазрат Абу Бакр (р.а.):

— Мен қандай нафсимга зулм қилган бўламан?.. Агар мен ҳам зулм қилган бўлсам, зулм қилмаган ҳеч ким қолмайди, демаган ва ҳаёти сўнгигига қадар намоздан сўнг: «Аллоҳумма инни золамту нафси зулман касирон»... дуосини ўқиди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га тегишли ва ҳақиқатан ҳам унинг табиатига хос бир муножот бор. «Жуд билутфика...» дея бошланувчи бу муножотда у Букж Мавлога шундай ниёз қилади:

— Эй, Аллоҳим, улуши жуда кам, гуноҳларини самимийлик билан эътироф этишдан бошқа сармоёси бўлмаган бир фақир ҳузурингга келди. Ундан марҳаматингни аяма.

— Эй, Оламлар эгаси, бу қулнинг гуноҳи каттадир. Сендан бошқа нажоткори йўқ бир ғарибдир. Унинг гуноҳларини кечиргин.

— Эй, Буюк раҳм қилувчи, бу қулнинг қилганлари фақат исендир, сенинг неъматларингни унутишдир, гуноҳ устига гуноҳдир. Сендан кутганим эса фақат эҳсон, икромдир.

— Марҳаматли Аллоҳим, гуноҳларим қум заррачаларидан ҳам кўп, саноғи йўқ. Сен авф қилиб гуноҳларимни кечиргин, сабр бер.

— Яратган эгам, хайрли амалим йўқ, ёмон амалларим кўп, ибодатим эса жуда ҳам оз. Бу аҳволда ҳолим не кечади? Бу қулингни турли хасталиклардан сақла. Ҳожатини чиқаргин. Эътироф этаманки, менинг қалбим хастадир. Хастага ҳақиқий шифони сен бера оласан,

— Эй, Аллоҳим, Иброҳиминг учун оловга «Ўч!»... амрини берганингдек, мени ёқувчи оловга ҳам шу амрни бергин! Шифо берувчи сенсан.

— Эй, Раббим, икром хазиналарингдан менга эҳсон қил. Чунки сен марҳамати кенг икром қилгувчисан. Менга кўнглимнинг муродини бер. Мен энг хайрли телба кетидан айирма.

— Икки олам эгаси бўлган Буюк Мавло, Жаброил ёрдамчи бўладиган қиёмат кунида бизга муборак бир мулк ва салтанат бер. Биз қўрқувчи нарсалардан қутқар ва асра!

— Қани Мусо, қани Исо, Яҳё қаерда?.. Нуҳ қаерда?.. Бу буюкларнинг ҳар бири умрларини яшаб кетмадиларми?..

Эй, исенкор Сиддиқ, сен Буюк Мавлога қайтиб тавба қил...

* * *

Абу Бакр (р.а.) ҳазратлари турли сабаблар билан жаннатга лойиқ кўрилган бир инсондир. Жаннатнинг барча эшикларидан чақириладиган инсон сифатига У (р.а.) зот сазовор бўлгандир. У (р.а.) киши ҳақида яна фазилатлар санасак, кўп давом эттиришимиз мумкин. Жумладан, Аллоҳга исён қилиб, натижада азобга учрашдан Аллоҳнинг ҳузурига юзи қора бўлиб чиқишдан энг қўрқувчи инсон ҳам ҳазрат Абу Бакр (р.а.)дир. У вақти-вақти билан нафсини ҳисоб-китоб қилишни муҳим вазифа сифатида қабул қилганди. У (р.а.) ислом тарихида унутилиши жоиз бўлмаган буюкларнинг энг буюгидир. Комил бир инсон исломни фақат у яшагандек даражадаги самимият билан яшай олиши мумкин. Шу билан бирга у нафсини ҳисоб қилишда асло бепарволик қилмасди.

Ҳазрат Умар (р.а.)нинг хизматчиси Ашлом бир иш билан буюк халифа ёнига кириб, кўрган манзарасидан ҳайратда қолади. Чунки ҳазрат Абу Бакр (р.а.)кўлида бир рўмолча билан тилини ўраб сиқиб бураётганди. Ҳаёти давомида бунақа ҳолатга илк маротаба учраган Ашлом

бироздан сўнг ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг «Нима топган бўлсам, тилимдан топдим», деганига гувоҳ бўлади.

Дарҳақиқат, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) саховатли бир инсон эди. У учун молнинг қадри Аллоҳ йўлида бирор ишга яраши билан ўлчанарди. Шунингдек, унинг азобланаётган қул ва жорияларни сотиб олиб, озод қилгани маълум. Табук сафари олдидан молинииг ҳаммасини келтириб Расулulloҳ (с.а.в.) қаршисига қўйган ягона инсон ҳам Абу Бакрди.

Ўшанда Аллоҳнинг Расули (с.а.в.) унга шундай савол берган эди:

— Эй, Абу Бакр, оиланга нима қолдирдинг?

— Аллоҳни ва Расулини қолдирдим, — деган жавобни олгандилар Пайғамбаримиз (с.а.в.).

Ушбу гапни айтар экан, кўнглида ишонч бор эдики, бу «Раббим уларнинг ризқини беради», деган таскиндан иборат эди. У ўз оиласидан йироқда имкон қадар инсонлар дардини олишга ҳаракат қиларди. Вақти-вақти билан асҳоблар уйига келиб, қоринларини тўйдирган вақтда улар орасида унинг дастурхонидан еб-ичадиган қариндошлари ҳам бор эди. Улардан бири холаси Умму Мистоҳ ва ўғли Мистоҳ бин Асосадир. Мистоҳ ҳазрат Абу Бакр (р.а.) холасининг ўғли эди. Улар ўта фақир оила эдилар. Шу сабаб ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ҳожатбарор қўли уларга ҳам узатилган эди. Она-бола узоқ йил ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳисобидан кун кечиринган эди. Аммо бир кун шайтон Мистоҳни ўйинга бошлади. Мунофиқлар томонидан Пайғамбаримиз (с.а.в.)га қарши уюштирилган бўҳтоннинг иштирокчиси бўлди. Зинода тўхмат қилинган аёл ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг қизи ва Расулulloҳ (с.а.в.)нинг аёли эканлигини ўйламади. Ҳолбуки, у Бадр жангида қатнашган. Узоқ йиллар Расулulloҳ (с.а.в.) орқасидан намоз ўқиб, насиҳатларини тинглаган бир инсон эди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни ва оила аъзоларини яхши биларди. Ҳеч бир ота қизининг ор-номусига тил теккизилишини ижобий қаршилаётган эди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)дек номусли инсон учун эса бу тўхмат ҳақиқий маънода зарба эди. Бу воқеадан у Расулulloҳ (с.а.в.) ранжиганчалик ранжиди. Бунақа жиддий масалада Буюк Мавлодан бирор изоҳ келар дея кутди, аммо келмади. Расулulloҳ (с.а.в.) ҳам ҳеч нарса қилмади. Кечалари кўзларига уйқу келмас, кундузлари одамлар юзига қарай олмасди: бир мунофиқ бу бўҳтонни қилар, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни ўлмасдан аввал ўлдиришни истарди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг боши эгилишидан севинишарди. Аммо дастурхонида ўтирмаса оч қоладиган ва тиланчилик қилиши мумкин бўлган, ҳар кун аввало неъматлар соҳиби Аллоҳга ҳамд келтиргач, «Аллоҳ сендан рози бўлсин, эй Абу Бакр!» дегувчи Мистоҳнинг қилган иши ҳайратга муносиб эди. Ҳайронлик эшитган кишини бирор ички туйғу бошладими уни бу йўлга, йўқса бирор нохуш муносабат интиқомини олиш учунми, деган саволга рўбарў қиларди. Бу оилани яхши билувчи инсон сифатида агар шундай бўҳтон чиққудек бўлса, дастлаб у қарши чиқиб: «Йўқ, Оиша ундай ишни қилмайди», - дейиши керак эди. Бу Мистоҳнинг виждоний бурчи, инсонийлик вазифаси эди.

Маълум вақт давом этган изтиробли кутишлардан сўнг Буюк Мавло, масалани ойдинлатувчи оятларни туширгач, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) таскин топди. Назарида, елкасидан тоғ ағдарилгандек бўлди. Бўҳтон қилингандан буён бунақа енгил ҳузурбахш нафас олмаганди. Гўё дунёга қайтадан келгандек бўлди. Шундан кейин кайфияти кўтарилиб, ҳазрат Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг муборак юзларини кўрганда ҳис қилган уятни унутди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бундан кейин Мистоҳни дастурхонига ўтиртмасликка, унга икром ва эҳсон қилмасликка қарор қилди. Мистоҳ ҳақиқатан бунга муносиблигини исботлаганди. Яна бу қарор ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг воқеадан қанчалик ранжиганини кўрсатади. Аммо бу ҳаракат ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га хос эмасди. Унга муносиб Аллоҳга хуш келгувчи бир қулга хос ҳаракат эди. Шунингдек, Жаброил Амин Расулulloҳ (с.а.в.)ни топиб илоҳий хабарни етказди. Бу фармон ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ёмонликни яхшилик билан қаршилашини кўрсатарди.

Оят Расулulloҳ (с.а.в.) томонидан алоҳида ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га ўқилди:

«Сизлардан фазилат ва кенг мол-мулк эгалари қариндошларга, мискинларга ва муҳожирларга Аллоҳ йўлида эҳсон қилмасликка қасам ичмасин, балки уларни авф

қилиб, кечирсинлар! Аллоҳ сизларни мағфират қилишини истамайсизларми?! Аллоҳ мағфиратли ва раҳмлидир» (Нур сураси, 22-оят).

Бу оятни эшитган ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг пешонасини тер қоплади. Чунки Буюк Мавло огоҳлантирадиган ҳолатга тушганди. Бошқалар учун оддий ҳол ҳисобланадиган кўпгина ҳаракатлар юқори даражадаги кишилар учун айб саналарди. Қизига бўҳтон қилган кишига аввалги муносабатнинг ўзгариши жамият томонидан оддий қаршиланади. Ҳеч ким бу ҳаракат учун уни айбламайди. Шунингдек, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) алоҳида фазилат соҳиби бўлиши керак. Жаноби Ҳақ шуни истайди: **«(Ҳар қандай) ёмонликнинг жазоси худди ўзига ўхшаш ёмонликдир. Бас, кимки афв этиб (ўртани) тузатса, бас, унинг мукофоти Аллоҳнинг зиммасидадир. Албатта, У золимларни севмас»** (Шўро сураси, 40-оят), дея марҳамат қилган Буюк Мавло ёмонликка қарши жазо беришни оддий ҳаёт кечираётган қулларига қолдириб, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни юксакликларда кўришни хоҳламоқда. Шунингдек, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўзига алоқадор оятни Расулulloҳ (с.а.в.) тинглагач, қўлларини кўтариб, *«Аллоҳим, биз Сенинг марҳаматингдан умидвормиз»*, деди.

Шундан сўнг Мистоҳ яна бу дастурхонинг аъзоси бўлади. Ҳам бу масала умуман хотирлаб, уялтирилмасдан у яна аввалги «хола» ўғли бўлиб қолди.

УЧИНЧИ КИТОБ ТУГАДИ.

ҲАЗРАТИ АБУ БАКР (Р.А.)НИНГ ВАФОТИ

Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳижратидан сўнг ўн уч йил ўтган, жумодул охир ойининг еттинчи, душанба куни эди. Ҳаво совуқ. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ғусл қилиб, ювиниб чиққанда яхшигина совуқ қотиб, титрай бошлаганди. Буюк Ислом оламига ўн мингларча кишилиқ қўшинларга ҳукмини ўтказган қудратли халифа вужудини қоплаб келаётган бу титроқни босолмасди. Титроқ иситма билан алмашди. Бора-бора таянчи ва кучини йўқотаётган вужуд ётишга мажбур бўлди. Иложсиз ҳазрат Умар (р.а.)ни чақиртирди. Масжидга боролмайдиган даражада мажолсизлигини айтиб, имомликни бошқаришни буюрди.

* * *

Бироздан сўнг Абу Бакр (р.а.)нинг ҳузурига ҳазрати Умар (р.а.) қайтиб келди ва аҳволни сўради:

- Аҳволларинг яхшими, эй, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифаси?...
- Кўриб турганингдекман, - жавоб қилди халифа.
- Аҳволинг яхши бўлмаса, бирор табиб чақирайлик, келиб даволасин.
- Табиб келган эди...
- Даво буюрдими?

— Нима истасам шуни қўллашимни айтди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу гаплари билан ҳаёти тугаётганини англатмоқчи бўлди. Одамлар бу буюк зотга бирор яхшилиқ қилишни исташар, аммо ҳеч нарса қилиб бўлмаслигини тушуниб туришарди. Ўлим ҳукми Аллоҳнинг сўнгги ва энг буюк Пайғамбари (с.а.в.) учун ўзгармаганда, унинг халифаси учун ўзгарармиди. Қайтиш ҳукми бўлмаган, яъни натижаси ўлим билан тугайдиган йўлга кирганлиги аниқ эди.

Зиёратга келганлар унинг нурсиз кўзларидан аҳволини тушунишар, аммо чорасиз эдилар. Халифага саломатлик тилаб кетишаркан, кўнгилларида оғриқ бор эди.

* * *

Ҳазрати Абу Бакр (р.а.)нинг ўлими ҳақида бир ривоят маълум бўлиб, у қуйидагича талқин этилган. Хуллас, ўшанда Тоиф ашрафининг машҳур табиби Ҳорис бин Каладанинг ҳам бемор бўлганлиги ҳақида хабар келади. Ҳорис уни кўришга келганлардан бирига, бир йил аввал ҳазрат Абу Бакр (р.а.) билан бўлган бир зиёфатда таомга бир йилдан сўнг таъсирини кўрсатувчи заҳар солинганлигини айтган, уни сезган заҳоти дарҳол чора кўрган, аммо кечикканини айтганди. Унинг фикрича, энди ўша заҳар ўз таъсирини кўрсатаётганди. Ва бунинг натижаси фақат ўлим эди. Азиз саҳоба Абу Бакр (р.а.)нинг отаси Қуҳофа ҳақиқатан ҳазрат Абу Бакр (р.а.) билан бир кунда вафот этади.

Бу ривоятнинг қанчалиқ ишончлилиги бизга номаълум. Бир кунда содир бўлган ушбу қазолар сабаби ҳаёлий воқеа ёки тасодиф бўлиши ҳам мумкин.

* * *

Ҳазрат Оиша (р.а.) кундан-кун тобора сўниб бораётган севимли отасининг юзига боқди. Соғлигида ҳам чуқур бўлган кўзлари янада ботиб кетганди. Ётган хонасига «Халифа ётоғи» деб ном бериш учун гувоҳларга эҳтиёж бор эди. Бу умматнинг энг буюк, энг азиз инсони, энг фақир инсон уйида ҳам топиладиган бир-икки эски, яроқсиз ашёдани бошқа нарсаси йўқ эди. Аммо бу инсон Аллоҳ ва унинг Расули (с.а.в.) ёнида бошқаларга насиб қилмайдиган даражадаги юксак мақомга эга эди. Шуларни ҳаёлидан кечирган мўминлар онаси ҳазрат Оиша (р.а.) юрагидан тошиб келган бир шеърнинг икки байтини тилга олди ва ўша шеърнинг маъноси қуйидагича эди: «Нур юзlidir. Унинг ҳурмати билан Аллоҳдан ёмғир сўралади. Етимлар юзини кулдирган, беваларга қанот бўлган Удир».

Бу байтлар хаста кўзининг очилиб-юмилишига сабаб бўлди. Секингина бошини кўтариб

қизига қаради ва хазин овозда деди:

— Айтмоқчи бўлганинг Расулуллоҳ (с.а.в.)дир. Ҳазрат Оиша (р.а.) бу шеърни Расулуллоҳ (с.а.в.)га атаб амакиси Абу Толиб тарафидан айтилганини билмасди, севикли падарига боқаркан, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг хаёли ҳам бу чехрада акс этгандек бўлди. «Киши севгани билан биргадир», дея марҳамат қилган Буюк Пайғамбар (с.а.в.)нинг шу онда ўз дардида қовурилаётган Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг ёнида бўлиб, руҳ ва кўнгил бирлиги натижасида хаста юзида шунақа бир ҳолат намоён бўлиши ҳам мумкин.

* * *

Ўша кунларнинг бирида Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳузурларига бир киши келади:

— Ассалому алайкум, эй, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг халифаси!

— Ваалайкум ассалом, эй, Салмон!

— Менга васият қиларсан, деб келдим.

— Албатта, Салмон, мендан кейин бир қанча фотиҳлар бўлади. Сени улар ичида қорнини ва тўрвасини тўлдирувчи одам сифатида бўлишингни истамайман. Маълумки, беш вақт намоз ўқиган киши Аллоҳнинг лутфи ва марҳамати, ҳимоясида яшайди. Бу имкониятдан фойдаланиб, Аллоҳнинг бир бандасига озор берма. Агарда шундай қилсанг, Аллоҳ ҳисоб қилиб, юзинг билан оловга ташлайди...

Мажолсиз беморнинг ортиқ сўзлашга дармони йўқ эди. Шу сабабли Салмон унга шифо тилаб, чиқиб кетди.

* * *

Тобора умри тугаб бораётганини ҳис қилган Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) қисқа вақт ичида қарор қилди ва бутун масъулиятни ҳис қилиб ўрнига халифа тайинламоқчи бўлди. Бу умматни икки йил олдинги воқеаларга учратмасдан халифалик ишини тугатмоқчи эди.

Бир ярим йил олдин Қуръони каримни бутун китоб ҳолида тўплашни таклиф қилган Ҳазрат Умар (р.а.)га: «Ҳазрат Пайғамбаримиз (с.а.в.) қилмаган ишни биз қандай қиламиз?» деган муаммоли саводни берган халифа энди Расулуллоҳ (с.а.в.) қилмаган ишни бажаришга қатъий азм қилган Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) орасида анчагина фарқ бор эди. Икки ярим йилга яқин давр мобайнида давлат бошлиғи вазифасида ишлаб, ҳақиқатан анча пишганди. Кеча кўролмаётган ҳақиқатларни бугун яхшигина англаб оларди. Вақт ва воқеалар инсон учун шубҳасиз энг яхши сабоқдир.

* * *

Бир куни Абу Бакр (р.а.) ўз ҳузурига Абдурахмон бин Авфни чақиришларини илтимос қилди. Шундан кейин дарҳол хабар юборилди ва кўп ўтмай кириб келган оқсоқ, очиқ чехрали бир киши, «Мени йўқладингми, эй, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг халифаси», -дея кириб келди.

— Ҳа, Абдурахмон, кел, бу ёққа ўтир.

— Бугун аҳволинг бироз тузукка ўхшайди, умид қиламанки, шифо топасан.

Ҳақиқатан умид қиялсанми, эй, севимли дўстим? Лекин мен умидвор эмасман. Менимча, дунё билан видолашадиган вақт яқин. Ўлимимдан аввал мўминлар ишини зиммасига оладиган бир инсонни тайинлаб, инсонларни ташвишга тушишидан қутқарайин. Сени ҳам шу масалада фикрингни билмоқчи бўлиб чақиртирдим. Энди менга айт-чи, Умар бин Ҳаттоб ҳақида фикринг қанақа?

Ҳазрат Абдурахмон ўйлаб ўтирмасдан жавоб берди:

— Нега мендан кўра яхшироқ биладиган инсоннинг ҳақида мендан сўраясан?

— Билсам ҳам, сенинг ҳам фикрингни билмоқчиман.

— У сен ўйлагандан ҳам яхшироқ бир инсондир. Аммо бироз қаттиққўл табиатлироқ.

— Умарнинг бу табиати мени юмшоқ, деб билишингдандир. Мен уни жиддий кузатдим.

Натижа шуки, мен бирор одамга ғазаб қилсам, Умар у одамнинг яхши томонларини кўрсатишга ҳаракат қилди, мени юмшоқ хулқда кўрган вақт тенгликни сақлаш учун у шиддатли бўлди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ўзи учун муҳим бўлган гапни ҳазрат Абдурахмонга ҳам маъқул бўлганини билди ва паст овозда қўшимча қилди:

— Бу гап орамизда сир бўлиб қолишини илтимос қиламан...

— Ишонишинг мумкин, эй, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг халифаси, — деди Абдурахмон бин Авф ва оқсоқланганича хонани тарк этди. Энди бири калта бўлиб қолган оёғини иймон, Ислom йўлида фидо қилган, Расулulloҳ (с.а.в.)ни душмандан мудофаа қилганида шу ҳолга тушган эди. Ўзи учун унутилмас бир шараф, тенгсиз ширин хотира бўлган бу воқеани билмаганлар айб (нуқсон) ҳисоблашарди. Улар фикрининг аҳамиятсизлиги маълум. У ҳаётида Расулulloҳ (с.а.в.)дан жаннат хушхабарини олган инсон эди. Ҳаётининг бу хушхабарга муносиблигини исботлаган ва давом этгирган шахсдир.

* * *

Абу Бакр (р.а.) ҳазратлари барча яқинларини ҳузурларига чорлар эканлар, навбатдаги биродарларини йўқлаттирдилар.

— Менга Усмон бин Аффонни чақиринг!...

Бироздан сўнг Расулulloҳ (с.а.в.)га икки маротаба куёв бўлиш бахтига муяссар бўлган ва шу сабаб икки нур маъносини билдирувчи «Зиннурайн» номини олган бир инсон кириб келди.

— Ассалому алайкум, эй, Расулulloҳ(с.а.в.)нинг халифаси!

— Ваалайкум ассалом, Усмон. Кел, сендан бир киши хусусида сўрамоқчиман. У Умардир, кўпчиликдан у ҳақда фикр олдим ва шулар қаторида сенинг фикрингни ҳам билмоқчиман.

— Менимча унинг ичи, ташқи қиёфасидан ҳам яхшироқ. Орамизда унга тенглашадиган инсон йўқ...

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) халифа тайинлаш ҳақидаги фикрлари тасдиқланганидан мамнун бўлганди. Унга ҳам бу суҳбат сир сақланишини айтгач, кетишига изн берди. Кейин Авс қабиласи бошлиғи Усайд бин Ҳудайрни чақиртирди. Унга ҳам шу саволни берди. Ундан:

— Сендан кейин энг хайрли инсон сифатида уни кўраман. Юмшоқ муомала лозим бўлган жойда юмшоқ муомала қилади, қаттиққўллик керак жойда, қаттиққўл бўлади. Унинг ички дунёси, ташқи кўринишидан ҳам яхшидир. Орамизда халифаликка ундан муносиброқ киши йўқ, - деган жавобни олди.

Кейин ҳазрат Абу Бакр (р.а.) муҳожир ва Ансор қабилаларидан фикрлари муҳим бўлган кишиларни чақиртирди. Олинган натижа ижобий эди. Кўнгли хотиржам бўлди. Энди эса қатъий бўлган қарорини эълон қилиши мумкин эди.

* * *

Фикр алмашиш учун чақирилганлар билан бўлган суҳбатнинг сир тутилиши фойдали эди. Бироқ, бу кенгашга нима учун ҳазрат Али (р.а.)дек илм ва фазилат соҳиби чақирилмади, нега унинг фикри сўралмади?

Бу саволга жавобни фақат Абу Бакр (р.а.)гина изоҳлаб бериши мумкин. Афсуски бу мумкин эмас. Маълум бўлгани шуки, кенгашга чақирилганларнинг ҳеч бири Пайғамбаримиз (с.а.в.)га ҳазрат Алидан кўра яқинроқ эмасди. Ҳеч бири ҳазрат Алидан аввал иймон келтирмаганди. Ҳеч бири ҳазрат Алидан кўра кўпроқ Ислom динига ва Расулulloҳ (с.а.в.)га хизмат қилмаган эди. Шу билан бирга халифа тайинлаш балки жуда шошилиш учун Ул зотнинг фикри сўралмадими? Ҳеч бир сабабсиз зътибордан четда қолдирилди. Бу ўринда шундай савол туғилиши мумкин. Қизиқ, ҳазрат Али(р.а.) халифаликка даъвогармиди?...

Хўш, ҳазрат Али (р.а.)нинг фикри сўралса, У нима дерди? Шундай тахмин қилиш мумкинки, ҳазрат Умар (р.а.) хусусида айтадиган фикри бошқа дўстлариникидан фарқ қилмасди. Ҳазрат Али ҳақиқатан ҳам адолатли, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмаган инсон эди. Ҳазрат Умар

халифаликни қабул қилгандан кейин, энг кичик эътироз кучаймаганлиги ва доимо унга ёрдамчи бўлгани унинг бу ажойиб феъл-атворидан далолатдир.

* * *

Ҳазрат Умар(р.а.)нинг «Валийаҳд» сифатида тайинланишини билган бир неча киши ҳазрат Абу Бакр(р.а.)ни зиёрат қилдилар. Зиёратга келганлар орасида Талҳа бин Убайдуллоҳ сўз олиб, эътироз билдирди:

— Умар бин Ҳаттобни халифа этиб тайинламоқчи экансан, аввало унинг тазйиқ ва шиддатини кўриб турибсан. Агар у халифа бўлса, ҳолимиз нима кечади? Эртага Раббингга қандай жавоб берасан? — деди.

Талҳа ўз сўзлари билан уни тайинласанг бу умматни қийинчиликка солган бўласан, бунинг масъулияти ҳам оғир бўлади, демоқчи эди.

Бу сўзлар ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни асабийлаштирди. Ўзини ўтирғизишларини сўради ва ўткир нигоҳи билан Талҳага қаради. Талҳанинг сўзларига жавоб бериши лозим эди. Шу сабабли ишонч билан гап бошлади:

— Эй, Талҳа, мени Аллоҳнинг азоби билан кўрқитмоқчимисан? Сизга зулм қилган, ҳақингизни еб, дунё тўплаган киши паришон бўлсин. Мен Раббимга етишганимда ва бу мавзуда ҳисоб беришимга тўғри келганда: «Аллоҳим, сенинг қулларингга энг яхши қулингни халифа қилиб қолдирдим», дейман. Менинг бу сўзларимни сиз каби ўйлайдиганларга етказинг, - деди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг бошқа сўз айтишга мажболи қолмади. Халифани ўрнига ётқиздилар ва ҳаммалари унинг ҳузуридан чиқиб кетдилар.

* * *

Кейинги кун халифани ҳолидан хабар олишга Абдурахмон келди.

— Бугун кўринишинг яхши, эй, халифа. Яратганга шукур, шифо топган ҳолда тонгга етишдинг.

— Шундай деб ўйлайсанми, эй, Абдурахмон.

— Албатга.

— Лекин мен умид қилаётганим йўқ... Бироз сукутдан сўнг халифа ўз сўзида давом этди, - мен ўз қарашларимга кўра энг оқил, деб билган инсонни сизларга амир этиб тайинладим. Баъзилар менинг бу қароримдан роҳатсиз бўлганларини сезиб турибман. Ҳаммаси бу халифаликни фақат ўзига тегишли бўлишини исташмоқда. Дунёни ўзингизга йўналган ҳолда кўрмоқдасиз. Ҳолбуки, у ҳеч қайси томонга йўналмагандир. У сизга йўналади, аммо у пайтда ялтир-юлтур кийимлар киясиз, тунлар (юнг) устида ётиш сизга кирпи (типратикан) устида ётгандек роҳатсиз туюлади (қуш пати устида ётишни истаб қоласиз). Аминманки, бирор кимнинг айбсиз ерга тиз чўктирилиб, бўйнининг узилиши, сизнинг дунё дардига берилиб, инсонларни залолатга бошлаган, ҳақ йўлдан айрилган кишилар бўлишингиздан кўра хайрлидир.

Ҳазрат Абдурахмон халифанинг сўзини бўлди:

— Тинчлан, ҳаяжонланма, ҳузурсиз бўласан. Баъзилар сен каби ўйлайдилар, булар сен билан биродардирлар. Баъзилар эса сенга муҳолифдирлар. Булар ҳам фикрларининг тўғри эканлигига ишонганлари учун сенга тавсия этмоқдалар. Булар ҳам сенинг самимий дўстларинг, сенинг яхшилигингни билган кишилардир. Биз сенинг хайрли иш қилмоқчи эканлигингни биламиз. Бизга маълумки, сен солиҳ инсонсан. Инсонларга ҳамиша яхшилик истайсан. Дунё молининг қўлдан кетиши сени маҳзун этолмайди.

Ҳа, тўғри айтаяпсан. Мол-дунё учун қайғурмайман. Аммо ҳаётимда уч нарса борки, уни қилмаган бўлишни хоҳлардим. Яна қилмаган уч ишим борки, қанийди қилсам, дейман. Яна уч нарса борки, уларни Набийи Акрам (с.а.в.)дан сўрашни истардим.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бир нафас тин олиб, давом этди:

— Қилганим учун пушаймон бўлган уч нарса куйидагилардир: аввало, ҳазрат Фотима(р.а.) оиласига аралашмасликни, тил теккизмасликни орзу қилардим. У ерда тўпланганлар жангга қарор қилишиб бу эшикни ёпишган бўлса, уни қайта бор очмасликни орзу қилардим. Кейингиси, Фужоани ёнмаслигини истардим. Уни ё ўлдиришим керак ёхуд қўйворишим керак эди, деб ўйлардим. Яна хоҳлардимки, Сақифада ўтказилган йиғилишида халифалик ишини икки кишидан (Умар ва Абу Убайдадан) бирига қолдирсам эди. Улардан бири амир, мен эса ёрдамчи вазир бўлсам эди...

Бироз тин олгач, халифа сўзида давом этди, - қилмаганим учун қайғурган ишларим ҳам бор, яъни Ашъос бин Қайс асир сифатида келтирилганда, ўлдирмаганим учун афсусдаман. Ўша кундан буён ва бугунга қадар кузатдимки, қаерда фитна чиқадиган бўлса, Ашъос унга ёрдамчи бўлади, ёқлаб чиқади. Холид бин Валидни қўзғолон кўтарганларга қарши юборганимда «Зулқасса»да турсам эди. Шояд мусулмонлар урушда мағлۇб бўлсалар, мен қарши чиқсам ва ёрдам берсайдим.

Яна истардимки, Холид бин Валидни Ироқдан Сурияга жўнатган пайтимда, Умар бин Хаттобни Ироққа жўнатдим. Шундай қилиб, ҳар икки қўлимни (Холид ва Умарни ҳам) Аллоҳ йўлида осган бўлардим. Расулуллоҳ (с.а.в.)дан сўрашни истаган нарсаларим куйидагилардир: истардимки, бу халифалик кимга тегишли бўлишини, Ансорнинг халифалик ишида ҳаққи бор-йўқлигини, қизларининг ва аммаларининг меросдаги улушини сўрашни истардим. Чунки бу иккисига тегадиган мерос хусусида хануз баъзи андишалар бор.

* * *

Халифанинг сўнги сўзларини эшитиш, унинг ҳузурида бўлиш Усмон бин Аффонга келганди.

Бироз вақтдан сўнг ичкари кирган Усмон бин Аффон сўз бошлади:

— Мени чақиртирдингми, эй, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг халифаси, — деди.

—Ҳа, Усмон. Дарҳол қоғоз ва қалам тайёрла.

—Тайёрман, эй, халифа.

— Ёз: «Бисмиллаҳир Раҳмонир Роҳийм. Бу ёзув Абу Қўҳофа ўғли Абу Бакрнинг охира оламига кетиш олдидан, яъни кофирнинг иймонга келган, исёнкорнинг ҳақиқатга бўйин эгган, ёлғон, ҳатто рост сўзлаган ўлим они бўлган дунёдаги сўнги соатларида ёздирган васиятидир:

Биласизки, мен сизга Умар бин Хаттобни халифа этиб қолдирмоқдаман. Уларнинг сўзларини тингланг ва итоат этинг. Мен Аллоҳга, Пайғамбаримиз (с.а.в.)га, динимга, нафсимга ва сизга нисбатан нуқсонли ишлар қилмадим, деб ўйлайман. Агар у сизларга адолатли бўлса, ўзидан кутганимизни қилган бўлади. Агар кутганимизни қилмаса ва ўзгариб кетса, ёмонликлари учун оладиган гуноҳ бор. Мен сизларга яхшилик истаб, оқил инсонни танладим.

«Аммо, имон келтирган ва эзгу ишларни қилган ҳамда доим Аллоҳни ёд этган ва (илгари) мазлум бўлганларидан кейин (Ислом равнақ топгач) ғолиб бўлган кишилар (мустанодирлар). Зулм қилганлар эса яқинда қандай оқибат сари кетаётганларини билиб олурлар!» (Шуаро сураси, 227-оят).

Аллоҳнинг салом ва раҳмати, баракотлари сизга ёғилсин».

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) сўзларини тугатди ва ёзилган васиятномани муҳрлашни буюрди. Ҳазрат Усмон бу амрни бажарди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) қўлларини кўтариб, куйидагича дуо қилди:

— «Аллоҳим, мен бу халифани тайинлаш билан фақат мўминларга яхшилик истадим. Ораларида фитна чиқишидан қўрқдим. Ростини мендан кўра яхши билганинг учун бу ишни қилдим. Бу мавзуда ўз қарашларимдан келиб чиқдим. Қўлларинг ичидан энг оқил ва кучлисини, уларни бошқаришини истовчи кишини тайинладим. Мен бу ҳолга тушдим. Инсонларга менинг вакилим сен бўл! Улар сенинг қўлларинг. Халифаларини ўзларига муносиб қилгин. Уни Пайғамбаринг (с.а.в.) ва солиҳ қўлларингни йўлига кирган Рашид халифалар каби қил».

Ҳазрат Усмон ташқаридаги одамларнинг ёнига чиқди ва:

— Шу саҳифада исми ёзилган инсонга итоат қиласизми, яъни уни халифа сифатида қабул қиласизми? — деди.

У ердагиларнинг бир қисми розилигини билдиришди. Бир қисми эса биз кимнинг халифа бўлишини тахмин қиляпмиз, - дедилар. Ҳазрат Алининг: «Умар бўлиши керак!» деган овози эшитилди. Аммо ҳеч ким эътироз билдирмади. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг олдиғача келган ва фикрларини ошкора айтганлардан сас чиқмади. Ёки олган жавоблари уларни қониқтирганди, ё аксарият кишилар рози бўлган бу ишга ноилоҳ рози бўлишаётганди.

Шу пайт хонанинг деразаси очилди. Ҳолдан тойган, мажолсиз Абу Бакр (р.а.)нинг юзи кўринди. Йиқилиб кетмаслиги учун аёли Асмо бинти Умайс уни сўяб турарди.

— Сизга халифа этиб тайинлаган одамга розимисиз? Валлоҳи, бу хусусда кўп ўйладим. Сизга бирор қариндошимни халифа қилганим йўқ. Умар бин Хаттобни тайинладим. Уни тингланг ва итоат қилинг, — деди.

Тўпланганлар:

— Тинглаймиз ва итоат қиламиз, — дедилар. Сўнгра Ҳазрат Усмон қўлида ушлаб турган номани ўқиди. Шахсан Абу Бакр (р.а.) тарафидан эълон қилинган исм билан, ёзилган васиқадаги исм айна бир шахс эканлиги маълум бўлди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) орқага чекинди ва: «Менга Умарни чақиринг», - дедилар. Бу чорловдан кейин Ҳазрат Умар (р.а.) келдилар ва улар ёлғиз қолишди. Шундан сўнг Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) сўз бошлади:

— Эй, Умар, сени Расулulloҳ (с.а.в.)нинг саҳобаларига халифа этиб тайинладим. Доимо Аллоҳдан қўрқинингни тавсия қиламан. Аллоҳ таолонинг инсонлар учун тунда қилиши керак бўлган бир ҳаққи борки, уни кундузи қабул қилмайди. Қундузи бажарилиши лозим бўлган бир ҳаққи борки, тунда бажарилса қабул қилмайди. Аллоҳнинг фарз ибодатлари бажарилмаса, нафл қилган ибодати қабул қилинмайди.

— Эй, Умар, қиёмат куни тарозиси оғир босганлар фақат Аллоҳни севган ва унга боғлиқ бўлганлари учун бу даражага эришадилар. Ҳақдан бошқа бир нарса қўйилмаган бир тарозининг оғир босиши табиий ҳол. Тарозиси енгил бўлганлар эса фақат ботинга боғлиқ бўлганлари туфайли бу натижага эришадилар. Залолатдан бошқа бир нарса қўйилмаган тарозининг енгил келиши ҳам табиий ҳолдир.

— Эй, Умар, кенгчилик ҳақидаги оятлар, шиддатли оятлар билан бирга туширилган. Шиддатли оятлар эса ҳузур бағишловчи оятлар билан бирга нозил қилинган. Токи мўмин ҳар иккисини ҳам эсда тутсин. Умид билан яшасин, аммо азоб қўрқувини ҳам унутмасин. Амалга ошмайдиган нарсага умид боғламасин, ўзни ўзи таҳликага қўймасин!

— Эй, Умар, қара, Аллоҳ жаҳаннам аҳлини қилган гуноҳ амаллари билан эслайди. Мен улар ҳақида ўйлаган пайтимда, «Умид қиламанки, мен ундайлардан бўлмайман», дейман. Жаннат аҳлини эса қилган савоб ишлари билан таъриф этади. Чунки уларнинг майда-чуйда камчиликларини кечирган. Мен уларни эслаганимда «Улар қаерда-ю, мен қаерда?» дейман.

— Эй, Умар, менинг васиятимга амал қил! Қўлингдан келмайдиган ишларни эмас, узоқда бўлмаган ва қўлидан қутулиб бўлмайдиган ўлимни ҳамиша ёдингда тут...

Улар ўртасидаги суҳбат тугагандан сўнг Ҳазрат Умар (р.а.) хайрлашиб чиқиб кетди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) эса қайтиб жойига чўзилди. Энди кўнгли хотиржам эди. Аллоҳ ҳузурига боришдан бошқа ўйи йўқ эди. Бу пайтда Ҳазрат Оиша (р.а.) отасининг аҳволини кўриб, Ҳотам ат-Тойининг бир байтини такрорлашдан ўзини тияёлмади. Ҳотам бу байтида, «Онт ичаманки, ўлим келиб бўғзинга тиқилганда ва нафасинг қисганда бойлик инсонга ҳеч қандай фойда бермайди», - дерди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) мўминлар онасига қаради:

— Эй, қизгинам, Аллоҳнинг сўзи жуда тўғридир, — деди ва Қуръоннинг шу оятини ўқиди: **«Мана ўлим мастлиги (жон чиқиш пайти) ҳақиқатан (етиб) келди. (Эй, инсон,) бу**

(Ўлим) сен ундан қочувчи бўлган нарсадир.» (Қоф сураси, 19-оят).

* * *

Бир гуруҳ кишилар Абу Бакр (р.а.)ни кўришга келишди. Уларнинг орасида йигирма уч ёшли, ҳаётининг ўн йилини Расули Акрам (с.а.в.)га хизмат қилиб ўтказган Анас бин Молик ҳам бор эди. Ҳол-аҳвол сўрадилар. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.):

— Мол-дунёмни ҳисоблаб чиқинг. Халифа бўлганимдан сўнг бойлигим ортган бўлса, ўша қисмини Умарга беринг. Халифаликни қабул қилган кунимдан бошлаб «Байтулмулк»дан (давлат мулки) олган маошимни ҳисобланг ва ўз молим ҳисобидан тўланг, - деди.

Бунинг тўлови учун бир ерининг сотилишини ва қарзининг тўланишини айтди. Бу иш Анас бин Молик бошчилигида шу ердаги кишилар тарафидан амалга оширилишига келишиб олинди.

Ўртада бойлик йўқ эди. Бой бир мусулмон бўлган ва қўлидаги бойликларини қийин аҳволдаги мусулмонларга ва Аллоҳ йўлида сарф қилган эди.

Халифа бўлгандан кейин ҳам озга эмас, «жуда озга қаноат қилиб яшаган, иштаҳа очувчи таомлар билан безатилган шоҳона дастурхон атрофида ҳеч ўтирмаган, аёллари бўлмиш Асмо бинти Умайс ва Ҳабиба бинти Ҳорисалар халифанинг аёли малика сифатида эмас, озга қаноат қилган бир оиланинг аъзоси сифатида яшаган эдилар.

Агар у бажараётган вазифаси эвазига маош оладиган бўлса, у ҳаммадан кўп маош олиши керак эди. Ҳолбуки, унга халифаликни қабул қилгандан кейин тижорат билан шуғулланишни ҳам таъқиқланган эди. Тайин этилган юқори даражадаги маошни ортиғи билан олган тақдирда виждони қийналарди. Аммо Аллоҳ таоло уни бошқаларга эҳсон қилишни, «берган қўл» бўлишни бахт, деб ҳисобловчи инсон этиб яратган эди. Олган ҳақи ҳеч қачон қилган ишлари учун тўлов бўлолмасди. Ислом тарихида ҳеч қайси халифа ундан кам маош олмаган, аммо вазифасини у каби самимият билан муваффақиятли тарзда давом эттирганини айта олмайди.

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳазрат Оиша (р.а.)дан сўрадилар:

— Бугун қандай кун?

— Бугун душанба, отажон.

— Расулulloҳ қайси кун вафот этгандилар?

— Душанба куни.

— Мен ҳам умид қиламанки, кечгача яшайман. Агар тунда вафот этсам, тонгни кутмай дафн этинглар. Чунки мен кунларнинг ва кечаларнинг энг севимлиси, Саййидул Анбиё (с.а.в.)га етишадиганим кун ва кечадир.

— Эй, Оиша, бир пайтлар сенга бир ер бағишлагандим. Аммо кўнглим безовта, уни ҳам мерос орасига қўш. Уни ва бошқа меросимдан сизга тегишли бўлганини икки синглинг билан бўлишиб олинглар.

— Субҳоналлоҳ, менинг бир опам Асмо бор. Бошқа синглим йўқ, отажон.

— Ҳорисанинг қизи Ҳабиба ҳомиладор. Туғадиган фарзанди қиз бўлишини тахмин қилмоқдаман. Унинг ҳаққига хиёнат қилмаслигини, тарбиясига эътибор қилишини, айниқса, сендан илтимос қиламан.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) чарчаганди. Бир нафасдан кейин давом этди:

— Вафот этганимдан сўнг ўзимнинг шу икки кўйлагимни ювинг ва уни кафанлик қилинг.

Ҳазрати Оиша (р.а.) дарҳол эътироз билдирди:

— Отажон, Аллоҳ бизга икром этган сизга янги кафанлик оламиз.

— Янги кийим ҳаётда яшаётганларга лойиқ. Унинг эҳтиёжини қондиради. Чирийдиган жасадга муносиби эса, эски кийимлардир.

Кейин эса аёли Асмо бинти Умайсга қаради:

— Эй, Асмо, мени сен юв. Агар керак бўлса, Абдурахмон сенга ёрдамлашади.

Сўнгра Абу Бакр (р.а.) молининг бешдан бир қисмини Аллоҳ йўлида садақа қилишларини васият қилди. Энди дунё билан ҳеч бир алоқаси қолмаганди. Муборак лаблари шаҳодат калимасини такрорлади. Ҳаётининг йигирма беш йилини минг бир азобга бардош бериб тугатганди. Кўрган каби ибодат қилган Аллоҳига сўнги орзусини айта бошлади: **«Таваффаний муслиман ва алҳиқний бис солиҳин. Яъни, "(Ажалим етганида) мусулмои ҳолимда жонимни олгин ва менн солиҳлар (қатори)га кўшгин.»** (Юсуф сураси, 101-оят).

Аллоҳ таолонинг китобида ҳазрат Юсуфнинг ёлвориши сифатида берилган бу дуони тилида, дилида бир неча марта такрорлади.

Сешанба кунги қуёш ҳам ҳар доимги вақтда чиқди, юқорилади ва ботди. Аммо бугун Расулulloҳ(с.а.в.)нинг халифаси, мўминларнинг амири бўлган бу инсон учун бошқа кунлардек келмади. Вужуди зирқираб оғрирди. Ниҳоят оқшом чўқаркан, қимирлаши ҳам ҳатто қийин бўлган лаблар яна бир марта қимирлаб: ***Таваффаний муслиман ва алҳиқний бис солиҳин*** дуосини яна такрорлади. Зўрға эшитилаётган сўзлар муборак дуо ва ниёзлардан иборат эди. Хонаси яқинлари билан тўла эди. Бошида мўминларнинг онаси ҳазрат Оиша (р.а.), кейин эса икки аёли (ҳазрат Асмо ва ҳазрат Ҳабиба), катта ўғли Абдурахмон ва эндигина икки ярим ёш бўлган Муҳаммад...

Булардан ташқари ҳаёти давомида унга ҳамроҳлик қилган малаклар ва айниқса унинг руҳини олиб Аллоҳ ҳузурига етказиш вазифасини бажарувчи Ажал фариштаси ҳозир турарди. Ҳаётининг тугаши учун белгиланган вақтни кутиб турарди.

Ҳаётининг сўнги йигирма беш йилини иймон йўлида сарфлаган, Муҳаммад(с.а.в.) уммати етишиши мумкин бўлган энг юксак чўққига иймон байроғини ўрнатган бу қадрли инсоннинг руҳини малаклар қўллари орасида олдилар, унга «кўрқма, маҳзун бўлма, ваъда қилинган жаннатнинг хабарини биздан ол!» дедилар. Ҳаёт давомида кўринмасдан унга ҳамроҳлик қилган фаришталар бундан кейинги ҳаётида ҳам унга йўлдош бўлишларини, кўнгли нимани тусаса ўзиники бўлиши мумкинлигини айтишади. Азобдан иборат ҳаёт сўнгига етган, охират ҳаёти орзу қилинганидек бошланган. Жаннатнинг ҳар бир эшигидан алоҳида таклиф қилинадиган бахтиёр ҳаётга ўтиш пайти келган эди. Ажал фариштаси унинг руҳини жисмидан айираркан, сўнги марта қимирлаётган дудоклар: «Аллоҳим, мусулмон сифатида вафот эттир, яхши қулларинг сафига қўш», деди. Бахтли учрашув амалга ошган, азиз руҳи Аллоҳга ва Расулulloҳ (с.а.в.)га етишиши учун айрилган вужуд, ҳаракатсиз қолганди...

Расулulloҳ (с.а.в.)нинг қадрдон биродарлари шом намозидан кейин халифанинг соғлиғидан хабар олиш учун кутмоқда эдилар. Очилган деразадан кўринган инсоннинг кўз ёшлари ғира-шира қоронғуликда сезилмасди. Аммо қулоқларга эшитилган овоздаги қайғу, аччиқ ҳақиқатдан хабар бермоқда эди. Расули Акрам (с.а.в.)нинг энг қадрли дўстлари ислом оламининг энг самимий ва энг буюк хизматчиси бу фоний дунёни тарк этганди. Бир неча кундан буён аҳволининг яхшиланишини кутган, аммо унинг қуёш қаршисида қордек аста-секин эриб бораётганини кўриб, умидсизланаётган инсонлар учун энди «ҳукм фақат Аллоҳдандир» дейишдан ўзга чора қолмаганди. Лабларда раҳмат тилаклари бор эди. *«Инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожиъун»* оятини такрорларди.

Бироздан сўнг сўфи хуфтон намозига азон айтиб, одамларни тўпларкан, мўминларнинг онаси ҳазрат Оиша (р.а.) кўз ёш тўкканча отасининг васиятини бажариш учун унинг кўйлагини юварди. Ҳазрат Умар (р.а.) эса халифа сифатида илк бора ўқитадиган хуфтон намозини адо этиш учун меҳроб тарафга ўтди. Юзларида қайғу акс этган, қалблари бу кўргуликдан қоврилган инсонларга имом бўлди. Шундан сўнг ўн икки йил давомида Расулulloҳ (с.а.в.)нинг меҳробларида мўминларга намоз ўқиттирди.

Уйда кафанлаш ва маросим ишлари давом этаётган бир пайтда, Расули Акрам (с.а.в.)нинг муборак қабрлари ёнида, машъалалар ёғдуси остида янги бир қабр қазилмоқда эди. Қибла томондан ҳисобланса ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг қабри, Расулulloҳ (с.а.в.) қабрларининг орқа

тарафида жойлашган эди.

Шу ҳолатда ётқизилса ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг юзи ҳам Аллоҳнинг Расулига, ҳам қибла томонга қараган бўларди. Аммо ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг боши, Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг елкаларидан бироз пастда жойлашади.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ювиладиган жой бўшатилади. Ювиш вазифасини зиммасига олган ҳазрат Асмо ва ёрдамчиси Абдурахмон ичкарида қолди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг бармоғидаги «Муҳаммад Расулуллоҳ» деб ёзилган узук чиқарилди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) вафот этганларидан буён ўзида омонат сифатида сақланаётган ва «Халифалик муҳри» ҳисобланган бу муборак узук ҳазрат Умар (р.а.)га жўнатилади. Халифанинг бармоғида яна бир узук бўлиб, у ўзига тегишли эди. Устида «Неъмал қодийру Аллоҳ», яъни «Аллоҳ нақадар яхши қудрат эгасидир», дея ёзилган эди. Бу узук оила аъзолари учун жуда қадрли бўлган бир хотира сифатида қолди.

Бундан икки йил аввал Набийи Акрам (с.а.в.)нинг кўзларининг нури бўлган ҳазрат Фотима (р.а.)ни ювган ҳазрат Асмо, бу сафар охириги бир неча йилини бирга ўтказган турмуш ўртоғи ҳазрат Абу Бакр (р.а.)ни юва бошлади. Абдурахмон керакли жойда ёрдамлашар, отасининг вужудини ўнгга, сўлга ўғирарди.

Қабрга қўйилажак вужуд Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг қабрлари билан минбарлари оралиғидаги бир жойга қўйилди. Ҳазрат Умар (р.а.) тўрт такбир билан намозини ўқитди.

Мурдани қабрга ҳазрат Умар (р.а.), Усмон бин Аффон, Талха бин Убайдуллоҳ ва ўғиллари Абдурахмон туширдилар. Тўшак устидан олинган жасад яна «Бисмиллаҳи ва ʼала миллати Расулуллоҳ» дея қабрга қўйилди. Раҳмат тилаклари билан тупроқ тортилди. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг суннатларидир, дея устига сув қўйилди.

«Аллоҳ сени ўз раҳматига сазовор қилсин, эй, Расулуллоҳнинг дўсти ва халифаси» каби дуолар билан икки дўст ёлғиз қолдирилди. Улар икки йилу, уч ой, ўн кунлик айрилиқдан сўнг қайта топишдилар.

Олтмиш уч ёшида ҳаёт билан видолашган бу икки инсондан бири Пайғамбарларнинг энг буюғи эди. Ҳижрат сафарида ғорда ҳамроҳлик қилиш бахтига муяссар бўлган ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га Аллоҳ таолонинг бир икромии сифатида бу сафар Расулуллоҳ (с.а.в.) билан қиёматга қадар ёнма-ён ётиш бахти насиб бўлади ва улар ҳеч қачон айрилмайдилар.

Ҳазрат Умар (р.а.) севимли дўстини дафн этгандан сўнг витр намозини масжидда ўқиди ва уйига йўл олди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг уйдан эшитилган фарёдлар уни тўхташга мажбур қилди. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг уйи ёнига келди ва фарёд қилиб йиғлаш ножоиз эканлигини эслатиб ўтди. Аммо бутун Мадина халқи йиғламоқда эди. Расули Акрам (с.а.в.)нинг вафотларидан бери аҳли Мадинада бундай қайғу кўрилмаганди.

Кўкдаги ойга қараганда жумодул охир ойининг тугашини яна саккиз кун кутиш керак эди. Ҳижрати Муҳаммадиядан кейин ўн уч йил ўтганди. Чоршанба куни тонг пайти ҳазрат Оиша (р.а.)нинг эшиги олдида турган бир киши кўз ёшлари соқолини ювганча ҳазин бир овоз билан шуларни сўзларди:

« — Эй, Абу Бакр, Аллоҳ сени раҳматига сазовор қилсин. Валлоҳи, сен Исломни биринчи бўлиб қабул қилган, иймони соғлом, эътиқоди мустаҳкам, Расулуллоҳ (с.а.в.)га энг кўп кўмак бўлган инсон эдинг. Исломга кирган мусулмонларга жуда марҳаматли, турмуш кечирिश жиҳатдан Расулуллоҳ (с.а.в.)га ниҳоятда ўхшаган инсон эдинг. Буюк Аллоҳ сенга мукофотлар берсин...

Иймонсиз кишилар Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни «ёлғончидир» деганларида, Сен Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг тарафларини олдинг. Унга қарши ҳаракатлар бўлганда сен Саййидул Анбиё (с.а.в.)га кўмак бердинг. Аллоҳ таоло китобида сенга «Сиддиқ» сифатини берди. **«Ростликни келтирган зот (Муҳаммад) ва уни тасдиқ этган (мўминлар) - айнан ўшалар тақволи зотлардир.»**, дея марҳамат қилди (Зумар сураси, 33-оят). Яратган Аллоҳ бу оятда динни келтирган деганда - Пайғамбарини, тасдиқ этган деганда эса - Сени англатмоқни истаган.

Валлоҳи, эй, Абу Бакр, сен Исломга бир қалъа, кофирларга эса азоб эдинг. Сенинг эътиқодинг сусаймади, руҳинг кўрқув нималигини билмади. Сен шиддатли бўронлар силкитолмаган бир тоғ, қуюнларга дош берган, юлиб отилмаган илдизи мустаҳкам бир дарахт эдинг, Расулulloҳ (с.а.в.) буюрганларидек, жисми заиф, Аллоҳга ибодат йўлида бақувват, нафсингга кўра қадрсиз, Аллоҳга кўра жуда қадрли инсон эдинг. Ҳеч кимга миннат назари билан қарамаган самимий зот эдинг. Кучли бўлган киши ундан ҳақ олингунга қадар сенинг ёнингда заиф, халқ назарида заиф бўлган эса, унга ҳаққи тошпирилгунга қадар сенинг ёнингда кучли эди.

Сени йўқотиб, тортган мусибатимиз туфайли Аллоҳ бизни эҳсонидан маҳрум қилмасин. Сен йўқлигингда бизни чорасизликдан асрасин...»

Кейин эса кўз ёшларини артиб, у ердан узоқлашган бу одам ҳазрат Али(р.а.) эди.

* * *

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳаёти давомида тўрт марта уйланган эдилар. Аввал Қутайла бинти Абдулузза билан турмуш қурди. Абдуллоҳ исми йўли ва қизи Асмо бу хотиндан бўлган фарзандларидир. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг бу аёл билан турмуши қачонгача давом этганини билмаймиз. Аммо уларнинг ажралишгани аниқ.

Бу хотинни ҳижратдан бир неча йилдан сўнг Мадинада кўрамиз. Ўзи яна мушрикдир, қизи ҳазрат Асмони кўриб турар ва унинг муносабатини билишни истарди. Бу вазиятда қандай йўл тутиш кераклигини Расулulloҳ (с.а.в.)дан сўраган ҳазрат Асмо:

— Онангга яхши муносабатда бўлавер, — деган жавобни олади.

Мушрик бўлишига қарамай, қизидан бир онага кўрсатилиши керак бўлган меҳрни кўрган бу аёл кейинчалик ислом динини қабул қилганлиги ҳақида ривоятлар бор.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) иккинчи марта Умму Руммонга уйланди. Бу турмушидан Абдурахмон ва Оиша исми фарзандлари бўлган. Фарзандлари ичида Исломни энг охири қабул қилгани Абдурахмондир.

Умму Руммон Маккадалигида Исломни қабул қилган, Расулulloҳ (с.а.в.)га ҳурмати баланд эканлигини ҳар доим исботлаган қадрли бир аёл эди.

Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг: «Жаннат париларидан бирини кўришни истаган Умму Руммонга боқсин», деган ҳадислари бу аёлга берилган юксак баҳо эди.

Умму Руммон ҳижратнинг тўққизинчи йилида бу фоний дунёни тарк этганда, Набийи Акрам (с.а.в.) унинг қабрига тушган, унга Аллоҳдан мағфират тилаб: «Аллоҳим, Умму Руммоннинг сенинг йўлингда, пайғамбарингнинг йўлида чеккан азиятларини сен жуда яхши биласан» дегандилар.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг учинчи аёли эса, шаҳид бўлган Жаъфар бин Абу Толбининг хотини Асмо бинти Умайдир. Бу кўп азоб чеккан аёл аввал Ҳабашистонга, кейин эса Мадинага ҳижрат қилган ва икки ҳижрат савоби олганлигини Расулulloҳ (с.а.в.)дан шахсан эшитган аёл эди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) Видо Ҳажига чиққан пайтларида Асмо ҳам бу сафарга қўшиларкан, тўққиз ой, ўн кунлик ҳомиласи бор эди. Шунингдек, Мадинадан олти чақирим узоқликда бўлган Зулхулайфа деган жойга етган пайтларида бир ўғил кўрди. Расулulloҳ (с.а.в.)га тақдим этилган бу боланинг оғзига кирган илк егулик Набийлар сарвари Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг оғизларида чайнаб юмшатишган хурмо бўлганди. Бу чақалоққа Муҳаммад, деб исм қўйилган.

Асмо бинти Умайс Расулulloҳ (с.а.в.)нинг қайнсингиллари эди. Чунки мўминларнинг оналари орасида бўлган ҳазрат Маймуна ҳазрат Асмонинг синглиси эди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг тўртинчи хотини Мадинага ҳижратдан кейин бир муддат меҳмон бўлиб қолган ва Пайғамбаримиз (с.а.в.) томонларидан муҳожир Ансор биродарлиги қуриларкан, ҳазрат Абу Бакр (р.а.)га биродар қилинган Ҳориса бин Зайднинг қизи Ҳабиба эди.

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) вафот этганда бу аёл ҳомиладор эди. Туғиладиган фарзанди қиз бўлишидан умидвор эканлигини ҳазрат Абу Бакр (р.а.) ҳазрат Оиша (р.а.)га айтганди.

Халифанинг бу фарзандига ҳазрат Оиша (р.а.) томонидан Умму Гулсум, деб исм қўйилади. Турмушга чиқиш вақти келганда эса Талҳа бин Убайдуллоҳ билан оила қуради.

* * *

Ҳазрат Умар (р.а.) халифа сифатида ёзган илк мактубини хат ташувчига берди. Ва бу номани Ярмак водийсида жангга киришиш учун тўпланган қўшинга етказишини амр этди.

ЯРМУК ЖАНГИ

Қўшинлар Ярмак водийсида тўпланган, икки тараф ҳам орадаги низога яқин яшаш учун барча хозирликни кўрган эдилар. Холид бин Валид Ярмакка келган пайтда қўмондонларнинг ҳолати унга маъқул бўлмади. Ҳар бири ўз ҳолича ҳаракат қилар ва бошқарувни ўз қўлига олиш орзусида эди. Абу Убайданинг қўшинлари Амр бин Оснинг қўшинларига яқин эди. Шурайхнинг қўшини ҳам Язид бин Абу Суфён қўшинларининг ёнидан жой олганди. Намоз вақтларида Абу Убайда баъзан Амрнинг орқасида унинг имомлигида намоз ўқирди, аммо Амр, Абу Убайданинг ортида намоз ўқимасди. Амрнинг бир неча йиллар аввал Зотус ғазотида ҳам имомликни Абу Убайдага топширмаслик учун қаттиқ туриб олганлигидан эсга олинса, ўша кундан бугунга қадар бирор ўзгариш рўй бермаганлигини билиш мумкин эди.

Ислом келтирган одобнинг моҳияти инсонлар билан яхши муомалада бўлишдир. Расулulloҳ (с.а.в.): «Мўмин хушмуомалали инсондир. У билан яхши муомалада бўлиш имкони мавжуд. Хушмуомалада бўлмаган ва хушмуомалада бўлиш имкони йўқ кишида хайр йўқдир», - деганлар.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) тарафларидан «Бу умматнинг аминидир» дея таърифланган ва ҳаётлик пайтидаёқ жаннат муждасини олган ҳазрат Абу Убайда Исломнинг бу одобига риоя қиларди. Аммо Амр бин Ос ўзлигини енголмасди. Ҳолбуки, «Сабиқуна аввалун» номи остида тўпланган илк мусулмонларнинг бири бўлган. Исломни ва Қуръонни жуда яхши билган, мўминлар орасида алоҳида мавқега эга бўлган Абу Убайда ҳам қўшин қўмондони бўлган жойда Амр худбинликдан воз кечиши ва уни меҳробга ўтказиши керак эди. Бирлик, тенглик ва бир-бирига яқинлик ислом тарихидаги энг буюк жанг бўлаётган бир пайтда бўлмаса, қачон амалга ошиши мумкин?

Бошқа тарафда баъзан Шурайх ҳам Язиднинг ортида намоз ўқирди, аммо Язид Шурайхнинг ортида намоз ўқишни хаёлига ҳам келтирмасди. Ҳолбуки, Ярмакда тўпланиш, бир тану бир жон бўлиб жанг қилиш зафар келтиради, деган фикр уларни бу ерларга келтирганди.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) даврида Бадр жанги қанчалик аҳамиятли бўлган бўлса, Ярмак жанги ҳам бугун шунчалик муҳим эди. Исломнинг ҳаёт-мамоти шу ерда ҳал бўлади. Ярмак водийси ё мусулмонларга ёки румликларга мазор бўларди. Ҳар икки тараф ҳам бутун кучини шу ерда тўлаганди. Бугунга қадар бўлиб ўтган ҳеч бир жангда бунчалик кўп сонли душман бир жойга келмаганди. Икки юз қирқ минг кишидан иборат Рум қўшини билан Ислом қўшини таққосланганда ҳар бир ислом қўшинлари олти Рум қўшини билан курашишга тўғри келарди.

Барча тайёргарликлар кўрилган, энди ҳисоб-китоб пайти келганди. Ҳазрат Холид қўмондонларни тўплаб мажлис қилди:

— Бугун кеккайиш ва шошқалоқлик қилиш жоиз эмас. Жиҳодингизни самимий ниятлар билан қилинг. Аллоҳнинг ризосини кўзлаб иш қилинг, дея бошлаган гапини шундай давом эттирди:

Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бизни бир-биримизга ёрдамчи бўлишимизни ўйлаб шундай вазифага тайинлади. Агар бундай ҳолат юз беришини билса, албатта битта қўмондон сайлаб бошқаларни унга бўйсундирган бўларди. Сизнинг бундай бошбошдоқлигингиз мусулмонлар учун душманга дуч келишдан кўра ёмонроқдир. Душманамиз учун эса ташқаридан келадиган ёрдамдан кўра фойдалироқдир. Мен яхши биламанки, сизнинг орангиз мол-дунёга бўлган муҳаббат туфайли бузилган.

Агар биз бугун уларни ортга чекинишга мажбур қила олсак, кўнгилларига ғулғула тушади ва бошқа кунларда ҳам уларни ортга чекинтирамиз. Агар улар бизни хароб қилса, қайтиб ўзимизни ўнглай олмаемиз. Сизга бир таклифим бор. Келинг, кўмондонликни қўлдан қўлга ўтказиб тураемиз. Ҳар биримиз кўшинга бир кундан кўмондонлик қилаемиз. Шунда ҳар биримиз жангни идора қилган бўлаемиз. Бугун мен бошқарамин.

Холид бин Валид киритган таклиф маъқулланди. Чунки, ҳар қалай у бош кўмондон эди.

Рум кўшинлари минг кишилик қисмлар ҳолида жанг майдонига чиқдилар. Араблар шу кунга қадар бундай интизомли кўшинга рўбарў бўлмагандилар. Ҳазрат Холид ҳам кўшинини тартибга солди.

Абу Убайдани марказга қўйди. Ўнг тарафни Амр бин Ос бошқаради, Шурайх бин Ҳасана унга ёрдам беради.

Чап тарафни Язид бин Абу Суфёнга қолдирди. Ҳар минг кишилик кўшинга биттадан масъул кўмондон бор эди. Абу Суфён кўшин орасида кезади ва жиҳодга ташвиқ этувчи сўзлар сўзлайди. Миқдод бин Асвал эса Анфол сурасидаги оятларни айтиб, сафлар орасида ҳаракат қилади.

Кўшиннинг энг олдида Сайфуллоҳ Холид бин Валид борарди. Отининг устида тик турарди. Кўзи қаршисидаги кўшинлар кўнгли Аллоҳда эди. Зафар бериши учун ёлворар, муслмонларнинг оёқ остида қолмаслигини тиларди. У асло ўлимдан қўрқаётгани йўқ эди. Бир кун албатта ўлишини билган (ўлим ҳақ эканлигини билган) бир киши сифатида унинг тилаги душман билан Аллоҳ ризоси учун курашаётган пайтда ўлиш, яъни шаҳид бўлиш эди. Бугунга қадар ҳеч бир жангда кўнглига қўрқув ораламаган эди. Барча жангларда сафнинг энг олдидан жой олар, ҳаётдан кўра ўлимни кўпроқ севувчи кишининг ҳужуми каби душманга ташланарди. Биргина хавотири, муслмонларнинг ўзларидан олти барабар кўп кўшинга дош беролмай хароб бўлиши эди.

Илгари насронийларни жангга ташвиқ этиш мақсадида Инжилдан оятлар ўқиган руҳонийларнинг овозлари эшитилмоқда эди. Улар ҳам сафлар орасида кезиб, ҳаяжонга солувчи гаплар гапириб, муслмонларнинг таъзирини беришнинг зарурати ва аҳамиятини англатишга ҳаракат қилишарди.

Холид бин Валид олдинги сафга келди ва:

— Эй, Абу Убайда, бир таклифим бор, — деди.

— Сўзла, эй, Холид, тингламан ва итоат қиламан.

— Бу душман кўшини кучли ҳужум қилади. Мен эса ўнг ва чап гуруҳлардан хавотирдаман. Суворийларни гуруҳга ажратиб, ҳар бир гуруҳни ўнг ва чап қанотнинг орқа қисмига жойлаштириш керак, деб ўйлайман. Агар душман олдиндагиларни чекинишга мажбур қилса, орқа тарафдан ёрдам берсинлар.

— Худди шундай қил, эй, Холид.

Холид бин Валид икки суворий гуруҳидан бирини Қайс бин Хубайранинг амрига берди. Иккинчисини эса буюк саҳобага қараб:

— Эй, Абу Убайда, сен кўшинларнинг ортида турасан. Агар улар тарқаб кетмоқчи бўлиб ортга чекинсалар, сени кўрадилар ва уяладилар, — деди.

Ҳазрат Абу Убайда бу буйруқни олгандан сўнг ёнидаги Саид бин Убайдга:

— Бу ердаги вазифамни сенга топшираман, эй, Саид, — деди.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) «Жаннат аҳлидандир» деб исмларини санаган ўнта бахтли инсонлардан бири бўлган ҳазрат Саид вазифани қабул қилиб олди. Ҳазрат Абу Убайда орқага ўтди. Ҳазрат Холид отининг бошини энг орқа қисмида жойлашган аёллар томон бурди. Уларнинг ёнида етарлича қилич ва ҳарбий қуроллар мавжуд эди.

— Бирор кимнинг жангдан қочаётганини кўрсангиз дарҳол ўлдиринг, деб амр этди. Кейин эса вақт ўтказмай ўз жойига келди.

Ҳазрат Абу Убайда баланд овоз билан мўминларга:

— Эй, Аллоҳнинг қуллари, Аллоҳ динига ёрдам беринг. Бунинг эвазига У ҳам сизларга ёрдам беради, оёқларингизни собит қилади, қалбларингизга қувват бахш этади. Эй, мусулмонлар, сабр қилинг. Чунки сабр кўфрдан қутулишга, Аллоҳ таолонинг ризосига ва уятли ҳолатга тушиб қолишдан сақланишга сабаб бўлади. Сафларингизда ажралиб тарқалманг. Мен амр этмагунимча жанг бошланг. Кўнглингизда Аллоҳни зикр этиб жим кутинг, — деди. Шу пайт бир одам ҳазрат Абу Убайдага яқинлашди:

— Ҳайманки, бугун шаҳидлик шарбатини ичадиганлардан бири мен бўлман. Расулulloҳ (с.а.в.)га етказилишини истайдиган бирор гапинг борми? — деди.

— Ҳа, Аллоҳнинг Расулига саломимни етказ! Раббимизнинг бизга ваъда қилганини ҳақ йўлдан юриб топдик, деганимизни, бунга ишонишимизни унга хабар қил, — деган амрни олди. Сўнги нафаси чиқар-чиқмас ўзини Расули Акрам (с.а.в.) ҳузурларида кўришига қаттиқ ишонган бу одамнинг исмини билмаймиз. Аммо шуниси аниқки, у Буюк Пайғамбар (с.а.в.)нинг: «*Киши севгани билан биргадир*» дея берган хабарларига исми каби ишонган, тонгда кўёш чиқишини, оқшом пайти ботишини билганидек аниқ ишонч билан бу ҳақиқатни кўнглига жойлаганди. Ҳаёти давомида Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг севгиларига сазовор бўлиш ва улар келтирган ҳукмларга амал қилишда бошқа нарсани ўйламаганди. Бу дунёнинг ҳеч бир иши унинг кўнглидаги туйғунинг ўрнини эгаллолмас ва унуттиролмасди. Ниҳоят Ярмакнинг даҳшатли куни келиб етганда ажал кўпригининг нариги томонида унутилмас севгилиси бўлган Пайғамбаримиз (с.а.в.) кутишларини, руҳи жисмини тарк этиши биланоқ, уларнинг ҳузурларида етишишини ўйлаб ичи ёришар, худди бир маҳалладан бошқа бир маҳаллага кетаётгандек, вайронадан саройга кўчаётгандек бир ҳис билан келиб, Абу Убайдадан жўнатадиган хабарини сўраганди.

Ҳақиқатан ҳам ўша куни Аллоҳ йўлида жон берган йигитлар орасида унинг ҳам қонга беланган жасадини топдилар. У ўз муродига етганди. Қўшинга жасорат бахш этувчи гаплар гапиришини истаган Абу Суфён баланд овоз билан:

— Эй, мўминлар, бугун сиз мусулмон бўлмаганларнинг тупроғидасиз. Оила аъзоларингиздан, мўминларнинг амиридан узоқдасиз. Орқангиздан ёрдам келишини кутманг. Валлоҳи, сабр билан, жасорат ва сабот билан уларга қарши курашишдан бошқа ҳеч нарса сизни қутқара олмайди. Раббингизнинг ризосини таъминлолмайди. қиличларингиздан ва қуролларингиздан бошқа ҳимоя изламанг. Олға борсангиз, Аллоҳнинг Расули бор, жаннат бор, ортга чекинсангиз қаршингизда жаҳаннам ва шайтонни кўрасиз

Шу пайт Холид бин Валид бир кишининг, «Румлар қанчалар кўп, мўминлар қанчалар оз», деганини эшитди ва унга деди: «Хайф сенга, мени уларнинг кўплиги билан кўрқитмоқчимисан?...»

Қўшин фақат Аллоҳнинг марҳамати билан кучли бўлади. Унинг марҳамати бўлмаса, кучсиз бўлади. Валлоҳи, Ашқар хаста бўлмасайди, бу каби қўшин яна бўлсайди, ғам чекмасдим, — деди.

Холид бу жиҳатдан ҳақиқатан ҳам қайғуга ботган эди. Қизил ёлли, қизил думли «Ашқар» номли отининг шундай бир кунда яна остида бўлишини ва зафар қозонишини жуда истарди. Ашқар Холидга, Холид Ашқарга қаттиқ боғланиб (ўрганиб) қолишганди. На чораки, Ироқдан келаётиб қисқа йўллардаги сойлардан бири Ашқарнинг қулашига ва ортиқ Холидни кўтара олмайдиган ҳолга келишига сабаб бўлганди.

Холид каби бир қаҳрамон айни пайтда ҳеч қандай отга минолмасди. Ўзининг кўнглига яқин бўлган, гўё қай тарафга қанчалик тезликда югуриш кераклигини аниқ билиб, тез ҳаракат қиладиган Ашқарнинг аҳволи яхшиланишини ва буюк қўмондонга ҳамроҳ бўлишини оёғидаги боғичларга қарай-қарай кутмоқда эди.

Шу пайт Рум қўшинидан бир қўмондоннинг жанг майдони томон келаётгани кўришди. Икки қўшиннинг ўртасида турди. Ўзини қўшин қўмондонларидан бўлган Ёрув эканлигини айтди. Мақсадини билдириб:

- Холид бин Валид билан кўришмоқ истайман, - деди.

Кўшиннинг энг олдида, жасорат тимсоли каби турган одам отини илгари сурди. Доимгидек хайбатли кўрқув нелигини билмаган ҳолатда илгарилади. Икки тараф ҳам кучли ҳаяжонда эди. Кўнгиллардан чиққан дуолар, ўн мингларча кишидан юзага келган Ислом кўшинининг бош кўмондонини алданишдан сақлашини Аллоҳга ёлвормоқда эди. Чунки қаршидаги одамнинг кўлида қурол йўқ эди. Шу боис Ҳазрат Сайфуллоҳ ҳам кўлига қилич олмаганди. У одам кутилмаган пайтда бир телбалик қилиши ва ҳазрат Холидга зарар етказиши мумкин эди.

— Мен урушиш учун келмадим, эй, Холид, гаплашмоқчиман, — деди. Аммо бир нарсонийга, айниқса, шундай бир вазиятда қанчалик ишониш мумкин?!

— Холид бин Валид менман, — деди.

— У ҳолда менга тўғриси айт. Асло ёлғон сўзлама. Чунки ҳур ва обрўли киши ёлғон сўзламайди, ҳам суҳбатини алдамайди.

— Сўзла, қулоғим сенда...

— Аллоҳ сизнинг Пайғамбарингизга кўқдан бир қилич туширган экан. Пайғамбарингиз у қилични сенга берганмиди-ки, қайси кўшин билан қилич солишсанг, у кўшин чекинади ва сен ғалаба қозонасан?

— Йўқ, Аллоҳ кўқдан ҳеч қандай қилич туширмаган.

— У ҳолда нима учун сени «Сайфуллоҳ» дейишади?

— Аллоҳ таоло бизга бир Пайғамбар жўнатган ва у Пайғамбар бизни Аллоҳнинг динига даъват этган. Биз авваллари бу диндан узоқ эдик. Кейин эса бир қисмимиз ҳазрат Пайғамбар (с.а.в.)нинг сўзлари рост эканлигига ишондик ва ортидан эргашдик. Бир қисмимиз эса пайғамбарни ёлғончиликда айбладик. Мен ҳам пайғамбарни ёлғончи деб ҳисоблаган, ундан узоқ турган, ҳам у билан курашганлардан бири эдим. Сўнгра Аллоҳ таоло бизнинг қалбимизга ҳидоят бахш этди. Унинг йўлига кирдик. Ўша пайтда ҳазрат Пайғамбаримиз (с.а.в.) менга: «Сен Аллоҳнинг мушрикларга қарши туширган қиличисан», деди ва зафар қозонишим учун дуо қилди. Шундан сўнг менга «Сайфуллоҳ» (Аллоҳнинг қиличи) номи берилди. Шу боис мен мўминларнинг мушрикларга қарши турган омонсиз бир зарба берувчисиман.

— Ҳўш, мени нимага даъват қилмоқчисан, эй, Холид?

— Сени ва бошқа инсонларни Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқлигига, Муҳаммад эса Аллоҳнинг қули ва расули эканлигига ишонишга, ҳазрат Пайғамбар (с.а.в.) Аллоҳдан келтирган ҳар бир хабарни ҳақиқат эканлигини қабул қилишга даъват қиламан.

— Агар қабул қилмасам-чи?..

— Унда жузья берасизлар. Биз эса сизни ҳимоя қилиш масъулиятини зиммамизга оламыз.

— Агар жузья беришни ҳам истамасак-чи?

— У ҳолда уруш эълон қиламыз ва курашамиз (жанг қиламыз).

Ёрув ўзига жуда ишонган, бу қадар иймонли инсон билан ҳаёти давомида биринчи марта танишмоқда эди. Ортида турган ва икки юз қирқ минг кишидан иборат дарё каби кўшин унинг дилига кўрқув солмаётган эди. Гўё бу кўшинлар жасорат ва иймоннинг намоёндалари эди.

Аввалдан номи тилларда дoston бўлган бир қаҳрамон билан рўбарў турганини билмаганда бир ҳовучгина кўшини билан шундай катта кўшинга қарши чиққан бу одамнинг ақл-ҳуши жойида эмаслигини роҳатланиб сўзларди. Бу инсонларнинг ҳар бири олти киши билан курашишлари керак эди, эҳтимолки, ҳатто зафар қозонишни ўйлашарди.

У ич-ичидан: «Сен нималар деяпсан? Нима деб вайсаяпсан, эй, Холид? Сиз кечагина оч-яланғоч араблар эмасмидингиз? Қандай қилиб буюк бир Бизанс давлатини ҳимоянгизга олиш ҳақида баҳс юритмоқдасиз? - дейишни истаётганди.

Агар шундай деса ҳам, ҳақ ҳисобланарди. Аммо Холидни дарё каби кўшинларнинг қаршисида бунчалик қатъиятли, бунчалик хотиржам сўзлатган бир имон бор эди. Гўё бу ердаги оломон ва кучли бўлган кўшиннинг кўмондони ўзи эди. Гўё Рум кўшини уларга сулҳ таклиф қилиш, жонларини сақлаб қолинишини тилаш учун бу ерга келгандек эди. Ҳазрат

Сайфуллоҳнинг таъриф этиб бўлмайдиган даражадаги жасоратининг ёнида, уни бунчалик жасур қилган бир ишонч ва бу ишончнинг таянчи бўлган бир қувватли дин бўлиши керак эди. Унда ўлимдан қўрқиш ҳисси кўринмасди. Эртанги ҳаёти бугунгидан ҳам яхши бўлишига юз фоиз ишонган, ўзининг Аллоҳ йўлида эканлигига ҳеч шубҳа қилмайдиган бир инсон билан юзма-юз турганлигини кўрарди.

— Бугун динингизни қабул қилган кишининг сизнинг динингизда ўрни қандай бўлади?

— Аллоҳ фарз қилган амалларни бажаришда ҳолатимиз бир хил. Айна ҳақларга эга бўлади, айна вазифаларни бажаришга мажбурдир.

— Ажр ва савоб жиҳатига нима дейсан? Бугун мусулмон бўлган бир киши, сиз олган савобни оладими?

— Ҳа, ҳатто янада кўпроқ олади.

— Бу қандай бўлади? Сиз аввалдан динни қабул қилгансиз-ку?

— Биз Пайғамбаримиз орамизда эканлигида унга ишондик. Унга келган ваҳийни тингладик. Турли мўъжизаларга гувоҳ бўлдик. Бизнинг кўрганимизни кўрган, эшитганларимизни эшитган бир инсон учун имон келтириш жуда табиий бир ҳол. Сиз эса биз кўрган нарсаларни кўрмаган, биз эшитган нарсаларни эшитмагансиз. Шундай бўлгач, бугун самимият билан иймон келтирганлар биздан кўра фазилатли бўладилар.

— Валлоҳи, тўғриси айтдинг. Мени алдамадинг, эй, Холид.

— Ҳа, тўғриси сўзладим. Менда сени алдашга эҳтиёж йўқ. Аллоҳ бу сўзларимга гувоҳдир.

Сўхбат шу ерда тугаши керак эди. Чунки Ёрув қалқонининг орқасини ўгирганди. Бу эса жанг қилишга чиққан кишининг таслим бўлишини билдирарди. Ёрув ҳазрат Холидга қараб:

— Менга Исломни ўргат, эй, Холид. Сизнинг динингизни қабул қилмоқчиман, - деди.

Бу гаплардан ҳазрат Сайфуллоҳнинг кўзлари яшнаб кетди. Икки юз қирқ минг кишининг қаршисида кўрқувдан ҳапқирмаган юраги энди севинчдан ҳаприқиб кетди. Эшитгани бу бир жумла гўё қалбини ёқиб қовурар, кўзларини ёшга тўлдирганди. Шу онда Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг: *«Сен орқали бир инсонга Аллоҳнинг ҳидоят бериши, дунёнинг энг қадрли неъматларидан ҳам хайрлидир»* деганларини эшитаётгандек эди.

— Ундай бўлса, менинг айтганларимни такрорла, эй, Ёрув! Ашҳаду анла илаҳа иллаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва расулҳу.

Ёрув шаҳодат калималарини такрорлади. Кейин эса биргалиқда қўшинга қайтдилар. Ҳазрат Холиднинг чодирда бир сувдон сув билан ғусл қилди. Ургатилган шаклда икки ракат намоз ўқиди.

* * *

Рум қўшини биринчи бўлиб мусулмонларнинг ўнг тарафига ҳужум қилди. Икки тараф бири-бирига яқинлашаркан, ҳазрат Холид чап тарафдаги қўшиннинг Румларга ҳужум қилишини буюрди. Энди умумий ҳужум бошланиб кетди. Шу кунгача ҳеч бир жангда қўшинини жангга киргизиб, ўзи томошабин бўлмаган Холид, бу сафар ҳам арслон каби ҳужум қилар, қайси тарафга ташланса, ўша тарафда бир бўшлиқ, бир кенглик пайдо бўларди. Ўша куни Румларга қарши шиддат билан қилич ўйнатганлардан бири Ёрув эди. Энди навбат қиличларга, найзаларга, ўқларга келганди. Кесилган каллалар, узилган қўл ва оёқлар, синган суюқлар ва ниҳоят сел каби оққан қон бор эди, отларнинг кишнаши, ғанимга ҳужум қилган қаҳрамонларнинг қўрқинчли овозлари, бир қилич зарби билан қўлидан ёки оёғидан ажралган инсонларнинг водийларни титратган фарёдлари бир-бирига қоришиб кетганди. Баъзан бирортаси оти билан бирга йиқилар, ердан турган от эгасини судраб олиб кетарди. Баъзан тушган бир зарб туфайли қулаган одам қочиб кетган отига етолмай, ўртада қолиб кетарди. Ғанимининг йиқитиб, калласини кесиш билан машғул бўлган одам отилган бир ўқ туфайли ерга қулар, кейин эса рақиби унинг бошини танасидан жудо қиларди.

Зубайр бин Аввом у куннинг ҳолатига ярашадиган шаклда қилич солар, мана бундай

курашади, дегандек шиддат билан ҳужум қиларди. Унинг бир тўда одамлар атрофини ўраб олганлигини кўрди.

— Нима дейсан, эй, Расулulloҳ (с.а.в.) холасининг ўғли, биз билан биргаликда жанг қиласанми?

— Сиз бунга дош беролмайсиз!

— Кўрасан, сен истаганингдек курашамиз.

— Жуда соз, бошладик.

Шундай олишувдан сўнг улар биргаликда душман қўшинига ташландилар. Урдилар, урдилар. Ниҳоят ўзларини душман қўшинининг ташқарисида кўрдилар. Ортга қайтдилар. Ислон қўшинига етишдилар. Бу пайтда жуда кўп Рум қўшинларининг ҳаётига нуқта қўйилган эди. Ҳазрат Зубайр елкаси билан бўйни орасига туширилган зарблар туфайли жиддий жароҳат олганди. Бу жароҳатнинг ўрни чуқурча бўлиб қолганди. Кейинчалик тобеъин наслининг энг буюк етти олими орасидан жой олган кичик ўғли Урва, отаси билан боғлиқ хотираларни эсларкан, бармоғини шу бўшлиқнинг, яъни чуқурчанинг ичига тиқиб ўйнаганини айтади.

Душман қўшинида сафлар оралаб айланиб юрган руҳонийлар Инжилдан оятлар ўқиб, қўшинларни шиддатли жанг қилишга ундашарди. Ислон қўшинлари орасида ҳам шундай вазифани бажараётганлардан бири Муоз бин Жабал баъзан мужоҳидларга қараб: «Эй, Қуръон аҳли, эй, Аллоҳ китобининг ҳимоячилари, эй, Ҳақнинг ва ҳидоятнинг ёрдамчилари... Аллоҳнинг раҳматига қуруқ гап билан, юзаки амаллар билан эришиб бўлмайди. Аллоҳ таоло раҳматини ва мағфиратини фақат содиқ қулларигагина эҳсон қилади. Аллоҳ иймон келтирган ва солиҳ амаллар қилган кишиларни ер юзига халифа қилишини билмайсизларми? Аллоҳ таоло сизни асло душмандан қочаётган ҳолда кўрмасин. Сизнинг Аллоҳдан бошқа сиғинадиган кимсангиз йўқ» дер, баъзан қўлларини кўкка чўзганча: «Аллоҳим, душманнинг оёқларини тойдир, қалбларига кўрқув сол. Устимизга сабот ва ҳузур ёғдир, сенга бўлган муҳаббатимизни мангу қил, сенга етишмоқни доим орзу қилайлик. Зафар бериб бизни хушнуд қил!» дея ёлборарди.

Шу пайт Румлар мўминларнинг ўнг тарафига шиддат билан ҳужум қилдилар. Мўминларнинг бир қисми байроқларининг остида жонларини тикиб курашаётган бир пайтда, бошқа бир қисми ортга чекинди. Баъзилари эса марказга интилди. Баъзилари орқага қоча бошлади. Буни кўрган аёллар уларни тошбўрон қилдилар. Таёқлар билан қарши чиқдилар. Бу аёлларнинг орасида халифа ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг қизи ҳазрат Асмо ҳам бор эди. Эри Зубайр бин Аввом билан биргаликда бу муҳим жангда катнашиш учун келган, шундай бир жон бозорининг, жонли шаҳидларидан бири бўлганди. Севикли отасининг охират сафарига чиққанлигини билмасди.

Аёллар сафдан чиқиб қочаётганларни: «Қаерга?... Бизни душман қўшинларига қолдириб кетяпсизларми? Ўлмасдан аввал бизни уларга қолдиришга уялмайсизларми?» - дея қаршилардилар.

Уларнинг бу сўзлари ва устиларига ёғдирилган тошлари ҳақиқатан ҳам қочоқларни уялтирди ва ортга қайтишга мажбур қилди. Қўллар яна қиличларни тутди. Яна жангга киришдилар.

Бу пайтда Мадинадан келган хат ташувчи Холид бин Валид ёки Абу Убайда бин Жарроҳни қидириш билан машғул эди. Атрофини қуршаб «Нима хабар бор Мадинадан?» дегувчилар ҳам бўлди.

Улар ҳақли эдилар. Кўпдан бери юртларидан бирор хабар келмаётганди. Келган одам «Ҳазрат Абу Бакр хасталанди», — деб гап бошлаган эди, ҳазрат Холид келди. Уни бир четга тортиб:

Қандай хабар келтирдинг? — деди.

— Хабарлар яхши эмас, эй, Холид. Ҳазрат Абу Бакр (р.а.) вафот этдилар. Ўринларига Умар бин Хаттобни халифа бўлишини васият қилди. У эса...

Ҳазрат Холид у одамнинг сўзини бўлди:

— У эса мени кўмондонликдан озод қилди, шундайми? — деди.

Ҳа, Холид, келтирган хабаримга кўра, энди сен кўмондон эмассан. Янги кўмондон ҳазрат Абу

Убайдадир.

— Буйруқни менга бер.

Келган одам Умар (р.а.)нинг муҳри босилган мактубни берди. Шу пайтда баъзи кишилар бирор хабарни билиш истаги билан уларга яқинлашишди. Ҳазрат Холид улар эшитадиган овозда:

— Жуда соз, жуда яхши... — деди.

Кейин эса ҳеч кимнинг гапиришига фурсат бермай хат олиб келган одамни улардан узоқлаштирди. Чодирда ўтиришини ва оқшомга қадар ҳеч кимга ҳеч нарса айтмаслигини қаттиқ уқтирди.

Ҳазрат Холид ҳақиқий қўмондон қилиши керак бўлган ишни бажарганди. Шундай бир вазиятда қўмондон алмаштириш ва айниқса ҳазрат Абу Бакр (р.а.)нинг вафот этганлиги ҳақидаги хабарни тарқатишдан бирор фойда йўқ эди. Фақат қўшин ларзага келиши мумкин эди ва шундоқ ҳам сон жиҳатдан жуда оз бўлган қўшин учун мағлубият эшиги очиларди. Зотан, бир кундан сўнг қўмондон ўзгариши, бошқа кишининг амри остида уруш давом этиши керак эди.

Қўмондонлиқдан озод этилиш ҳазрат Холид учун деярли аҳамиятли эмасди. Аллоҳ йўлида курашиш керак бўлса, бир ўзи ҳам буни меҳр билан бажара оларди. Шундай ўй билан яна душман сафларига шўнғиди.

Икрима бин Абу Жаҳл шиддат билан қилич ўйнатмоқда эди. Атрофидагиларнинг тарқоқ ҳолга келиши унинг виждонини қийнади. «Расулulloҳ (с.а.в.)га қарши мушрик сифатида неча маротабалаб жанг қилдим. Бугун эса бир мусулмон сифатида мен қочмоқчиманми?» дея ўйлади. Сўнгра атрофидагиларга қараб ҳайқирди:

— Ўлгунига қадар жанг қилиш учун мен билан ким ваъдалашади?

Аввал амакиси Хорис бин Хишом жавоб берди:

— Мен, эй, Икрима. Охиригача сен билан бўламан. Ундан сўнг Дирор бин Аввор келди. Орқама-орқа келганларнинг сони ортди. Ниҳоят, тўрт юз кишилик гуруҳ ҳолига келишди. Улар ўлгунларича жанг қилишга қасамёд этдилар. Кейин эса оч бўри каби душманга ташландилар. Энг шиддатли жанг бош қўмондон Холид бин Валиднинг чодир олдидан бўлмоқда эди. Бу тўрт юз кишининг барчаси ҳазрат Холиднинг чодир атрофида ерга қуладилар. Жуда кўплари шаҳодат шарбатини ичишди. Бир қисми эса ўрнидан туролмайдиган даражада оғир яраланганди.

Ҳазрат Холид мусулмонларнинг ўнг қанотига ҳужум қилган ва уларни чекинишига мажбур қилган душманга қарши бир ўзи ҳужум уюштирди. Арслонлар каби ташланган суворийлар Румларнинг чап қанотини тум-тарақай қилди. Ҳазрат Сайфуллоҳ қўшинларга жасорат берар, «Жонимнинг эгаси бўлган Аллоҳ номи билан қасам ичиб айтаманки, уларнинг сабрлари тугаб бормоқда. Умид қиламанки, бугун уларнинг ортга томон қочаётганларини Аллоҳ таоло сизга кўрсатади. Яна бироз чиданг!» - дерди.

Кейин эса ёнидаги юз киши билан Рум қўшинининг марказига шиддатли ҳужум уюштирди. Мўлжали бош қўмондон Тазорикнинг чодир эди. Олдидан чиққанни йиқитиб, ўлдириб, илгарилади. Унинг мақсадини англаб, ортига тушганларнинг сони ҳам ортиб борди. Ҳужум шиддати душманнинг юрагига ғулғула солар, у илгарилаган сайин ҳурмат кўрсатгандек йўл очишарди.

Тазорик бу жангни борган сари умидсизланиб кузатмоқда эди. Жангни бошлаётганда юз фоиз ғалаба қозонишига ишонган эди. Аммо жанг у истаганидек давом этмаётганди. Дарё каби қўшин, денгиздек қўшиннинг қаршисида енгилишдан ўзга чора тополмайди, деб ишонган эди. Кичиккина қўшин сабот билан жанг қилар, ҳатто тарқаб кетишса ҳам дарҳол тўлланишар ва борган сайин жангни кучайтиришарди. Бунинг сабабларидан бири эса саккиз-ўнтадан бўлиб, бир-бирларига боғланган қўшинлар эди. Жангдан қочмаслшлари учун бир-бирига боғлаб қўйилган қўшинлардан бири ёки иккитаси ерга йиқилгач, наригиларининг жанг қилишига халақит қилар, бирор иш қилолмас, ҳатто қочолмас эдилар. Бу жиҳатдан жуда катта талофат

кўришаётганди.

Ниҳоят қиличларини чақмоқ каби ўйнатган бир гуруҳ кишиларнинг ўз чодирини нишонга олиб келаётганини кўрди. Ҳимоячилар уларни тўхтатиш учун умидсизлик билан қилич кўтаришар, аммо бирма-бир ерга йиқилишарди.

Ҳимоянинг фойдасизлиги, мағлуб бўлаётганлари аниқ бўлиб қолди. Дарҳол қарорини берди. Бир нечта одамани ёнига олиб, жанг майдонини тарк этди. Ислон қўшинининг бош қўмондони сафларнинг энг олдида, арслон каби жанг қиларкан, Тазорикнинг ипак кўйлақлар кийиб жангни томоша қилиши ва чапга-ўнгга қараб буйруқ бериши ҳар бир ақлли одам кўриши мумкин бўлган жиҳат эди. Херақлнинг укаси бўлиши унга заррача фойда келтирмаганди.

Тазорикнинг жанг майдонини тарк этганини кўрган қўшин тарқала бошлади. Бироқ бирига боғланган қўшинларнинг қочиш имконлари йўқ эди. Қочишлари учун гуруҳдан ҳеч ким ўлмаган бўлиши керак эди. Акс ҳолда ё ўлишлари ёки ўлдиришлари керак эди.

Ўша куни мўминлар пешин ва аср намозларини жанг майдонида ишоралар билан ўқидилар. Ичларида биттаси бор эди. У ҳануз неча вақт намоз фарз қилинганлигидан беҳабар эди. Фақат кўнглини Ислон севгиси тўлдиргани учун Аллоҳга ҳамд айтар ва кечагача қўмондони бўлган гуруҳларга қарши қилич ўйнатарди. Ҳидоят топишига сабаб бўлган Холид бин Валиднинг ортидан соя каби эргашиб юраркан, тилини келиштириш учун шаҳодат калималарини тинмай такрорларди.

Қуёш ғарбга томон оғаркан, олган яралари ҳам ҳаётининг қуёшини сўндираётганди. Ёки унинг учун ҳавас қилса арзигулик абадий ҳаёт бошланиш арафасида эди. Ҳидоят қуёши билан ёришган руҳи, ҳатто ҳаёл қилиши ҳам завқли бўлган бир оламга кетиш арафасида эди. Оқаётган қон дармонини қуритганди. Устидан босиб ўтганлар ҳам бўлди. Бу жанг пайтида одатий ҳол эди.

Ёрув самимий бир мўмин бўлганди. Бунинг ёрқин далили эса икки юз қирқ минг кишилик даҳшатли қўшиндаги қўмондонлик вазифасидан воз кечиб, енгилиш эҳтимоли бўлган қирқ минг кишилик қўшинга ҳеч қандай мартабасиз ўтиши эди. Бу ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайдиган бир фидокорлик эди. Аммо у тўғри йўлни тутган, ҳеч қачон пушаймон бўлмайдиган бахтиёрлик йўлини афзал кўрганди. Бундан бошқаси эса Аллоҳ таолонинг битмас-туганмас эҳсонига, карами ва иноятига оид эди. Ёрув ўзига ёққан ишни қилганди, Аллоҳ таоло ҳам ўзига ёққанини қилади.

Энди жанг тугади, дейиш мумкин эди. Ақл бовар қилмайдиган даражада муаззам бир зафар қозонилган бу йўлда уч минг мусулмон жон берганди. Аллоҳ таоло Қуръонда: **«Аллоҳ мўминлардан жонлари ва молларини жаннат эвазига "сотиб олди" - Аллоҳ йўлида жанг қиладилар. Бас, ўлдирадилар ва ўлдириладилар. Таврот, Инжил, ва Қуръонда Ўзининг ҳақ ваъдасини берган Аллоҳдан кўра ким аҳдига вафодорроқдир?! Бас, битишган бу савдоларингиздан шодланингизлар! Ана ўша улкан ютуқдир!»** (Тавба сураси, 111-оят) дея таърифлаган инсонлар шу муборак шаҳидлар бўлиши керак эди.

Ортда вужудлар қолганди. Яратилгандан буён бундай саҳнага илк ва сўнгги маротаба шоҳид бўлган бу водий ортиқ чидаб бўлмайдиган ҳидлар билан тўлганди. Оққан қонлардан тупроқ қип-қизил бўлган, чуқурлар тўлган, қон билан йўғрилган ботқоқликлар вужудга келганди. Уч минг мўминнинг ҳеч нарсадан хабарсиз вужудлари, Ислонни таг-туги билан йўқ қилмоқчи бўлган ва шу мақсадда жон берган инсонларнинг жасадлари билан ёнма-ён ётарди. Гўё Ярмукда жаннат билан жаҳаннам бир жойга келган, Аллоҳнинг раҳмати билан ғзаби шу онда бу водийда тажалли этган, раҳмат фаришталари билан азоб фаришталари шу ерда учрашгандек эди.

Бироздан сўнг қуёш бу водийни тарк этади. Жасадлар зим-зиё қоронғулик бағрига шўнғийди, аммо бу водийга жала ҳолида раҳмат ва азоб ёғади. Кейин эса тонгнинг илк нурлари билан биргаликда лочин ва бургутлар даҳшатли овозлар чиқариб, бу жасадларга ташланадилар ва байрам қиладилар.

* * *

Қўлида сувдон билан жанг майдонида кезиб юрган бир одам мурдаларни текширарди. Баъзилари мутлақо таниб бўлмайдиган ҳолга келганди. Кесилган бошларнинг қайсиси қайси танага тегишли эканлигини аниқлаш жуда мушкул, ҳатто имконсиз... Аммо у ҳануз тирик қолганлар билан қизиқар, таниш чеҳралар ахтарарди. Жуда кўп ўликнинг ва кўплаб ярадорларнинг орасида сассиқ ҳидларга чидаб ҳаракат қилиш осон иш эмасди. Шу пайтда эшитилган инграган овоз уни ҳануз тирик бўлган ярадорни топишга ундади. Қаршисида таниш чеҳрани кўрди. Лаблари ҳаракатдан ёрилган, кўзларида фақат бир неча нафасгагина дош берадиган дармон қолган бу инсон «Сув ичасанми?» деган саволга кўзларида пайдо бўлган бир учқун билан жавоб берди. Қандай қилиб истамаслиги мумкин?! Ахир у бир қултум сув учун ҳаёти давомида орттирган ҳамма нарчасини қурбон қиладиган ҳолатда эди.

Ҳузайфа дея таниганимиз бу саҳоба қўлидаги сувдоннинг оғзини ярадорнинг лабларига олиб борди. Сув оқаётган пайтда эшитилган инграш овози ярадорнинг оғзини ёпилишига сабаб бўлди. «Сув-сув», - дея инграган бир диндошининг овозини эшитганди. Оғзини ёпиб олди ва кўзлари билан ҳатто кимлигини билмайдиган ярадорга олиб боришини ишора қилди. Пайғамбарлар султонидан олган тарбия ва қалбида ҳамон уйғоқ ҳолда борлиқни ҳис эттирган имоннинг самараси эди, бу. Қуръонда улар шундай тасвирланган: «... **гарчи ўзларида эҳтиёж бўлса-да, ўзларини қўйиб (ўзгаларни) ийсор-ихтиёр қилурлар**».

Аллоҳнинг Расули (с.а.в.) уларга қўшниси оч бўлса, тўқ тонг оттиришни Ислому одобига номуносиб эканлигини уқтирар эдилар. Ўзига раво кўрган нарсани диндошига ҳам раво кўрмагунча ҳақиқий мўмин бўлмаслигини айтгандилар. Асл кураш майдони ҳозир юзага келган, зирқираган яралар, қиздираётган қуёшни енгишнинг пайти келганди. Балки бир неча дақиқадан сўнг нафаслар тугаши, Аллоҳ ҳузурига кетишлари мумкин эди. Ўтиб бораётган бу вақт ичида узоқ ўйлашнинг имкони йўқ эди. У ерда «сув...сув» дея инграган инсоннинг дардини фақат шу онда у дардни чекканлар билиши мумкин эди. Бир мусулмоннинг чеккан азобини бартараф қилган одамнинг азобини охиратда Аллоҳ бартараф этишни бир зумда зеҳнига келгани боис лабларини беркитиб, сувни диндошига олиб борилишини ишора қилганди.

Ҳузайфа ишини тезроқ битиришни истади. Унга: «Аввал сен ич, кейин дарҳол унга олиб борайин», - деди. Аммо бунинг фойдаси бўлмади. Кўзларини ёшлатган бу олижаноб инсон қаршисида инграган одамни топишдан бошқа чора йўқ эди.

Бироздан сўнг ким инграётгани маълум бўлди. Бу одам Ҳишом бин Ос эди ва унга:

— Сенга сув келтирдим, — деди.

Ҳишом бу сўзларни «Сенга янги ҳаёт келтирдим» - дегандек тушунди. Юзига табассум югурди, лабларини очди. Кўзларидаги миннатдорлик туйғусини тил билан англатиш имконсиз эди. Аллоҳ таолонинг: «**Кофир бўлганлар осмонлар ҳам, ер ҳам (аввалда) яхлит бўлганини, бас, Биз уларни ёриб юборганимизни ва барча тирик мавжудотни сувдан (пайдо) қилганимизни кўрмадиларми?! Энди ҳам имон келтирмайдиларми?!**» (Анбиё сураси, 30-оят) деган оятини эслаган бўлса керак. Ёки «Ўляпсан, сўнгги тилагинг нима», дейилса:

— Бир пиёла сув беринг, дейишига шубҳа йўқ эди. Ҳузайфа фурсатни бой бермади, сувдонни унинг оғзига тутди. Ярадор лабларини чўзиб, сувга яқинлашди. Бироқ бирдан унинг лаблари ҳам ёпилди. Чунки у ҳам «сув», дея инграган бир ярадорнинг мажолсиз овозини эшитди. Икки сония аввал бор-йўғини фидо қиладиган даражадаги сувни ичмаслик учун қаршилиқ кўрсатди. Миннат остида қолиши мумкинлигидан эмас, харом бўлгани учун эмас, аммо ислому одобига тўғри келмаганлиги учун лабларини беркитганди. Кўзлари билан «Мен каби азобланаётган диндошимга олиб бор» дегандек ишора қиларди.

— Сув унга ҳам етади, эй Ҳишом, аввал сен ич.

— Йўқ.

Тили билан эмас, кўнгли билан, кўзи билан, йўқ, демоқда эди. Йўқ, деёлмайдиган даражада мажолсиз, аммо бир пиёла сув учун дунёдаги ҳамма нарсани беришга тайёр турган нафасни жиловлай оладиган даражада кучли бир инсоннинг бу ҳаракати Ҳузайфани кўзини ёшлатиб, кўнглини титратди. Ўрни келса «йўқ» дейишнинг ҳам фазилат эканлигини, шундай аччиқ, шундай жонли тажрибани ҳеч қачон унутилмайдиган шаклда олган эди. Томчи-томчи қонлари билан қушларни қизил рангда бўяётган бу инсонлар, ҳатто ўлаётган пайтида ҳам инсониятга ибрат берар, одамгарчилик қилиши кераклигини кўрсатган ҳолда ўлар ёки абадий қолардилар. Аллоҳ розилиги учун, ҳаёт ва ўлим бир нуқтага келган пайтда чизилган бу манзара инсоният учун мангуликка дахлдор ёдгорлик бўлиб қоларди.

Ҳузайфа бу ярадорга ҳам сўз уқтиролмаглигини тушунган ҳолда учунчи ярадор томон йўналди. Ёнма-ён ётган жасадлар орасидан уни топди. Олган жароҳатлардан танаси илматешик бўлган, юзи таниб бўлмайдиган ҳолга келганди. Икримага ўхшарди. Бошида турган Ҳузайфани кўрганиданми ёки азиз руҳини олиш учун келган малакларни кузатганиданми юзида севинч зоҳир бўлди. Оғзига тўкилган сув «Аллоҳ» дея, ҳаракатсиз қолган лабларини ҳўллади. Аммо бу ҳўллашнинг унга фойдаси бўлмади. Чунки сўнгги нафас чиқарилган Ярмук жангини шонли шаҳиди Аллоҳ ҳузурига йўл олганди.

Ҳузайфа энди унга раҳмат тилашдан бошқа ҳеч нарса қилолмасди. Кўнглидаги сувдондан сув қуйиш билан фақат бир жасадни унутган эди, холос. У Ҳишомни топиб, унга икром кўрсатиши мумкин эди. Мурдаларни хатлаганча унинг ёнига етишганда унинг нафас олмаётганини кўрди. Биринчи ярадорга етишиш учун югурди. Лекин у ҳам Ҳақнинг раҳматига етишганди.

У ерда уч шаҳид, бир шоҳид бор эди. Бу сохта ёлғиз гувоҳ ҳисобланган Ҳузайфа тарафидан инсониятга етказилади ва ҳозирги замон кишисининг ақлини лол қолдирадиган абадий бир хотира сифатида тарих саҳифаларига қайд этилади.

Яна бир шоҳид бор эди. Ҳамма нарсанинг ҳақиқий баҳоси ўлчанадиган кунда улар билан алоҳида ҳисоблашади, уларни Ярмукнинг уч азиз шаҳиди сифатида жаннатга йўллайдиган буюк Аллоҳ... Ҳа, Ярмук водийсида ҳалок бўлган уч минг шаҳид орасида Ҳузайфа топган, бир-биридан азиз бўлган уч вужуд...

Булар ҳаётларини Ислом ахлоқининг энг юксак савиядаги фазилат муҳри билан муҳрлаш бахтига муяссар бўлгандилар. Ортида эса унутилмас хотира қолдиргандилар. Уч минг шаҳид ҳаётларини берган, аммо у кунгача Ислом қозонган энг шонли зафарга тамал тоши қўйгандилар. Илоҳий девонда исмлари бирма бир қайд этилган у азиз шаҳидларнинг руҳлари асрлар ортидан жўнатилган саломлар ва раҳмат тилаклари билан хотирланади. Аллоҳим уларга улар каби бўлолмагани учун қайғуга ботган кўнгилларнинг, кўнгил дўсти бўлганларнинг саломларини етказгин.

Расулulloҳ (с.а.в.)га ва саҳобаларга нисбатан йиллар давомида беаёв душманлик қилган ва Абу Жаҳл каби мисли кўрилмаган бир мушрикнинг ўғли бўлган Икрима вақти келиб, энг самимий бир мўмин бўлди, ҳатто Ярмук водийсини Аллоҳ розилиги йўлида қони билан суғорди ва Ҳузайфанинг сувини ичаркан, Аллоҳ васлига эришади. Бир тарафда асфала софилинга қулаган ота, бошқа тарафга эса юксакликка кўтарилган бир ўғил ва ҳар иккисига муносиб муомала қиладиган, ҳар нарсага қодир, ҳикмати чексиз Аллоҳ таоло... Аллоҳим сен ҳар нарсага қодирсан. Жон бахш этувчи ҳам, уни олувчи ҳам ўзингсан...

* * *

Қўмондонлар қўлга киритилган ғалабанинг ҳисобини қилиш учун тўпланган пайтларида Холид бин Валид ёнидан чиқарган мактубни Абу Убайдага узатди:

— Халифа ҳазрати Абу Бакр (р.а.) вафот этибди. Умарни халифа этиб тайинлабди. У эса сени қўмондон этиб эълон қилибди. Жанг пайтида бу гапларни айтиш қўшинни саросимага

солиши мумкин, - деб буни сир сақладим. Шу ондан бошлаб сен қўмондонсан, мен эса сенинг амрингга мунтазирман...

Шундан кейин ҳазрати Сайфуллоҳ Холид бин Валид оддий бир инсон сифатида ҳаётини давом эттиради. Қўмондонликдан озод қилиниши уни қайғуга ботирмас эди. Лекин инсоният тарихида ҳамма пайт ҳам ўхшаши топилавермайдиган ва Расулуллоҳ (с.а.в.) тарафидан «Сайфуллоҳ» дея таърифланган «Аллоҳнинг қиличи» қандай ўй билан бўлса бўлсин, қинига солинганди.

(Розийаллоҳу анҳум.)

ТЎРТИНЧИ КИТОБ ТУГАДИ.